

KORTÁRS

IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

2016 03

szám

Ágh István búcsúzása Juhász Ferencről

LŐRINCZ GYÖRGY és MEDGYESI EMESE prózája

MARKÓ BÉLA: Testvérek között (esszé)

Sipos Lajos tanulmánya az 50 éve elhunyt Berda Józsefről

KELEMEN LAJOS, LUKÁTS JÁNOS kritikái

KELEMEN KATA munkáival

KORTÁRS 2016 03

Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortarsonline.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

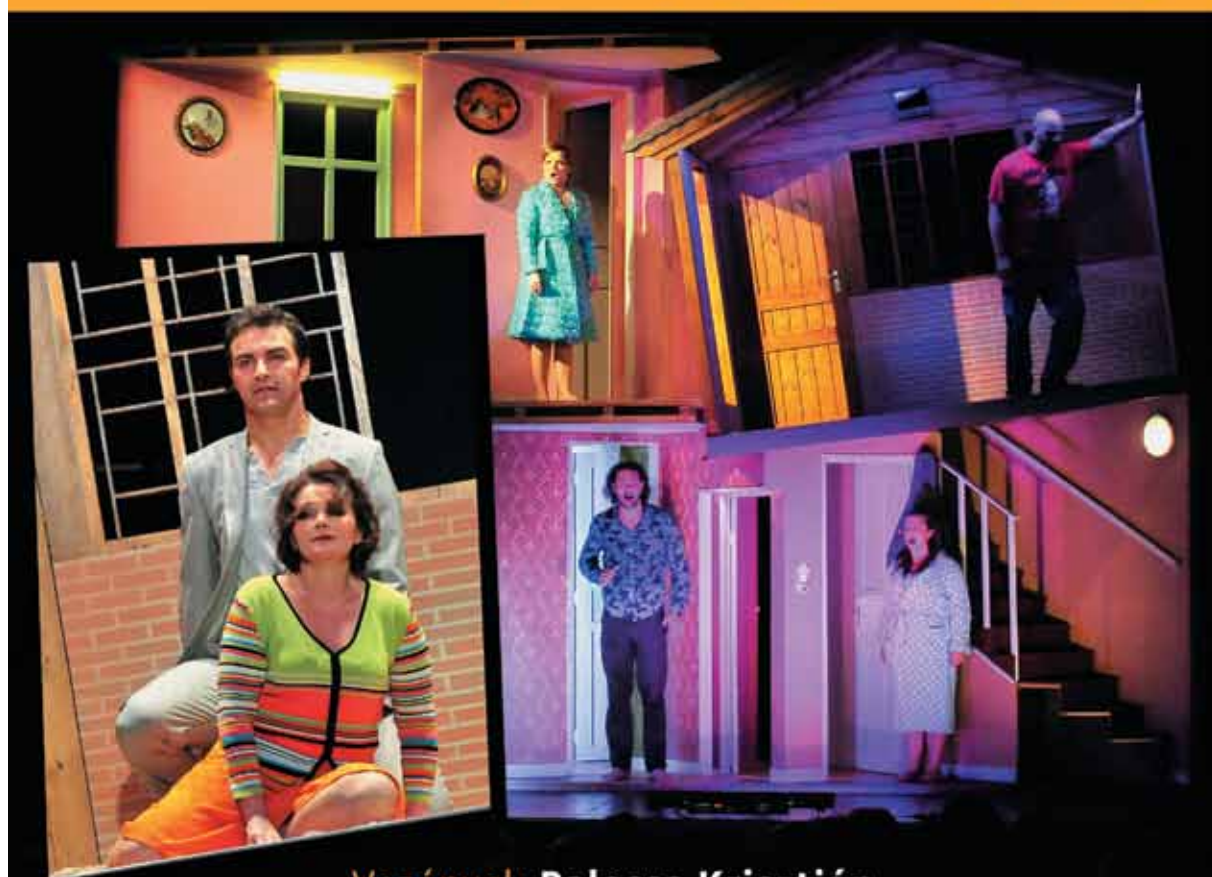
A BUDAPESTI OPERETTSHÍNHÁZ A ZENEAKADÉMIÁN
Művészeti vezető: KERO®
SOLTI TEREM

MÁRCIUS 1., 2., 30., 31.

Fekete Gyula

Egy anya története

Egy felvonásos kisopera
Hans Christian Andersen
meséje nyomán
Libretto: Beney Zsuzsa

Vezényel: Balassa Krisztián

Dolhai Attila Frankó Tünde Langer Soma
Nádas Veronika Lukács Anita Blaszó Domonkos

Díszlettervező: Ambrus Mária Jelmeztervező: Benedek Mari

Koreográfus: Ladányi Andrea Rendező: Zsótér Sándor

A Miskolci Operafesztivállal és a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen közös produkció

www.operett.hu • operettszínház • 1065 Budapest, Nagymező u. 17. • 312 4866 • jegy@operett.hu

Felelős kiadó: Lőrinczy György főigazgató

BEMÉRVE A MÉRHETETLEN

Gyarmathy Tihamér
centenáriumi kiállítása

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

2016. március 2. – május 8.

Vigadó Galéria (Budapest, V., Vigadó tér 2.)

A kiállítás a 20. század egyik legkövetkezetesebb magyar absztrakt festőjének, Gyarmathy Tihamérnak (1915–2005), a Magyar Művészeti Akadémia posztumusz tiszteleti tagjának állít emléket. A Kállai Ernő bioromantika elméletére és „Új Világkép” programjára épített, „elvonat művészetként” jellemezhető pályá-ívet mutatja be a negyvenes évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig.

Felidézi az elveihez ragaszkodó mester alkotói profiljának mindkét változatát: a táblaképfestészet klasz-szikus művelőjét és a minden anyaggal, médiummal kísérletező homo faberét. A válogatás a szülőváros, Pécs múzeumának 1985-ben átadott, mintegy 130 darabot kitevő kollekción kívül más közgyűjtemények és jeles magángyűjtők műtárgyaira, valamint az örökösök által őrzött dokumentumokra támaszkodik. Célja nem a monografikus teljesség, hanem az alkotó sokoldalúságának bemutatása. Így az életmű már ismert szegmensei mellett teret ad a zománc és kerámia munkáknak, a kísérleti filmnek, s felidézi a valahai műterem évtizedek alatt kimunkált szürrealista „élet-kollázsát”.

www.mma.hu • www.vigado.hu

TARTALOM

- 3** ÁGH ISTVÁN: Egy nekrológ körülményei; Mentő az éjszakában; Eljelentéktelenedés *(versek)*
- 6** LŐRINCZ GYÖRGY: Bécs fölött a Hargitát... *(próza)*
- 17** BECSY ANDRÁS: Csorvási miniatúrák *(vers)*
- 19** CSÁSZÁR LÁSZLÓ: szavak *(vers)*
- 20** MEDGYESI EMESE: Bissinger grófnő jegyzéke *(próza)*
- 36** KULCSÁR FERENC: Simeon éneke; Esküvő *(versek)*
- 40** TÓTH ERZSÉBET: Te mit csinálsz ilyen napokon *(vers)*
- 42** POMOGÁTS BÉLA: Visszatekintve a történelemre – Negyedszázaddal a romániai forradalom után
- 48** SZIGETHY GÁBOR: Napló múltidőben – 1956. március
- 52** NOVOTNY TIHAMÉR: Transzparencia, jelírás, kollázs és katarzis – Kelemen Kata kiállításáról *(képzőművészet)*
- 56** MARKÓ BÉLA: Testvérek között *(esszé)*
- 66** BOKA LÁSZLÓ: Metafora, jelkép, devalváció? – Hitek és értékpozíciók elvesztésének poétikai folyamata és a recepció felületes sémáinak paradoxona Szilágyi Domokos költészetének értékítéleteiben
- 73** SZILÁGYI ZSÓFIA JÚLIA: Szilágyi Domokos Derkovits-verse – avagy látta-e Szilágyi a bukaresti Derkovits-kiállítást?
- 80** PINTÉR JUDIT: A történelem – és a képek – sodrásában (Sára Sándor pályaképe, II. rész)
- 92** SIPOS LAJOS: Kifejezés vagy nyelv? – Egy fejezet Berda Józsefről
- 102** MONOSTORI IMRE: Elkötelezett értékközvetítés (Fodor András: Megfejtett párhuzamok – Összegyűjtött esszék II.)
- 106** KERNÁCS GABRIELLA: Az ötödik gyertya – Ötéves a Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Művészeti Gyűjteménye *(képzőművészet)*
- 109** KELEMEN LAJOS: Tóth Erzsébet / A szálló por, a hulló csillagok
- 111** LUKÁTS JÁNOS: Hendi Péter / Alteregó

E számunkat KELEMEN KATA és a Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Művészeti Gyűjteményének munkáival illusztráltuk.

A borítón KELEMEN KATA: Nagy kő, 2015 (részlet); Titkosírás 3., 2001 (részlet).

KORTÁRS IRODALMI VERSENY 2016

A *Kortárs* folyóirat idén is meghirdeti nagy sikerű irodalmi versenyét középiskolások számára.

A 3 fordulós tanulmányi versenyre 3–4 fős csapatok jelentkezhetnek. Az I. forduló nevezői, illetve a II. fordulóba továbbjutott csapatok elektronikusan küldhetik be elkészített pályaműveiket. A döntőbe jutó csapatok a 2016 őszén megrendezendő vetélkedőn mérik majd össze tudásukat, értékes nyereményekért.

Az I. forduló beküldési határideje: 2016. március 20.

A teljes versenykiírás a www.kortarsonline.hu oldalon olvasható.

KORTÁRS

Támogatók: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinoitpa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) (Külföldön: 74 €; szomszédos országokban: 65 €.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1089 Bp., Orczy tér 1.). Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 06 1/303-3440. További információ: 06 80/444-444. Előfizethető közvetlenül is a következő bankszámlaszámon: 10102086-53080000-01000009. Kérjük **külföldi előfizetőinket**, hogy devizás átutalások esetén a bankszámlaszám elé írják oda a következő swiftkódot: BUDAHUHB HU82.

HU ISSN 0023-415X
Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.
Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

**Petőfi Irodalmi Múzeum –
*Sárkányok mindig lesznek***

Március elejétől sárkányok költöznek a Petőfi Irodalmi Múzeumba. Felvázoljuk a különböző kultúrkörök sárkányértelmezéseit, bemutatjuk a „tudományos” leírásukra tett kísérleteket, érzékeltetjük rendkívül termékeny jelenlétüket a képzőművészetekben – de mindenekelőtt a magyar irodalom sárkányait ajánljuk a látogatóink figyelmébe. A PIM újfajta vállalkozása minden korosztály számára érdekes lehet, ám különösen a fiatalabb generációk számára nyújt élményszerű találkozást nem csupán a sárkányok titokzatos világával, de magával a múzeum műfajával is, hiszen eredeti műtárgyak mellett kipróbálható másolatok, kreatív játékok is gazdagítják a kiállítási teret.

Megnyitó: 2016. március 7., 18 óra

Bővebb információ a programokról:
www.pim.hu

www.kortarsonline.hu és www.kortars.com

ÁGH ISTVÁN

Egy nekrológ körülményei

ÁGH ISTVÁN (1938) Budapest

Búcsú Juhász Ferenctől

Ülök nagy fehér téli pusztaság előtt,
szavakra, mint vadászsákmányra várva,
a gyász ígését, ezt a rettentő bölényt,
címerállatként szánom állítmánynak,
s alanynak, tárgynak, annyi kő s virág nevé,
színt, szagot áldozva egy szertartásra,
miközben mégis én leszek az áldozat,
ha majd a kálváriát végigjártam.

Nincs menekvés, ha sors szerint úgy adatott,
hogy temessem, ki nap mint nap velünk élt,
de amit majd fölötte szólni akarok,
össze tudom-e szedni mondatonként?
siratót írni elgyengülten nem lehet,
ki testvért temet, beledöglik abba,
halott testvérem halottját is temetem
testvéremben, hozzá illő szavakkal.

Most már a győztes sárkány kacag, nem a hős
királyfi vérmes ujjongását hallom,
mégis csak a költészetében sikerült,
mi a mesében sem volt halhatatlan,
a lángelme gerjedt tüzén hamuba sült
útravalója immár eddig tartott,
ám tenyészik egy másik ország odafönt,
míg idelent műveit olvashatjuk.

Gyászba borult a Kerepesi temető,
de süt a napnál sárgább rózsza bőven,
kivilágítja, mint eleven gyertyafény
viasz-arcunkat túlvilági fénye,
araszolok föl szónoklatom grádicsán,
bár egyenest bele a tériszonyba,
lehet, hogy már csak megszaggatott hangom él,
mint a maradék önbizalom rongya.

Büntetés-e, vagy inkább megtiszteltetés,
érdem az élők képviselőté?
mintha lennék egy megcsalatott nemzedék
nagy költőjének koporsóvivője,
ám a klónozott múlt századi gyászlovak
viszik, vagyis meghozzák az időből,
mikor még élt, s az önkéntelen mozdulat
elhal, mint egy kézfogás a göröngyön.
A koporsóval sárga rózsakoszorú
süllyed, míg a lapát ki nem oltja,
könnyű a Kerepesi temető földje,

valódi sárga balzsam a homokja,
itt Ady, Móricz, Babits, ott meg Nagy Lajos
térítene vissza a jó irányba,
mert elvéteti velem a kijáratot
a jegenyések útelágazása.

Mentő az éjszakában

Fölsír a túlvilágból,
annak is külső feléből,
valahonnan a város
sötét vége felől jön,

hol a kószáló görbe
mennykövek még közelibben
fenyegetik a földet,
s hasad az ég ijedten,

mozdul, ki tovább alszik,
csupán az éber rémálom
kreál apokalipszist
keselyűvijjogásból,

s egyszerre másképp hallom
ezt a megbomlott szirénát,
valami szörnyű okból
hajt az éj belsején át,

már visszhangzik az útja,
megszólal minden riasztó,
ahogy beszívja, s kifújja
s bőgi az esdő hangot,

azért sír, azért száguld,
a halál utol ne érje,
kit a végzet markából
az angyalok kitéptek,

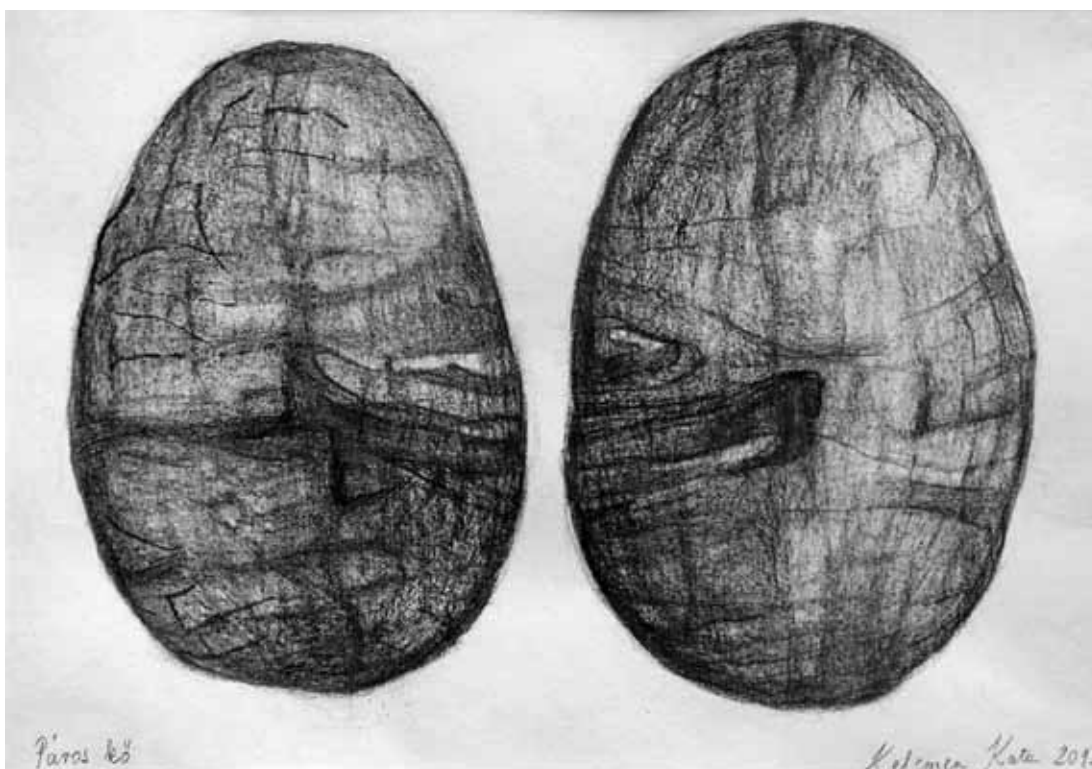
és röpítik alattam,
az elmaradt becsapódás
nagy ijedtségbe csattan,
s beledöbben az utcánk,

olyan közel hagyott el,
a mentő űrkabinjába
zárt valaki helyében
magamat kellett látnom,

hogyan engem mentsenek meg,
különben annyira absztrakt
a küzdelem, már mindegy,
él az ember vagy meghalt.

Eljelentéktelenedés

Az egyszeri létfontosságú érzést
 eredeténél próbálja újraélni,
 ha arra jár, ahol valaha járt,
 folytatni, ami megszakadva elmúlt,
 nem érez már szív táji fájdalmat sem,
 maradt egy ház, s talán valaki még,
 akit az emlék sejt a fal mögött,
 elképesztő, mit képzelt tenni érte,
 meghalni és ölni is nemkülönben,
 s mikor a lázas szenvedélybe fáradt,
 hihetetlen, milyen öngyógyításba
 kezdett a szív, lett gyáván engedelmes,
 s hogy változott, míg jövőt lelt a lélek,
 mely majd lesöpri múltja szemetét,
 az érzelmekkel fűtött ház helyett
 üres földhideg hajlékkal felejtet,
 s ha arra jár, ahol valaha járt,
 nem érez már szív táji fájdalmat sem,
 s a hajdani sérelmeket lött sebhely
 jelentéktelen viszketésének tartja,
 ha tartja, ha eszébe jut esetleg,
 önéletrajza géppel írt papírján
 bárki lehetne az a fiatal ember,
 a pillanat a fontos, csak hogy él ma,
 holnap semmit se ér már ez a nap,
 s az előtt minden bármi és akármí,
 jelentéktelen bárki maga is,
 maga magát a semmibe eresztvén.

LŐRINCZ GYÖRGY (1946) Székelyudvarhely

LŐRINCZ GYÖRGY

Bécs fölött a Hargitát...

...Nagyon várta a vasárnapot. Már korán felébredt. Borotválkozás közben kinézett az ablakon, ömlött a fény, gyönyörű tavasz végi nap volt, amikor örömforrás már a létezés maga is. Gondosan öltözött – ekkor még nem ismerte a Bencze feleségét, igyekezett komoly férfihoz illő, jó benyomást tenni rá –, sejtette, tudta azt is, fontos ez a nap, a templomban is megismerkedhet néhány emberrel. A lányoknak, akikről már Benczétől hallott, már hét közben megvette az ajándékokat, viszont úgy határozott, hogy a virágot, amelyet a Bencze feleségének visz, majd csak a templomozás után, útban a lakás felé veszi. Ha nem is akarta bevallani, rendesen izgult. Részben mert először hívták meg Bécsben egy családhoz, de kíváncsi is volt, hogy milyen egy már „megalapozott” bécsi magyar család otthona, és részben azért is, mert nem tudta azt sem, kikkel találkozik, találkozhat majd a templomban. Viszont sejtette azt is, sok szempontból lényeges lehet az első találkozása a „bécsi magyarokkal”.

Korán érkezett. A téren még ki sem pakoltak az árusok, a vendéglők, kávézók sarkában többnyire egymásra rakva álltak az asztalok – az egész Stefanplatz csak ébredezett. Csak néhány, többnyire dél-amerikai utcazenész s koldus várakozott a székesegyház általuk már ismert s fontosnak tartott ajtóinak és tornyainak bejáratánál, a későbbi forgatagra számítva. Mint mindig, most is megcsodálta a Szent István-templom csodálatos, minden képzeletet felülmúló szépségét, robusztus nagyságát, ettől majd máskor, később se tud soha szabadulni. És hogyha egy percre meg tudott feledkezni arról, hogy Bécs a magyar jobbágy munkájából is épült, szépnek is látta. De arról persze már alig tudott megfeledkezni, hogy még Bécset is jutalmazták Trianonban. Egy ideig egyedül lézengett, aztán ahogy közeledett a szentmise ideje, itt is, ott is, a tereken megjelentek az első napernyős asztalok, szállingózni kezdtek az emberek is, egyre több magyar szót hallott. Férfiak, nők, egész családok érkeztek, s mintha csak otthon lennének az egykori szülőfalujukban vagy erdélyi városokban, régi ismerősökként már messziről megszólították egymást, csoportokat alakítottak ki, átszóltak egyik csoportból a másikhoz. – Hogy vagy, Kulcsár Pista? – hallotta. – Még szeret-e az asszony? – Én jól – válaszolta a Kulcsár Istvánnak nevezett markos, kemény férfi, nevetve –, azt tőle kell megkérdezni. – Hát a Fancsali házaspárt hol hagytátok?

- Geréb Andrást?
- Zombor Mátyást?
- Ülkei Gézát?

Csapó András akaratlanul is ránézett a Kulcsár Istvánnak nevezett férfi kezére – talán kőműves vagy építész lehetett –, nagy, bütykös, kidolgozott lapátkezei voltak. Ez később valóságos szokásává vált. Valahányszor csak Bécsben valaki magyarral találkozott, az első pillanatok, arcok, tekintetek látása után a szeme mindig az illető kezére röpött, valami furcsa belső készítésre a kéz nagyságát fürkészte. Vagy hogyha a kéz önmagában nem árulkodott semmiről, a kézfogás során a bőr tapintásából, keménységéből próbált következtetni az illető munkahelyére. És szomorúan állapította meg, hogy legtöbbször általában nagy, kemény, durva tapintású, bőrkeményedésekkel tarkított kezekkel találkozott. Értelmes arcú, tiszta szemű emberek voltak

mind, de a sok munkától lelassult, nehéz mozgásúak. Olyanok voltak pontosan, mint a világon mindenütt azok, akik a munkából, és nem a szavakból éltek, élnek. Akik talán már bőrkeményedéssel a kezükön születnek. S akiknek – fűzte hozzá – egyetlen örömet a napi nehéz munka után az asszonyaikkal eltöltött órák, éjszakák jelentik.

A beszélgetés igazából majd a szentmise után teljesedett ki. A Német Lovagrend kápolnájához közeli kis tér tele volt szabadtéri asztalokkal, a gyermekek fagyaltoztak, hancúroztak, a felnőttek kávéztak, söröztek. Összeszokott társaság volt, számon tartottak s tudtak egymásról mindent. Mint kiderült, többnyire gazdasági menekültek voltak mind, komák, szomszédok vagy rokonok, barátok, és ahogy a későbbi szavaikból kiderült, öntudatosak is, foglalkoztatta, fájt a magyarságuk. Erdély. Ez minden második szavukban, mondatukban téma volt. Az elhagyott otthon. Az elhagyott Erdély. Ahogy Ceaușescu neve is. Leült egy fehérre festett asztalhoz, akaratosan is hallgatózott, várt. 1978-at írnak – gondolta –, s hiába volt ötvenhat, amikor én még nem is léteztem, hatvannyolc, a kisember számára nem történik semmi érdemleges. Kelet-Európa ugyanúgy nyögi az igát, mint korábban is, századokon át. Kelet-Európa mozdulatlan. Mintha betonba öntötték volna. Végigfuttatta a szemét, megfáradt emberek ültek körötte, ahogy akár otthon is ülhetnének. Megfáradt, kiszipolyozott arcú, kemény magyarok. Csak a díszlet volt más. Hogy a mélyben történnek, történhetnek dolgok? Ki látja azt? A kisember számára az látszik – gondolta –, hogy Európában a francia diáklázadások után a kommunista pártok megerősödtek, egyre nagyobb teret nyernek. Latin-Amerikában zászlót bontottak a kommunista forradalmi mozgalmak, Che Guevara, Castro ikonok, az eszméik tovább hódítanak. Afrikában gyarmatbirodalmak hullnak szét. És ahogy egy hajdani, egykori kolozsvári iskolatársa mesélte, akinek az apja mérnökként ott dolgozott Afrikában, az emelődaruk még évtizedek múltán is ugyanúgy állnak az elhagyott gyarmatokon, ahogy a gyarmattartóik ott hagyták. És addig állnak majd – hallotta az osztálytársa hangját –, amíg, az apja szerint, állva megeszi őket a rozsda, vagy maguktól ledőlnek.

Megborzongott még most is az egykori szavaktól s a jövőbe látó folytatástól is:

- Mikor lesz ott élhető élet, Csapó? Ezt mondd meg!
- És mikor jut nekünk is élhető élet?!

Bencze Áron az utolsók között érkezett. – Rég vársz? – kérdezte, de választ sem várva, kézfogás közben megfogta a kezét, s húzta is magával. – Ismerkedjete meg – mondta, és bemutatta először a közel álló, majd a távolabbi férfiaknak. – Alig kaptam parkolóhelyet – magyarázkodott –, már azt hittem, nem is érek el.

– Az asszony ráfeküdt a pizsamádra! – mondta a Kulcsárnak nevezett. – Ne kertelj, mondd meg az igazat!

– Lyukra futottál – mondta egy magas, barna mosolygós arcú, szőke férfi is –, s már nem tudtad abbahagyni!

Bencze Áron elégedetten felnevetett. Otthoni mondat volt, amelyet bármely székely faluban mondhatnának, s a hatás is ugyanaz volt.

– Mikor és hogy érkeztél? Hol voltál eddig? Honnan vagy? – hangzottak újra és újra a kérdések. A társalgás megélénkült, lapogatták a vállát, úgy fogadták, mint régi ismerőst. – A mise után majd elmondasz mindent – mondták. Háromszékiek, csíkiak, udvarhelyszékiek voltak szinte mind. Bécsi magyarok. Egy csöppnyi Erdély. De már kászálódtak is fel, indultak befele. – Hát ezt is megértem – gondolta. – Magyar misén vagyok Bécsben.

Elérzékenyült. A fiatal pap – ez is székely, súgta Bencze – a megmaradásról beszélt. A magyar életről, Bécsben. Amely, mint mondta, itt is nehéz. Szét-

szaggatottságunk, ötfele szakítottságunk az életünk olyan próbája, mint a mesebeli királyfié. Rákérdez, hogy, hogyan és miként neveltek, nevelnek minket. És mi ezen a mesebeli üveghegyen megpróbálunk felfele kúszni, nap mint nap. (Ezt a mesebeli üveghegy asszociációt azután, valahányszor csak gondoljai adódnak, újra és újra megálmodja. Éjszaka sokszor arra ébred, hogy amikor eléri a csúcst, elkezd zuhanni róla. Az ujjbegyei véreznek, cafatokban lóg a bőre is, nincs már köröm se rajtuk. És csurom vizes a pizsama, és csurom vizes az ágy.) – S mindez olyan – folytatta a pap –, mintha homokhegyet próbálnánk építeni, homokból, hogy megmaradhassunk. Mert magyarnak maradni olyan érték, amiről önmagunktól nem mondhatunk le soha! Amitől kevesebb lenne a világ is, ha már nem léteznénk.

Hatásszünetet tartott. Körülnézett az apró gyülekezeten, Csapó arra gondolt, a történelem tanúsága alapján vajon igaz-e ez. Vajon a környező népekből hullatna egy is, valaki is egy könnycseppet is értünk? De a fiatal pap már figyelmeztetőn fel is emelte a kezét: – Bécsújhelytől Lujzikalagorig laktuk be ezer évig ezt a földet, sőt, el egészen Csöböröcsökig, s erről nem feledkezhetünk meg soha! Még Bécsben sem – fűzte hozzá.

– Soha! – ismételte meg.

Az orgona felharsant, és felzúgott a magyar ének.

Kilúdbőrözött még a teste is, kirázta a hideg. Körülnézett. A tekintetekből, arcvonásokból megpróbálta kiolvasni az érzelmeket, hogy mások is ugyanúgy éreznek-e, ahogy ő. Üres, kiürült tekintetek meredtek a csöndbe! Mintha nem is hallanák, hallották volna a pap szavait.

Aztán arra lett figyelmes, hogy Bencze oldalba böki.

– Kint majd le kell ülni – suttopta.

És a kezével a száját eltakarva hozzáfűzte azt is:

– Ez is a szertartáshoz tartozik, nem illik elmenni. Egy héten egyszer kibeszéljük magunkat, erőt, biztatást gyűjtünk egy újabb hétre. – És elnézett ő is valahova messzire.

Csapó azonban ekkor már odahaza volt. És a mise hátralévő részében ott is maradt. Arra gondolt, vajon most hol lenne, mit tenne, hogyha az érettségi után nem jön el, és odahaza marad, Kolozsváron. Egyetemista lenne, vagy katoná? S ha katoná, egyszerű közkatona vagy tiszt? És vajon a volt osztálytársaival mi van? Hová kerültek? Ki hová jutott be közülük, s hányan? A szülein s a nagybátyján kívül nem mert írni senkinek. Nem akart gondot okozni. Különböző történetek keringtek, már amikor odahaza volt is, hogy miként és hogyan buktatták le egyesek vétkesen a barátait, vagy szándékosan a haragosaikat, volt főnökeiket egy-egy elküldött képeslappal, üzenettel. „Minden el van intézve, várlak!” Vagy: „A kicsi megszületett, Balázs Svédországból üzent.” És az is valószínű, hogy e történetek közül néhány meg is történt. Főleg a bosszúra szomjazók vagy gyűlölködők közül. De hogy kivel és hol, olyan személyt már nem ismert senki. Azt viszont megtapasztalta ő maga is, hogy a levelei nem jutnak el még a szüleihez sem. Az egyetlen levél, ami visszajelzésként hozzá érkezett, az anyjának a Bencze címére küldött levele volt, és bár ne érkezett volna meg az se. Hisz több volt benne a sértő bántás, mint az együttérzés vagy a törődő biztatás! Hogy forrófejű volt és meggondolatlan, abban, persze, igazuk is volt. De azt már nem tudta senki odahaza, hogy alig úszta át a Dunát, ahogy a jugoszláv partra lépett, abban a pillanatban már ő is csak hazalátott. Csak hazalátott és hazagondolt. Viszont ha hazagondolt, ha nem is rögtön, átvillant benne a „vasfüggöny” léte is. A szívében attól a pillanattól „naplót vezetett”, egy képzeletbeli füzet lapját kétféle osztotta, egyik oldalra felírta: *veszteségeim*, a másikra meg: *lehetőségeim*. A veszteséghez bírta: *elveszítettem talán örökre a barátaimat. Nem láthatom – ki tudja, meddig – a szüleimet. A szülőfalumat! És Kolozsvárt!* Majd elgondolkozott, a veszteségei-

hez még beírta azt is rögtön: *Kolozsvár = Egyetem*, s zárójelben megjegyezte: *(valószínű, sosem végzek egyetemet)*. A lehetőséghez beírta: *egyelőre kutyát sétáltatok*.

Ezt variálta, egészítette ki a lehetőségek és akadályok függvényében később, nap mint nap a valóságban is. És ha nem kertészkedett vagy sétált a kutyákkal, nem üldögélt a cukrászdában Eszterre várva, bárhol volt is, minden fontos döntése előtt gondolatban egyezkedett az anyjával. Valami megmagyarázhatatlan, furcsa kényszert érzett, hogy megbeszéljen mindent az anyjával. Hogy jóváhagyásával ő igazolja döntései helyességét. És persze Horgas Eszter! Újabban ott tartott, hogy egy egész oldalon, mint Nap az égen, csak két szó: Horgas Eszter neve szerepelt! S zárójelben: *(vele egyetérthetsz, anyám?)!* Egy másikon meg: *Bécs – napi teendők*. Így, mintha csak sorjázának a napi gondjai. A napi teendői közül az első helyen a nyelvtanfolyam állt, s mert a honvágy is örökösen ott leselkedett, kísértette, figyelmeztetőül egy külön lapot is nyitott: *HONVÁGY = CEAUŞESCU*. Ettől egy kicsit feloldódott a benne lévő feszültség, meg is nyugodott. Majd nyitott egy újabb oldalt *Stratégiák* címmel! A stratégiákhoz beírta: *rövid távúak és hosszú távúak*. A rövid távú címszó alá beírta: *az első dolog: megnősülök!* Elmosolyodott. Még most is visszaemlékezett, ahogy nézte a szavakat, váratlanul úgy érezte, nem tükrözik eléggé a gondolat jelentőségét, ezért kétszer, háromszor is aláhúzta. Majd nem elégedett meg még ezzel sem, kiszínezte, és öt felkiáltójelet tett a szavak után. Amikor viszont ezzel is végzett, elgondolkozott, eljátszott a gondolattal, próbálta kitalálni, hogy hangzik mindez mások számára. Elképzelte azt is, mit szólnának a szülei egy ilyen bejelentéséhez. Majd, miután Bencze Áronnal találkozott, s bejelentette nőülési szándékát, miközben vitatkozott vele, odaírta: *ÉN, Csapó András, nő ember leszek. A nőm – avítnak találta a szót, ki is húzta rögtön. – A lány – majd egy pillanatnyi szünet után jelzőt is tett a szó elé –, a csodálatos lány, akit szeretek, Jugoszláviából származik. Magyar.* Majd odagondolta rögtön azt is: *meg lenne elégedve velem Borbáth!*

Borbáth számára magyarságában külön mérce volt. Pontosabban: Borbáth számára nemcsak mérce, maga volt a magyarságra vigyázó lelkiismerete. A cigányosan fekete szeme, gunyoros tekintete ott virrasztott a halála pillanatától fölötte, s a homlokára felfutó ráncok alól hol jóváhagyón, hol elutasítóan mindegyre rávillant. Minden gondolatát, döntését ellenőrizte, felügyelte, vigyázta. Mint a kalitkában tartott madár, amely néha-néha megjelenik a kalitka ajtajában, ott rejtőzködött az agya sötétkamrájában, s ha ő, Csapó András valami, még önmaga számára is nem tetsző dolgot tett vagy csak gondolt, az arca rávillant, rászólt. „Na, na” – mondta, s már föl is emelte fenyegetően a csak rá jellemző sajátos, nagyon vékony és nagyon hosszú ujjait. S talán a pap szavai hatására is most: „Nemcsak a gyermekeim, az unokáim is magyarok lesznek!” – villant át rajta az újabb gondolat. „Ha már minden más út lezárult is a magyarságom előtt, ez egyedül csak tőlem függ! Csak tőlem!” Hogy a gyermekeit majd magyarnak neveli, ha minden kötél szakad is, ez elégedettséggel, megnyugvással töltötte el. És beugrott rögtön az is: „Anyám is tud majd beszélni velük!” Ettől az újabb gondolattól még jobban felvillanyozódott, hirtelen megvilágosodtak, külön fényt kaptak tudatában a szavak. Elringott benne a nyugalom. Aztán a „hosszú távú stratégiáira” gondolt, és nyugtázta: „Ha szerencsém van, öt éven belül megkapom az állampolgárságot. Ha ez nem sikerül, tehát nincs szerencsém, hogy láthassam az otthoniakat, előbb-utóbb le kell mondanom a román állampolgárságról. Ha viszont lemondok a román állampolgárságról, kiszolgáltatom magamat, ha valamilyen nem tetsző dolgot vagy államellenes kijelentést teszek, sosem kapok beutazási vízumot. Ha...” Nem folytatta. A szavak gúzsba kötötték még a vágyait is. Gondolatban most visszafordította a lapot arra az oldalra, ahol Eszter neve

volt, behunyta a szemét, kinagyította a betűket egészen nagyra, különböző színekbe mártotta külön-külön is azokat. Álmodozott.

– Na, gyere – hallotta meg a Bencze hangját.

Összerezzent. Kijózanodott. És Csapó már tudta, egy ideig, talán évtizedekig nem fog változni semmi az életében. És ha nem fog változni semmi, ha nem akar a honvágyba belebolondulni, minél kevesebbet kell hazagondolnia. Mert haza aztán valóban nem szökhet. Nem adhatná meg a román államnak ezt az örömet. És ezért már ott és akkor elhatározta, hogy csak olyan dolgokra szabad gondolnia, összpontosítania, ami megvalósítható.

Ahogy a misére érkezettek kijöttek az apró kis kápolnából, amely az emberi kapcsolatok hálójában most már egy új dimenziót jelentett Csapó számára, s rövid beszélgetések, kézfogások után szétszóródva leültek az asztalokhoz, leültek ők maguk is. Bencze azonban rövid tévovázás után talán rájött, hogy ilyen körülmények között a legnehezebb ismerkedni, hisz bárhogy szeretné is, nem mehet oda minden asztalhoz, ahol már a családok barátokként helyet foglaltak, foglalnak. Ahogy megitták az időközben megrendelt kávé, váratlanul felállt, karon fogva még elvezette néhány asztalhoz, futólag bemutatva, majd azt mondta: – Végül is nincs miért leülni. Ha leülsz, akkor már nem tudsz ismerkedni. Most már ismert vagy, s ismersz néhányat, s ha majd vasárnaponként idejössz, megismersz mindenkit.

És ebben igaza is volt. Elköszöttek az ünneplő társaságtól, akiknek mindez talán a vasárnapi szertartáshoz tartozott, s elindultak a parkoló fele. Bencze viszont, ahogy túltette magát ezen a kényesnek tűnő döntésen, mintha az egész mise alatt csak ez foglalkoztatta volna, rögtön felszabadultan rá is kérdezett:

– No, szóval nősülni akarsz? És ki az ara? – És rácsapott a hátára.

Csapó érezte a kérdés könnyed felületessége mögött a rejtett iróniát, de úgy tett, mintha nem venné észre: – Jugoszláviai magyar lány – felelte hivalkodón.

– Nocsak, nocsak – mondta Bencze fölényeskedve. – És hogy és hol került sor a megismerkedésre? Talán valamelyik parkban...

Csapó András, akinek ebben a pillanatban a legnagyobb és a legkomo-lyabb gondja, maga az élete értelme a szerelem volt, elmondta.

– És szőke, mint a nyár? – kérdezte újra oldottan Bencze.

Meglepődött, megtorpant, már-már visszakérdezett: – Honnan tudod? – Talán láthatta őket valahol? De Bencze rávillanó, gunyoros tekintetéből rájött, hogy csak sejtés az egész, gonoszkodó kérdés.

– Igen – mondta –, valóban szőke.

– Csillagszemű?

– Az.

– És nyakig vagy benne? Fülig?

– Így igaz – válaszolta Csapó András elkomolyodva, mert most már kezdte bántani Bencze nyeglesége.

– Embör! – váltott otthoni és kedélyes hangra Bencze –, azt tudod, úgy-e, hogy a 20. században vagy?

– Igen.

– Láttad, úgy-e, ezt a sok kuplerájt Bécsben?

– Mit akarsz ezzel mondani?

– Azt, amiért létrehozták azokat. Nem otthon vagy, ahol társ kell és test kell, mert csak ketten tudtok átnyomorogni egy életet, érted! Érted?

És ránézett. Látszott rajta, hogy komolyan, sőt nagyon komolyan gondolja, amit mond, viszont talán Csapó tekintetéből rájöhetett, hogy nincs amiről

és amiért beszélnie, Csapó egy másik világban, dimenzióban van, így hát rögtön folytatta is:

– Jól van, na! Én is voltam fiatal, persze.

És úgy hivatkozott a vénségére, mintha az a pár év, életkoruk különbsége valóban öregséget jelentene: – De azért esténként sétálj csak el néhány bécsi parkba, hogy halld, hogy a kupikon kívül is hány nyelven sóhajtoznak...

Szerencséjére ekkor egy virágüzlethez értek, s Csapó megszakította a további kioktatást, rászólt Benczére:

– Be kell mennem egy pillanatra – mondta, és az üzlet fele intett a fejével.

Bencze már-már csodálkozva rákérdezett: – Minek? – de aztán előbbi kedélyes, fölényes hangján azt mondta: – A kis jól nevelt.

Az idegenség megélésének az emigrációban, a már ismert és ismertetett tízparancsolaton túl, az évek során különböző személyekre és csoportokra szabott módosítai alakultak ki. Az arisztokrácia tagjai, akik még rögtön a második világháború után érkeztek, s osztrák kapcsolatokkal, rokonsággal is rendelkeztek, töretlenül őrizték a magyarságukat. Az identitásuk nem jelentett kihívást számukra. Többnyire magasan képzettek voltak mind, több nyelven is beszéltek, nem voltak beilleszkedési gondjaik. Az ötvenhatosok nagy többségének sem. Bécs nem volt olyan távol a szülőföldtől, hogy megfélekedezhettek volna a magyarságukról. Viszont az újonnan érkezettek, akik az elcsatolt területekről jöttek, s akiknek már nem voltak emlékeik a Trianon előtti Magyarországról, és életkoruk miatt nem élték meg a későbbi négy évet sem, a kisebbségi lét sérüléseitől függően az alkalmazkodás különböző útjait választották. Azok, akik már eleve hiányos magyar öntudattal, hiányos magyar és német nyelvtudással érkeztek, s szinte minden szempontból kiszolgáltatottak voltak, nagyon nehezen és lent, mindennapos önfeladással kezdték a beilleszkedést a befogadó társadalomban. Ezek közül sokan tudatosan vállalták és sietették a beolvadást. Úgy hitték, félszeg igyekezetükkel, meghasonlásaikkal elnyerhetik a környezetük szimpátiáját? Ami viszont általánosan jellemző volt szinte minden csoportra, hogy az elért sikereiket fölnagyították, a bukásaikat, munkahelyi nehézségeiket, a mindennapos megaláztatásaikat elhallgatták. Sok volt közülük az olyan is, akiknek az élet megélése helyett, sorozatos bukások után csak valamelyik köztemető jutott. Ezekről viszont nem beszéltek. Mintha közfogadalmat tettek volna, és azzal védték elsorvadó életösztöneiket, hallgattak róla. Talán mert elfuserált életükre emlékeztette őket? Arra, hogy nap mint nap feladnak valamit önmagukból, hogy ne kerüljenek ők is néma társként a különböző temetőkhöz? Vagy arra, hogy kevés híján ők is ott lehetnének? Hogy az eljövételük, a kivándorlásról hozott döntésük nem volt megfontolt, átgondolt? A jövőjükkel kapcsolatos vágyaik, elképzeléseik túlzottak voltak? Túlbecsülték önmagukat, s nem azt kapták, amit odahaza elképzelték? Viszont az is igaz, hogy a szakemberek s az egyetemet végzettek közül többen valóban sikeresek is voltak. De sikeres emberek voltak azok is – és ezt már odahaza megtapasztalta –, akiknek megdöbbenéssel, ahogy megkapták az állampolgárságot, s ezzel a határok megnyíltak számukra, életük igazolásaként is, az útjuk először haza vezetett. Hiába éltek több száz kilométerre az egykori hazától, az egykori közösségüktől, előttük, vagyis saját volt közösségük előtt akarták igazolni egykori döntésük helyességét. Igazát. És mindezt nem szerényen, megfontoltan, hogy ne ébresszenek fájó vágyakat, hanem hivalkodóan, a kivagyiságukban megfűrösztve. Többnyire nagy, bérelt autókkal érkeztek – amit persze az otthoniak nem tudhattak –, s a bekapcsolt és maximálisra erősített hangszóróikat bömböltetve flangáltak a városok, falvak utcáin, terein. A templomok, vendéglők, színházak, cukrászdák s a volt munkahelyeik előtt. A füstöt okádó és maga után fehér vagy sötét felhőt

köhögő-pöfögő Trabantok, hörgő motorral túráztatott, rázkódó vagy széthulló Daciák között fokozták az otthoniak elvagyódását. Persze akik meghaltak vagy az élet nehézségeiben elbuktak, azok nem teheték ezt. De akik igen, még Bécs építészeti remekeit, az Alpok kékbe fénylő havas csúcsait, de akár a svájci tavakat is saját sikeres életük megjelenítésének háttereként adták el az otthon maradottaknak. Az otthoniaknak, akiknek évről évre egyre nehezebb lett az élet, s nem remélték már azt sem, hogy valaha élhető életet élnek, nemhogy valaha is láthatják Bécset vagy a havas csúcsok közt sífelvonók zajától hangos Alpokat. Igen, azok előtt büszkélkedtek, akik ugyanakkor magukban azt élték meg, hogy félelmeikkel, gyávaságukkal vagy saját rossz döntéseikkel örökre lemaradtak, lemaradnak valamiről. S miközben mindkét csoport igazolni akarta döntése helyességét, egy beteljesületlen vágy lesz az egész életük, örökös sóvárgás a lehetetlen után.

Bencze Áron az idegenbe szakadt, sorstalan ember legtökéletesebb példánya volt. Tanítóképzőt végzett, mint az apja, anyja, de miután végzett, mert egy tanyára akarták kihelyezni, rögtön váltott. A kisvárosban, ahol a tanítóképzőt végezte, a művelődési ház, épp, amikor a kihelyezés folyt, pincér- és fodrásztanfolyamot szervezett, s Bencze Áron gondolkodás nélkül jelentkezett rá. Ráadásul nemcsak jelentkezett, sikerrel el is végezte azt. Majd kisebb huncutsággal, jó összeköttetéssel és hízelgéssel a kisváros híres, egyetlen, a kisvárost átszelő folyó nevével büszkélkedő, élőzenével, táncsal is szolgáltató vendéglőjébe, a Küküllő Szállodába került. Könnyen ismerkedett, és egy fél év után a fél város a barátja volt, a másik fele pedig a kegyeit kereste. Itt ismert meg rendőröket, nőket, titkosszolgákat, kurvákat. És az itt szerzett összeköttetései révén kapott majd útlevelet is. Csapó András, aki eszmélése óta arra törekedett, hogy megértse a környező világot, értelmezze és elhelyezze önmagát benne, ahogy kezdte megismerni Bencze jellemét, egyre többször és többször csalódott benne. Segítőkézsége és kedvessége ellenére néha már-már nemcsak idegenkedett, gondolatban el is határolódott tőle. Sőt, a családról, magyarságról szóló elszólásai és döntései alapján valami furcsa, riasztó kettősséget fedezett fel. Bencze azok közé a kitelepedett magyarok közé tartozott, akik – talán védekezésül az élet nehézségei ellen – nem mélyültek el a mindennapok értelmezésében. Úgy volt jó minden, ahogy volt. Az elhangzott szavaiból sokszor úgy tűnt, még álmai sincsenek. Nem tervezett, nem töprengett, nem viaskodott, a mindennapok lehetőségeinek függvényében élt. Élte és újraélte a napok egyhangú rítusát. Tudta és elfogadta, hogy valójában ezek az apró történések jelentik a nagybetűs Életet, s bonyolult lelki töprengések nélkül igyekezett a legtöbbet kihozni a sors kínálta esélyekből. A lehetőségek embere volt, aki a szó legtágabb értelmében, ha alkalma és lehetősége nyílt, könnyedén, gondolkodás nélkül megcsalta a feleségét, sírt, ha sírnia kellett, bocsánatot kért, térdre vetette magát, ha az mégis megsejtett valamit, viszont dolgozott, dolgozott. Szeretett dolgozni, nagyokat kacagni, szerette a munkahelyét, amely színes volt és szórakoztató, ahol különböző embertípusokkal találkozhatott, de megfogott minden más munkalehetőséget is, és a nőekkel kapcsolatos kis vagy nagy huncutságokon túl valóban a családjának élt. A felesége, akit nemsokára Csapó András is megismert, talán sejtette, tudta, ismerte a férje kisebb csínytevéseit, átveréseit, de ahogy Csapó megtapasztalta, sose foglalkozott vele. Nem kétkelkedett, nem gyanakodott. Vagy legalábbis úgy tett, de az is lehet, túl volt már azon, hogy saját gyanakvásaival tetőzze gondjait. Kutassa, lesse a férje rejtett gondolatait. Ahogy már túl volt az apró hiúságokon is, s még ha néha ő, Csapó András később viccesen ugratta is – mert már-már bosszantotta a nő Benczébe vetett végtelen bizalma –, egy-két keresetlen szóval mindig le-

rázta magáról: – Hát ilyen, no. Nagy természetű. Mit lehetne tenni vele? –
Vagy: – Lúdnyom nem látszik a vízben, jut is, marad is.

Majd hozzáfűzte azt is:

– Szerencsére nem fogy és nem kopik.

Egyfajta álmélkodó, anyás, megbocsájtó szeretettel nézett fel a férjére, akinek tömött fekete bajsza, homlokába hulló göndör haja, széles, domborodó mellkasa valóban férfias jelleget kölcsönzött. Viszont az is igaz, hogy ez a macsó férfi, ahogy Csapó magában nevezte, alig hogy belépett az ajtón, otthon már, mintha az ajtó előtt kicserélték volna, doromboló macskává vedlett, s mint legfőbb kincsét, úgy cirógatta, hízelegte, duruzsolta körbe az asszonyát. S ahogy később Bencze Ágnes nemegyszer fogalmazott s hangsúlyozott is: – *Az én férjem!* – S majd azzal folytatta: – Ha összevettem a jó és rossz tulajdonságait, szokásait, mégiscsak a jó van túlsúlyban. – S bár, ahogy a szavai- ból kiderült, sejtette, tudta, hogy néha, főleg hogyha nőkről van szó, valóban átveri: „a nőket még előttem is nőnek nézi, ráadásul ha a nőkről van szó, hazudik, mint a vízfolyás, én is látok, András, nehezen is szoktam meg, viszont itt áll mellettem. A család mellett. A család mellett a Nagy Idegenségben.”

Egy szó, mint száz, Bencze Áronnak nem volt szüksége Csapó Andrásra az önazonossághoz, önmaga megismeréséhez – ismerte önmagát. Csapónak annál inkább. Csapónak mindig csak egy barátja volt, ahhoz talán túlzottan is ragaszkodott, s ha csalódott, akkor azt hitte, az egész emberiségben csalódott. Bencze Áron meg tudta különböztetni a barátot az alkalmi társtól, de az alkalmi társat is barátként tudta kezelni, bárkivel beszélt vagy társalgott, el tudta hitetni, hogy abban a pillanatban számára a világon valóban ő, és amit mond, az a legfontosabb. Vagyis az igazság birtokosa, letéteményese az illető. És csak egyetlenegy igazság van, amit az mond. A kivétel egyedül Csapó András volt, persze. Bencze Áron nemcsak a nőkről vallott és eszményített gondolkodásáért kezelte gyermekként Csapó Andrást, látta, hitte és tudta azt is, hogy éretlen, mint a zöld alma. Ezért próbált rajta segíteni is. Viszont Csapó, aki valóban tapasztalatlan és éretlen volt, de tele megvalósításra váró vágyakkal és eszményekkel, ezt úgy élte meg, mintha épp Bencze lenne az, aki nem tud a mindennapok fölé emelkedni, éretlen gyermekként éli az életét, minden nagy összefüggés, cél és távlatok nélkül. Ráadásul nemsokára szembesült azzal is, hogy Bencze nemcsak a nők felé s előtte játssza meg a domináns hímet, de könnyed és felületes a fajtájával is.

De ne menjünk előre az időben.

Ahogy elértek a parkolóig, Bencze az egyik elegáns autónál váratlanul megállt. Először úgy tett, mintha a kulcsot a kezében rázva, az autóban gyönyörködve elmenne mellette, aztán ahogy meghaladta, mintha csak elvesztett volna valamit, hirtelen megtorpant, elégedetten szembefordult az autóval, aztán megállt:

– No, mit szólsz? Hát ez az én kis jószágom!

És gyönyörködve megfürdette az autót a tekintetében. És a tekintetét Csapó szemében.

Aztán rögtön hozzáfűzte azt is:

– Az asszony persze nem tudja, hogy pontosan mennyit is adtam érte, és azt se, hány éves az autó, de hát egyszer élünk... Nem mindegy, hogy mivel s hogyan érkezik, ha valahova érkezik az ember!

S mindezt úgy mondta, mintha napjában fogadásokra járna. Majd megtoldta azzal:

– Ebben a szaros világban mindez státus! Ismerem az életet, erre még a nagymenők is rájátszanak.

Lehajolt, az ujjbegyével letörölt egy láthatatlan porszemet a fényszóró üvegéről, fölegyenesedett, tekintetével végigsimított az autón, majd fürkészőn

Csapó szemébe nézett. Csapónak valóban elállt a lélegzete is. És ezt nem is rejtette el. Odahaza ekkor még az ottani párhuzamos világban a Trabantok és Daciák ideje volt. És eddig ő többnyire csak Trabantban s néha Daciában ült. Trabantban, amelynek a kilométerórán kívül nem volt műszerfala sem. Bencze kinyitotta az ajtót – Parancsolj! –, majd finoman becsukta kintről. Aztán beült ő is, indított, bekapcsolta rögtön a rádiót. A rádió hangjára villogni kezdett a műszerfal is. Egy porszem sem volt rajta.

Elindultak. Nemsokára elhagyták a belváros gazdag és gyönyörű bérpalotáit, klasszikus nagypolgári házait, először kertek házak közt suhantak, majd Bécs új negyede, a Wienerberg fele vették az irányt. Ez már a tömbházak világa volt. Akár odahaza, Kolozsváron is. Aztán nemsokára meg is álltak az egyik előtt.

– Hát itt lakunk, no – mondta Bencze. – Nem nagy eresztés – mutatott az egyik tömbházra –, de a lakás is olyan, mint az étkezés... Nem látszik, hogy mit és mennyit ettél. Viszont ajtó van rajta, amelyet ha becsukunk, bent már a mi világunk.

Valójában ezzel a „mi világunkkal” kezdődtek a bajok Csapó számára is. Mert alig léptek be a kis kétszobás tömbházlakásba, bent Csapó épp csak bemutatkozott Bencze Áron meleg, fekete szemű, barnapiros, szelíd, mosolygós arcú feleségének, még föl sem oldódott az idegen környezetben, nemsokára azzal szembesült, amit már Bencze elejtett szavaiból rég sejtett. Hogy Bencze

valóban egyike azoknak az erdélyi magyaroknak, akik a vasfüggöny tudatában a gyermekeik jövőjét már nem a magyar kultúrában felnőve képzelik el. Nemcsak döntött erről valahol vagy valamikor, még csak nem is töpreng rajta. Még csak lelkiismeret-furdalása sincs, és ez letaglóztá. Sőt, később kísértő gondolatait egy „mit tehetnék én?” vállrándítással intézte el. Ami, persze, részben igaz is volt. De csak részben. Hisz magyar óvoda, bölcsőde, iskola valóban még a láthatáron sem volt, viszont a legtöbb menekült magyarul beszélt a gyermekeivel odahaza. Bencze nem. És aznap, azon az első látogatáson, amikor Csapó először szembesült ezzel, annyira megdöbben, hogy az első pillanatban alig bír megszólalni is. Csak állt és állt, és hallgatott. Ő, aki csak magyarként akart élni Bécsben is (ha Erdélyben lehet, Bécsben miért ne?), s a születendő gyermekei jövőjét is a magyar kultúrában felnőve képzelte el – amikor Bencze lányai a kopogtatására a szomszéd szobából az asztalnál megjelentek, s németül mutatkoztak be, az első pillanatban percekig nem is jutott szóhoz. Így hát,

amikor a lányok megjelentek az ajtóban – Guten Tag, Herr Capo! Ich bin Anna! Guten Tag, Herr Capo! Ich bin Ulla –, csak állt, csak állt, és nem bír megszólalni. Bár az is igaz, ekkor még őt nem szembesítette az élet a mindennapok várható kihívásaival. És nem gondolta végig azt sem, hogy mit tenne ő ilyen helyzetben. Igen, valamiért, valamilyen oknál fogva nem volt felkészülve rá, nem is gondolt erre. Természetesnek vette, hogy ha Bécsben van is, Bencze lányai csak magyarul szólhatnak hozzá.

Bencze térítette magához.

Bencze, aki időközben rájött, hogy mitől döbbenhetett meg Csapó, de rádőbbsent a lányok sérülékenységére is, látva Csapó megrökönyödését, rögtön megszólalt:

– Csapó úr még nem tud jól németül – mondta a lányokhoz fordulva németül, s megsimogatta a kisebbik szőke fejét. Ettől már magához tért Csapó is, rámosolygott a lányokra.

– Willkommen, Herr Capo! Isten hozta – mosolygott vissza a szavakat magyarul is tördelve a nagyobbik lány Csapó mosolyára, és kecsesen, kedvesen biccentett is a lábával.

Csapó András első gondolata az volt: „A kisebbik tehát már itt született.” Aztán arra gondolt rögtön: „Jobb lett volna, ha nem fogadom el a meghívást. Jobb lett volna nem jönni el.” Már-már fel is tette a kérdést is: – Ti németül beszéltek idehaza? – De Bencze Áron megelőzte. – Úgy gondoltuk, hogy először németül tanuljanak meg. Így könnyebb lesz beilleszkedniük. S majd – de ez a *majd* távlatot adott az időnek –, persze, később megtanulnak magyarul is. Amikor az már nem okoz nyelvi gondot számukra. – De Csapó töprengő arcát látva Bencze hirtelen váltott, érdesen azt kérdezte: – De hát szerinted végül is mi lesz a sorsunk?

– *A sorsunk?* – kérdezte meglepődve Csapó András, s valóban megdöbbsent Bencze szavain.

Igaz is, mi lesz a sorsunk?

De ideje sem volt elgondolkozni a feltett kérdésen, Bencze, aki talán már sokadszor tette fel ezt a kérdést önmagának, vagy ha nem is, szembesült vele nap mint nap, szemlátomást megsértődött. És nem adott időt a gondolkodásra, nekiszegte a kérdést: – Te mivel számoltál, amikor eljöttél otthonról?

– Én?

– Igen. Te!

– Nem is gondoltam végig...

– No, hát ez az! Mert ha végiggondoltad volna, ha végiggondolja az ember, nem jöttél volna el! De akkor és ott csak az eljövételre gondolt az ember. S csak itt szembesült az újabb kérdésekkel.

– Ebben igazad van. Valóban nem gondoltuk végig minden árnyalatát! – válaszolta most már ő is töprengve. – A színét és fonákját.

– Árnyalatát? – vette vissza a szót Bencze. – Nem gondoltunk végig semmit. És most itt vagyunk. Nap mint nap válaszokra kényszerít az élet. S amikor élni is kell, nem lehet mindenben gondolkodni. Pontosabban: lehet, de nem ér semmit. A lakbért fizetni kell. A villanyt, gázt, metró, villamost szintén. Enni kell. És nem futja a luxus dolgokra is az ember ideje.

Csapó András, akit megdöbbsentettek s elgondolkoztattak Bencze szavai, már-már visszakérdezett: – Tehát az anyanyelv megtanulása, tudása szerinted luxus, Bencze Áron?

Bencze azonban dühösen folytatta: – Egyszerűen kizárunk egy fölösleges átmenetet. Tudod, így mennyi lelki sérüléstől óvod meg a gyermekedet?! Megalázástól, a másság örökös kihívásaitól?! Ezer és ezer megválaszolhatatlan kérdéstől?!

– És anyád? Az otthoniak? – villant át rajta.

Szerencséjére nem tette fel ezt a kérdést sem, mert Anna, a nagyobbik lány, aki kíváncsi értetlenséggel nézte az apja és az idegen férfi éles szóváltását, beszédét, megérintette az apja kezét: – Was ist...

Évekkel, egy évtizeddel később, amikor a virrasztásos hajnalokon majd az önnön bukásait, mindennapos lemondásait veszi számba, talán az élet történései okán is már megbocsátóbban viszonyul Bencze szavaihoz. De akkor és ott nem. Talán nem is a szavak, a lemondás pihekönnyűsége lepte meg? Az önmagához, az emlékezetéhez, a fajtájához való ragaszkodás hiánya? – Én –

mondta Bencze Áron ott és akkor, mielőtt leültek volna az ebédhez – már otthon elhatároztam, hogy magára az életre bízom mindezt. A kihívásokra a kihívás pillanatában adok választ. És a lehetőségeim függvényében. És ezzel el is toltam magamtól a töprengés és viaskodás lehetőségét. Az ember, aki elhagyja a szülőföldjét, ha nem számol le a múltjával, akkor csak a fájdalomnak él. Nap mint nap. És mi így jöttünk el. Már otthon megbeszéltük Ágnessel, tudomásul vettük, hogy ha élni akarunk, hogy élni tudjunk, a nyelvünkben, legalábbis a gyermekek előtt, németté kell válnunk. Egyszer kell elválni a kötelekeket, de akkor mindet. A gyökereknél – fűzte hozzá.

Csapó András először nem akart hinni a fülének, aztán, hogy megbizonyosodjon, rá is kérdezett:

– Hogy érted ezt?

– Nézd, András – válaszolta Bencze Áron –, nem otthon vagy. Itt vagy. Nem hívtak ide senki. A vasfüggöny meg ott van a határon. Nem lehet csak úgy átrepülni rajta. Nem vagyok madár, érted? Szokások, törvények szabályozzák az életünk. Nem lehet tudni azt sem, változik-e valaha valami is. Én viszont naponta kell választ adjak az élet kihívásaira. Nekem naponta kellene választ adjak a gyermekeim különböző kérdéseire. És nincs türelmem ehhez. És az áldozatvállalásokra sincs erőnk! Mert áldozatvállalás, önfeláldozás, ha tagadod is, a magyarsághoz való ragaszkodás! Áldozat, áldozatvállalás az, hogy este, amikor már hullnál bele az ágyba, a magyar szavakkal, nyelvvel küszködjl!

– De hát...

– Nincs semmi *de*. A lányaim közül az egyik harmadikos, a másik elsős. Be kellett íratnom az iskolába. És magyar iskola nincs Bécsben. Mondd, mit tehettem volna?

Meghökken.

Csapó számára ez volt az első pillanat, amikor szembesült ezekkel a kérdésekkel. Az ilyen kérdések olyan távoliak voltak eddig, mint a csillagűr, csillagóceán, amelyek nemcsak hogy kérdésként sem fogalmazódtak meg, fel sem ötlöttek benne. Erre mindaddig nem is gondolt. Önmagával, a napi teendőivel, a saját mindennapos, földhözragadt életével, gondolataival volt elfoglalva. A napi válaszokkal. Valóban, mit lehet tenni? – töprengett el. Aztán felvillant rögtön az is, hogy hogyan és miként egyezkedett ő maga is különböző helyzetekben a sorssal. Milyen álmai voltak! Mit tervezett, s mi lett belőle. Kertészkedsz, kutyát sétáltatsz, Csapó András, ne feledkezz meg erről! Aztán átvillant rajta a menyasszonya, Horgas Eszter sorsa, és mégis visszakérdezett.

– Nem gondolsz arra, hogy egyszer mindezt a lányaid számon kérhetik?

– Legyen az ő döntésük – válaszolta dühösen Bencze Áron. – Nem akarom tetézni az életüket egy másik nép sorsával. Fájdalmával, ha úgy tetszik. És ha nem lesznek magyar emlékeik, nem lesz, ami fájjon nekik! A hiány nem okoz fájdalmat, lelkiismeret-furdalást, mindennapos gondot. Ezek az én életemmel lezárulnak bennem.

Csapó András először arra gondolt, föláll, és elmegy köszönés nélkül, otthagyja Bencze Áront. Örökre. Talán erre gondolt Bencze is, mert azt mondta: – Elmehetsz, ha gondolod. Nem marasztallak, nem kérlek, hogy maradj.

– És Arany és Petőfi? – akarta kérdezni. – A szavaink sorsa?

Aztán mégsem kérdezett. A valóság, amelyet megtapasztalt, sokkal fájdalmasabb volt.

BECSY ANDRÁS

Csorvási miniatúrák

BECSY ANDRÁS (1973) Szeged

A TERHEIK

Futok haza, az új fiú, mögöttem,
 az iskolától házunkig tart a hossz,
 nap nap után kavicsokkal, kövekkel
 rohannak, mozgó célra tarts!, s a táskám
 rohadt nehéz, segíts!, a kőnek súlya
 az ő kezüket nyomja, ők fáradnak,
 az ő inaik, izmaik húzódnak,
 hajítanak, végül le-lemaradnak.
 Teher nekik – az én köveim azok.

JÖVÉS-MENÉS

Éjszaka nálunk nagy a jövés-menés,
 a vizit, egyre csak a vendégsereg,
 hajnalban a rossz emberek csengetnek,
 éjfélután a jó emberek kopognak.

HAJNALBAN

a csengőfrász
 nem rettenet nem rémület nem ijedség
 – egy görcs
 eszméletvesztés nélküli
 éber
 izomzatot összerántó féktelen
 görcs

ÉJFÉLTÁJT

Nincs liszt, nekünk nincs, nem jár, anyám pedig
 azt a kígyózó sort mégis kivárta,
 a parasztnak van, a parasztnak jár,
 a bennszülött, az őslakos, a helyi,
 parasztkarácsony kalácsa gőzölög.

Éjfélután jönnek el, soruk kivárják,
 kígyózó lánccá lesznek, egy vassodrony,
 máshol nem hallani, úgy kopognak be,
 mindegyik két tojással ablakunknál
 legmélyebb méh-meleg gőzüket hozzák.
 – Nekünk van a legtöbb tojásunk.

•

Tanár úr oson, most senki sem látja,
 Nem lehet színjeles, ki, tudja, ilyen,
 Nevezze meg azt a három tantárgyat,
 Ha kérhetem, amihez ragaszkodik.

EGYSZER

És egyszer csak nem zúgtak, nem repültek
 a kavicsok, sem a kövek, a porban
 maradtak végleg, helyettük labda szállt
 fel-fel az égbe, s én olyan magasba
 rúgtam, hogy amikor elmentünk, még ott
 fent egyre feljebb repült.
 Egyszer visszajövök majd, és lecsapom.

EGYET MINDENÁRON

„Ahova akartál, nem mehettél,
 Ahova akarták, odamentél,
 Te is elfogadtad, amit adtak,
 Azt tanítottad, amit akartak.

Neked is van saját házad, kerted,
 Örülj, ha nem tagad meg gyermeked,
 Magába oltott a Saint-Just-réteg,
 Nem volt halálos így ez a méreg.

Ott állsz a vöröslő örömtáncban,
 Te is egy szem lettél: szem a láncban,
 Számon kérik, mit odavetettek,
 Protestálhatsz, már úgyis benyeltek!”

„Egyet, csakis egyet mindenáron:
 Élni akartam. Volt választásom?”

CSÁSZÁR LÁSZLÓ

szavak

ki fejt meg az igazság és a gabság
miért ugyanazokból a betűkből áll

aki szavakat ereget bocsát ki
a száján az könyörtelenül
kérelhetetlenül hazudik

minden betű szókapcsolat
szóvirág szófűzér bűzlik
a betűk a szavak már
csak ilyenek összevissza
kefélnek promiszkuisan
gátlástalanul erkölcsi aggályaik
elvétve sincsenek

aki gyorsan beszél aki halkan
gesztikulál aki lassan
mind hazudik

az igazságot nem kell keresni
tovább itt fekszik a járdán
valami furcsa kontúr
fekete nejlon alatt testféleség
rajtaütés érte hirtelen a csontig
hatoló végtelen hideg

az igazságot nem kell
keresni tovább lábaimnál hever
hazudott folyvást oly mindegy
mi mindent ócskát vacakot egykoron
már végleg nem hazudik tovább

CSÁSZÁR LÁSZLÓ (1953) Budapest

MEDGYESI EMESE (1961) Genf

MEDGYESI EMESE

Bissinger grófnő jegyzéke

Szombatonként a főtéri hetipiacon viszonylagos nyugalom honol. Primer zöldségeiket ajánlják elszórt pultjaik mögül a kofák... Ebben az évszakban árujuk ráncos, csírás pityókával vegyül, amit olcsóbban kínálnak... Némelyik magasabb asztalon összeaszott gyümölcsöket látni, főleg almát... Pár állványon birsfélék... Ritkábban szárított szilva, körte... Tojás... Száraz, szemes paszuly... Arrébb élő baromfik... Elvéve néhány bégető húsvéti bárány... Kizárólag arany ékszerekért cserébe vagy dollárért árulják. A korábbi napok nyüzsgéséhez képest renyhébb a forgalom.

Központi katonai utasításra, helyhatósági és csendőri felügyelet alatt át kellett szervezni a lakossági kiskereskedelmi tevékenységet, mert hetente két alkalommal, kedden és pénteken, a regáti, illetve moldvai régiók irányába tartó, menetrendszerű járatokon elkezdett hadifoglyokat szállítani a Szovjet Ellenőrző Bizottság. Főleg a Székelykocsárd, Segesvár, valamint Brassó felé tartó vonatokra vonatkozott a rendelkezés. Képtelenség volt biztosítani a tranzitvonatok marhavagonjaiba zsúfolt több ezer ember élelmezését az utazás alatt, holott a fogvatartottak hetek, hónapok óta éheztek. Ráadásul járványszerűen különféle betegségek – főleg fertőzőes tífusz – tizedelték őket. Szükségmegoldásként hallgatólagosan lassították a szerelvényeket. Az ukáz értelmében az állomásfőnökök órák hosszát vesztegeltették a járatokat a körzetükhöz tartozó rakodóterekben; kézenfekvő volt a pálya foglaltságára hivatkozni.

A szállítmányok hírére a lakosság körében egyre célirányosabban spontán akciók szerveződtek: végig az útvonalon készenlétben álltak az asszonyok. Kezdetben – bátortalanul – kevés ételmelet adogattak fel a kocsikba. A második héttől kezdve azonban a helyszínen főztek, és a hadifoglyok leadogatott bögréibe folyamatosan mérték a levest. Néhányan rendkívül szerencsések voltak: sikerült szót váltaniuk szeretteik valamelyikével, esetleg rokonnal, ismerőssel... Általában igyekeztek sokat kérdezni és nagyon figyelni: kit kell értesíteni, emberéről, apjáról, testvéréről kinek juttassanak hírt? Estére a szerelvények nyomában, szerteszét a vágányokra, a sínközökbe mintha papíreső hullott volna: kavicsok köré gyűrt vagy gondosan összehajtogatott cédulácskák, rengeteg néhány soros üzenet, melyeket a vagonok belsejében állók kérésére préseltek ki azok a foglyok, akiknek sikerült közelebb férközniük a nyílásokhoz...

Marosvásárhelyen az egykori halpiac, pontosabban a néhai vándorárusok szekérkaravánjainak helyére rögtönözték a fogolykonyhát: óriáskondérokban, kalákában főztek az asszonyok, ahogy békeidőben tették, amint lakodalokban szokás. Vegyes zöldség leves maradt mindvégig a menü... Közösen adták össze a hozzávalót, senki adományáról nem készült nyilvántartás – ki ki lehetősége és kedve szerint adta át részét az ügyeletes szakácsnőknek. Szatyrostól vagy kötényestől; fazékban vagy megpucolva, esetleg feldarabolva, néha épp csak felszínesen leöblítve.

Petri Sándorné született Herold Viktória elsők között iratkozott be a Hadifoglyok és Hozzátartozók Szövetsége (HHSZ) helyi fiókjának tagjai közé. Az öntevékeny szervezet közvetlenül a harcok elültével alakult. Országszerte

egyre többen csatlakoztak akcióihoz, melyek fő célja a foglyok mindennapjainak jobbítása volt. Az önkéntesek bekapcsolódtak az elszakadt családok újraegyesítésének, a kapcsolattartásnak, illetve a folyamatos híradás megkönynyítésének folyamatába; az emlékező jellegű és kegyeleti tevékenységek szervezésébe. Közadakozásból, a gazdasági helyzet majdani jobbítása után emlékművek állíttatását tervezték az elesettek, áldozatok tiszteletére.

Harmadik hete, hogy a fogolyszállítmányok áthaladásának napjain a fiatalasszony a HHSZ szakácsnőjeként ügyködött. Kezdetben anyósára és sógornőire bízta kislányát, de az asszonyok hátára csomózott kicsinyek láttán megértette: a fogságba esett apák kedvéért, a láthatás reményében cipelnek-görnyednek „porontyaikkal” társai. A nagyobbacsok felügyeletét váltásban oldották meg. Többé nem ózdkodott magával vinni Olgicát.

Vikta ma vásárolni jött. Tojást, régi almát keresett... Tétován nézelődött, pedig jó helyismerete volt: gyermekkorában közkedvelt sétáló volt a Főtér, a mostani úttest mindkét oldalán, végig a rózságyások mentén. Slézinger Fannival, Burus Etelkával vasárnap délutánonként szívesen el-elkeveredtek a korzózó családok között. Ismerős volt számukra a tömeg. Veszélytelen kalandjaikra a szülők hallgatólagos engedelmével került sor. Szerettek kirakatnézőben, játékból csellengeni a barátnők... Főleg a Városháza oldalán, a Kultúrpalota közelében... mert a Gulliver bolt legnagyobb vitrinjében hónapokon keresztül, egy barna bársony mackócsalád mellett, lovacsok és ólomkatonák ármádiájának védelmében, a játékdobnak támaszkodott egy egyéni arcú, porcelánfejű játék baba. Értékes kollektíódarab volt... Ahányszor arra járt, meg-megsimogatta a kirakat üvegén keresztül. Azon a vasárnap délután, mikor észrevette, hogy kedvencének nyoma veszett, mintha követ nyelt volna, összeszorult a torka, megfájdult a hasa. „Jaj, eladták!... Jaj, elvitték!...” Kevéssel balesete előtt történt... Emlékszik, száraz szemmel rohant esztelenül, egész hazáig... Gonsenyicza Mária tévedett, nem az ő bosszantása végett vagy szégyenkeltő akarattal tette mostohalánya... Hasztalan szapult a sziszegve Viktóriát, hiába cibálta hosszú, vastag copfjait. Szokásává lett akkorra már elvakultan fenyíteni fogadott leányát... Másnap történt a baj...

Műtét után, ébredéskor, a kórházi ágyból Jakabot, a nevelőapját pillantotta meg elsőként Vikta: az öregedő férfi közelebb lépett hozzá. – Isten hozott! – mondta a kis betegnek meghatódva, mielőtt Sanyika ajándékával, egy piros masnis, dióbéllel teli zacskóval együtt feléje nyújtotta volna azt az áhított kis-asszonybabát...

„Burus Etelka... Fazakas Dénesné lett, postásfeleség... Tavalyig mennyit hangoztatta: az ura itthon teljesíthet szolgálatot!... Ki gondolta volna? Szükség lett az ő emberére is – egy hónapos gyorsképzésben részesült, azzal berukkoltatták. Etel most helyette kézbesít... Milyen nehezen tanult! Nem szerette az iskolát, habár életesze élénk volt...” – emlékezett Viktória. Tegnap egymás keze alá dolgozva együtt főztek a HHSZ-nél. Szótlanul dolgoztak, mint akik félnek emlékezni. Fanni neve – szándékoltan – el sem hangozott közöttük. „Fannus... Vékony csontú, kedves arc... Steigerék éles eszű egyikéje... Drága lélek... Micsoda boldog menyasszony volt!... Szerették egymást a sárpatoki boltossal; az idős férfi tenyerén hordta...”

Lassan egy éve, hogy késő este, szinte titokban betértek hozzájuk, a Gonsenyicza-Petri-portára. Még épen állt akkor páros családi házuk az 5-ös szám alatt... Fanni karján, a pólóban csöpp babája...

Vikta meglepetten szabadkozott:

– Én kellett volna látogatóba menjek hozzátok... Úgy illett volna...

Búcsúzni jöttek, magyarázták váratlan vendégei félénken. Előrebocsátották, keveset maradnak. Úgy is lett. Elmondták, hogy felszólították őket, kizárólag a legszükségesebbeket csomagolják, úgy csatlakozzanak majd a menethez.

– Szerinted mi lehet a leg-legebb, Viktus?... Egy csecsemő számára?! – kérdezte zaklatottan a friss gyermekágyas Fanni. Azonnal a tárgyra tért: gyerekkoruk óta ismerik egymást... Megbízna a Petri családban és főleg Viktóriában, úgy, mint senki másban...

Hallgatag férjének helyeslő bólogatása közepette a sápadt asszony azért könyörgött, hogy gyermekkori barátnője viselje gondját újszülöttjüknek. Vállalja el!... Bármi történne velük... Nyugodt lélekkel hagynák itthon, órá... „Sárika a neve... Ma háromhetes...” – tette hozzá.

– Mit dolgozhatna egy csecsemő?!... – kérdezte még, holott nem várt választ az anya.

Mindnyájan sírtak, csendesen.

– Miért is születél?! – Fanni ezt fegyelmezetten suttogetta a pólya fölött, már indulófélben. Nyüszkölő picinyét magához szorította. Elővigyázatosan csitítgatta, fel ne költse a szomszédokat... Egyáltalán: senki álmát ne zavarják.

Menniük kellett, szekerezni vissza, Sárpatakra. „Hogy gondolhatták...?” – Vikta tehetetlenül rázta, ugyanúgy, mint akkor, a fejét. Ismét felpörgött emlékezetében a vásárhelyi gyűjtőmenet emléke... Csendőrkordon véges-végig a segesvári úton. Helyi bámészok sorfala között tereltek több száz embert négyes sorokban be a városba, át a központon, ki a meggyesfalvi téglagyárig... Tikkasztó meleg volt. Viktória a vizet még odaadhatta Fanninak, a kenyeret s a mellé csomagolt apróságokat megtiltotta a legközelebbi őrmester. Rákiáltott, gyors egymásutánban állj!-t parancsolt, bár az asszony nem akarta halani; gyorsított, szinte szaladt Kisolgival a hátán, párhuzamosan a menettel. A rend dühödte őre nem tágított, követte őket, sokáig velük egy vonalban lovagolt, míg ki nem fullasztotta kiszemelt célszemélyét. A Steigerék felé hajított kenyeres batyu végül a menetoszlopon belül, de a földre esett. Azon úgyszólván marakodni fognak – gondolhatta elégtétellel a hatalom embere, mérgét mégis Viktória ellen fordította. Nem merészelt az asszony hátára vágni a gyermek miatt, de amikor ifjabb Petriné féloldalt fordult, hogy felbecsülje, pontosan hol tart üldözője, és vajon még mindig követi-e a hatalom szolgája, puskatusát mellének lódította. Szerencsére a fiatal nő vállcsontját érte az ütés. Lepergett róla, de estére sérült válla és felső karja annyira eldagadtak, hogy kórházi ellátásra szorult.

Viktória megszorította Olgica kezét – nem, nem arra tartanak, a piacon nem távolodhat el anyjától... – ismételtette neki sokadszorra, türelmesen, amikor váratlanul megszólította egy erős akcentussal beszélő román parasztasszony:

– *Coniță! / Asszonyka!* – azzal a kezébe nyomott egy tenyérnyi, többszörösen összehajtogatott, kockás füzetlapot.

– *Mata tre's fii fiica lu'Iacob... Așe mi s-o spus / A Jakab lánya vagy, ugye?... Nekem aszonták* – magyarázta készségesen a hibátlan beazonosítás titkát. Tényleg jól tájékozathatták, mert Vikta – bár nem látott jól, férje kézírását azonnal felismerte – asszonyneve szerepelt a papíron. Kérdő tekintet vetett az ismeretlenre:

– *Nu am adus-o eu... Eu-s numa' d'aci, din Band / Nem én hoztam... Én idevalósi vagyok, bándi* – szabadkozott. – *Cumnată-mea-i moldoveancă, dar slujește la Sibiu... Ea o primit-o... nu știa nici ea exact, de la cine... șapoi mi-o trimis-o prin cineva... Am fost la adresă, la matale, ș-am văzut, nu mai ai casă... sâraca de tine... Vezi că-s multe nume, n'ăuntru... Ocupă-te matale de cele ce trebuie*

spuse familiilor, că noi nu-nțelegem ce scrie / A sógornőm moldvai, de Szebenben szolgál... Úgy kapta valakitől... Asse' tudta, pontosan ki nyomta kezébe... továbbküldte, nekem... Házhoz vittem, a címre, amit ír, s akko' láttam, nincs má' házad... Szegény fejed... A levélben sok a név... Mondd majd meg, amit kell, a családoknak, mer' mi nem értyük...

Búcsúzkodva hagyakozott:

– Să deie Dumnezeu ca omu'tău să ți se-ntoarcă cu bine... Și frumușica asta să-ți crească mare-n, sănătate și pace. / Adja Isten, hogy embered épségben visszatérjen hozzád. S ez a szépecske nagyra nőjön, egészségben és békében – vette serényen Viktára és a szoknyájába kapaszkodó Olgira a hagyományos, áldó kereszteteket. Kettejük között a pici lány – ahogy szokott – szünet nélkül mondikált, nekik és minden járókelőnek... „Apánkat a Regátban még mindig név szerint ismerik?...” – gondolta a fiatalasszony. Legszívesebben kisimította és azonnal olvasta volna az üzenetet, de érezte, ahogy örömének könnyei elfátyolozzák előle a világot. Leülnie nem volt hova... Se víz, se levegő, sehol... Menni... Menni viszont maradt ereje... Meg-megállt, hogy körülnézzen, mintha attól tartana, figyelik. Félt, nehogy Gonsenyicza után kutakodjanak; ha őt most figyelnék, általa leleplezhetik az apját!... Mire tudatosodott benne, mennyire túloz óvatosságával, már a Gecse utca sarkánál járt.

Hazafelé sietette az öröm, de megtorpant a Teleki Mihály úton, a 166. szám előtt. Mégsem folytatta a Tulipánközig. Szaladt fel Petriék lejtős udvarán, karjánál fogva magasba emelte, repítette a hangosan kacagó Olgit a lépcsőkön.

– Alex lebt!... Er lebt! Er lebt!...

Tudta jól: stresszhelyzetben nehezen artikulál, de hogy ujjongása németül bukjék ki belőle! Csodálkozott saját magán. Anyósa szótlanul ránézett, tekintete elsötétedett, de nem mozdult... Többre várt, folytatásra. Ilonka végre elérte a helyzetet, anyja helyett ő torkolta le sógornőjét:

– Milyen nyelven karattylasz, te Vikta?!... Elfelejtetted, hol élsz?!... Nagy nehezen megértettük, hogy Sanyitól kaptál hírt!... Na, de így tudatni ezt anyánkkal!... Eszedbe sem jutott, vajon mi lehet Jancsival?... Róla miért nincs hír?!...

A fiatalasszony másnap reggeltől ebéd utánig azért vitatkozott anyósával és a Petri nővérekkel, hogy elérje: nem hagyja rájuk, hanem felbatyuzza és magával viszi Olgikáját Koronkába. Bissinger grófnőhöz igyekezett. Keményen kitartott, makacsságával mindannyiukat – magát is beleértve – megrikatta. Induláskor még mindig a nyakában csuklott-hüppögött kislánya: „szeeegééeny déééiiii..., jaj, szegééény, ihiiitthon maraad!...” Tehetetlenségében vakkantásszerűre sikeredett Viktória tiltakozásának utolsó megnyilvánulása. Ráadásul a kapuból határozottan vissza kellett zavarnia a készségesen ajánlkozó, csaknem eszelősen ragaszkodó Jucit is. Biztonsági okokra hivatkozva sógornője a sarkában loholt, összetette kezét, sírva könyörgött, engedje meg, hogy velük tarthasson... Igaza lehetett, de Viktának a feltűrázott hangulatban nem maradt ereje érvelni, csak kiabálni: elég a sokból, ne tragédiázzanak! Meglátják, jóval a kijárási tilalom előtt, épségben visszatér majd a gyermekkel! Punktum.

Kapucsattanás.

Négyszemközt akart beszélni az öreg méltósággal. Sanyi híradása és kérése kapcsán, a plojesti útra vonatkozóan tulajdonképpen nem lett volna rejtegetnivalója Petriék előtt, csakhogy mostohaapja és fogadott bátyja felől is szeretett volna diszkréten érdeklődni, illetve ami a legfontosabb... Jövedelemforrás után kutatott, munkát keresett. Többet, mást, mint újdonsült önkéntessége. Ismét teljesen önálló egzisztenciát szeretett volna, minél hamarabb. Életvitelük kényszerű szimbiózisa ellen nem lehetett kifogása, mégis úgy érezte, a helyzetből adódó, rá nézve kötelező visszafogottságért, a mindennapos

önfegyelmzésért méltánytalan felárat fizet: anyai tekintélye minduntalan csorbul. Férje családja ellen nem lehetett kifogása, hiszen befogadták, és mégis: nőtagjai, várható módon, vitás helyzetekben összezárnak. Lényegében kiveszik kezéből Olgika nevelését. Nincs apelláta – még neki állna feljebb? Kinek képzeli magát?! „Idegenbe szakadt, eszelős faj különce!”

A vámház előtt elhaladva érezte, gyermeke mozgolódik-forgolódik a hátán, majd lábacskaikat megmerevítve kissé felemelkedik ültéből. Körülnézhetett; kit-mit láthat vajon? Kettős őrség teljesített szolgálatot, románok és vörösök álltak az ideiglenes hídfőnél. Burduşan hadnagy alakja kimagaslott közülük. Tisztelgett. Neki integetett talán Olgica? „Látott távozni... Nem árt, ha baj ér, legalább tudja, merre keressenek... nyomra vezethet...” – gondolta futólag az asszony.

Bissinger Natália régóta szorgalmazott elképzelése, hogy nemzetközi testvérszervezetének teljes jogú tagjává váljon a Magyar Vöröskereszt, 1941-ben valósulhatott meg. A grófnő aktív tagja volt a grémiumnak, a háború kitörése után rengeteget terepezett. Kiküldetése révén tulajdonképpen nagy horderejű, háttér-politikai jellegű intézkedések mozgatója volt. Fontos döntésekben diplomáciai koordinációs tevékenységet folytatott diszkrétan. Belátása szerint határozta és szervezte meg, olykor bővíthette is a magyar egység hazai tevékenységi területeit. A személyzet toborzásában teljesen szabad kezet kapott. Idehaza férje irányította a birtokaikat; az első világháború után zömében épp általuk alapított, helyi érdekeltségű kisüzemek és szociális segélyszervezetek élén kizárólag az együtt kiválasztott kedvezményezettek tevékenykedtek. Holdudvaruk pontos tájékoztatásának köszönhetően Bissinger Natália, hogy bár keveset tartózkodott Erdélyben, különösen Marosvásárhelyen, a maga módján mégis jelen lehetett a város életében, hiszen szinte minden apró történésről tudott. Kiváló munkakapcsolatai voltak, melyek – például Gonsenyicza Jakabbal – a távolság ellenére sem szenvedtek soha csorbát, pedig a mindentudó mester élete sem volt egyszerű. Viktória balesete nyomán, a húszas évek elején Kolozsvárra szerződött, mert fontosabbnak tartotta a látássérültek speciális intézetében tanuló lányának képzését felügyelni a kincses városban, mint saját, boldogtalanságba torkolt házasságának megmentésével próbálkozni a kisebb lélekszámú, általa egyébként kedvelt, habár túlságosan nyugodt „flekkenfészekben”. Hazatelepedésük óta zavartalanul folytatódott együttműködése Bissingerékkel. A fiatalasszony jól emlékezett, 1941-től kezdve látványosan felpörgött mostohaapja és a grófnő munkájának mennyisége és ritmusa. Természetes volt, hogy a hadüzenet után gyakorlatilag állandó jelleggel együtt utaztak, minden útjára elkísérte Bissinger grófnőt az öregedő Gonsenyicza: nemcsak testőre volt, hanem tapasztalt katonája, aki védencének és munkaadójának nyelv- és helyismeretét, logisztikai készségét és szervezői rátermettségét igen jól kiegészítette. Viktória számtalan esetben felügyelt otthonukban, még az ikerházban Jakab és megbízója rögtönzött megbeszéléseinek bizonyos töredékeire. Ezek kontextusából könnyen megértette, hogy mostohaapjáiék a Magyar Vöröskereszt önálló osztályainak létrehozásán dolgoztak akkoriban. A megalakulás modusát vitatták, a szervezés részleteit pontosították. Azon gondolkodtak, hogy lehetne hatékonyabbá tenni a százezernél több lengyel menekültnek – más alkalmakkor francia, belga, sőt olasz üldözötteknek – nyújtott segítségadást. Képviselőket emlegettek... Varsó, Lemberg... Nyilvánvaló volt a fiatal nő számára, hogy a háborúval meghatározódott a civil áldozatok száma, de akkoriban a tények valósága távol állt még tőle és férjétől... Sanyi például – mint tartalékos hadköteles – átképzős volt... Mégsem tűnt fel, hogy... Utólag belegondolva:

minden Bissinger–Gonsenyicza-megbeszélésre Albert szolgálati ideje alatt került sor... „Engem sem vontak be... Vajon a gyermek miatt kíméltek? Sanyi pedig annyira ügyes fennforgó!... Bokor miatt tarthatták távol? Holott Lajos kommunista kirohanásai most éppenséggel kiváló fedezetet nyújthattak volna nekik... Az én uram esetenként túl látványos lelkesedése miatt féltette ügyüket apám?”

A szobalány a nappaliba vezette Viktát. Olgica lába alig ért földet, máris belépett a grófnő. Mosolyogva fogadta, meg is ölelte őket.

– Hogy vagytok, miben segíthetek? – Bissinger Natália helytel kínálta látogatóit. „Láthatott közeledni az országúton?... Nagyon elfoglalt, ha azonnal a tárgyra tér... Miharabb végezzünk...”

Kérdés nélkül, mint aki betéve tudja vendégeinek szokásait, forró csokoládét és fűszeres, cukormázos figurinókat, aprósüteményt hozatott vendégeinek. Mintha mindent előre kikészítették volna vele, feltűnően hamar szolgált fel a szobalány. Olgica valaminek hirtelen annyira megörült, hogy játékból nekirontott, csaknem feldöntötte a szívélyes háziasszonyt, aki szerencsére nem vesztette el egyensúlyát. Vette a lapot, térdére ültette az élénk apróságot. Megigazította copfjait, levette kabátkáját. Együtt hajolt le vele, hogy a társalgóasztal alsó polcáról papírt és színes ceruzát varázsoljon vendégecskéjének. Mindezt szándékolatlan nagy ívű mozdulatokkal tette.

– Bohóckodsz, ugye? – kapcsolódott a társalgásba a cserfes kislány. Érdeklődésén Bissingerné elnevette magát.

– Persze – válaszolta mosolyogva a gyerekeknek, de az anyához, aki ezalatt elővette, és kisimítva olvasásra nyújtotta feléje férje híradását, már németül szólt. Hangján érződött, a levélre figyel, mialatt kedvesen biztatta, fogyasszának nyugodtan, és gondoskodjék Olgicáról is.

[Összehajtogatott, kézzel írott füzetlap]

Petri Sándorné
Tulipán utca 5.
Koronkai vám mellett

Drága Kicsi Feleségem és Olgicám!
945. II. 22-én

Még életben vagyok, hála Istennek. Orosz fogságban, Plojesten vagyunk. Én már küldtem néked négy levelet, kézből – nem tudom, megkaptad-e vagy sem. Ezt a mostanit vajon megkapod-e? Ha igen, Édes Viki, nagyon kérek, jelentkezz minél hamarabb: nagyon aggódom értetek. Mindent írd meg: mi történt otthon, és mi maradt meg? Hogy vannak Édesanyámék? Nincs-e valami bajuk? De nagyon sokat írd! főleg a drága Kicsi Bogárról – minden éjjel otthon vagyok álmomban... Sokszor rossz álmot látok felőletek... El nem tudom képzelni, hogy éltek. Mégis miből tudjátok fenntartani magatokat? Mi van Albertékkal? Hova mentek a menekülésből? Jakab írt levelet és két lapot is, de én már nem tudtam írni nekik, mert hat hétre rá kaptam meg küldeményeit; akkor már Kalocsa el volt foglalva, és postánk sem volt többé. Minden tönkrement.

Édes Viki, és mi van Jancsival? Mert én semmit sem tudok róla. Szeptember 5-én írtam neki, de visszajött a levél. A tieitekkel együtt 14 levél jött vissza, nem közvetítette őket a posta. December 21-én fogtak el Guszonán. Utána Tiszafüred mellett voltunk egy fogolytáborban. Január 24-én onnan elhoztak Plojestre, és most itt vagyunk, jövőnk az olajgyárba lapátolni. Minden megjár, csak volna jobb a koszt – sós meleg víz, bár végül az is jó. Mindent megszoktam.

KELEMEN KATA, Foltos zászló, 1986

KELEMEN KÁTA, Piros zászló, 1986

Igaz, a gyárban adnak minden nap ebédet, és így ettelik... Szintén nagyon böjtös, de megteszi. Drága kicsi Viki, Olgicám, vigyázatok magatokra, amennyire lehet. Én is vigyázok magamra. Édes Viki, itt írom meg, hogy lehetne levelet meg egy kis dohányt küldeni. Sokan vagyunk vásárhelyiek, leírom a nevüket és a címüket, akinek tudom, keresd fel családjaikat, és kérlek, beszéljétek meg, hogy közösen fizetnétek a vonatot, és valaki férfi vagy nő, aki tud románul, utazna ide. Mikor megyünk a gyárba dolgozni, akkor átadhatná. A bulvárdon megyünk végig az állomásig. Semmit se kérek, csak egy nagy levelet, és egy kicsi dohányt, nem baj, ha szűzdohány; amilyen van, csak legyen megvágva, mert nincs bicska egy fogolynak se, mind elszedték. Épp a csupasz bőrünk van még, amit elvehetnének. Írom a névsort: Agusztin Volman Hugó – Katona József u. 19 | Halász asztalos mester – Szücs Mariék körül | Boros Márton – Kisfaludi u. 12 | Sándor János – iskola háta mögött | Csáth Károly – Gecse u. 12 (vagy nem tudom biztosan, de a Borcsa-féle ház) | Pataki borbély | Kertész Albert – Koronkai út | Gáspár Lajos – Székelyvaja, az édesanyját, Zágoni Saroltát értesítsd | Palkó József – Álmos u. 15.

Drága Viki, többet nem írok, csókollak sokszor, édesanyámat és testvéreimet is, üdvözlöm az ismerősöket. Sok-sok csókot küldök még mindkettőtöknek, édes tata,

Sanyi

– Tényleg: „mégis miből tudjátok fenntartani magatokat?” – kérdezte felpillantva a grófnő.

Viktória mély lélegzetet vett.

– Miután Sanyi bevonult, hiszen tudja méltóságod... apám egyre kevesebbet tartózkodott itthon... – Bissingerné bólogatott. – Rendkívüli év az idei... a véletlenül... Vagy inkább a szerencsénken múltott?... Nemrég gyermekestől mentettek ki a *malenkij robotból*...

– ...

– Hihetetlen?... Bokor vagy Burduşan? Rejtély számomra, vajon a kommunista fennforgónak vagy a román csendőrnek köszönhetem szabadulásunkat... Lehet, nem is fontos tudni?... Tény, hogy valaki sikeres közbenjárása folytán maradhattunk itthon. Félsznek elég volt egyetlen téglagyári nap... Nem mernék most bevállalni egy plojesti utat... Amúgy is „késésben vagyunk” kenyérkeresetünk ügyében...

– ...?

– Amint a hó eltakarodik, Olgival rendszerint falun vészelünk át néhány hónapot. Nem leányálom, nem nyaralás – magyarázta –, de megoldja gondjaink nagy részét, darabig biztos a megélhetésünk. Varrok... Vagy besegítek a háztartásvitelbe... Mikor mi szükséges... Igény szerint, és amelyik portán alkalom adódik rá... Ha kell, napszámot vállalok... Kosztunk és lakhatásunk, plusz a mosás költsége fölött, ami Szentistván napjáig összegyűl, legkésőbb eltevésakor, készséges gazdák a piacra jövet leszállítják nekünk... Egyúttal haza is hoznak bennünket... Rendszerint a nyomati papné segít... Közvetít...

– Teljes a családokat, Viktus, ez sorsotok legnagyobb ajándéka – válaszolta áthajolva Olgica feje fölött Bissingerné. Visszanyújtotta az összehajtogatott fűzetlapot. Mintha nem értené szavát, a fiatalasszony mozdulatlanul figyelt.

– Igen-igen, apád is – erősítette meg a grófnő –, bár ő érthető módon még messzibbre kényszerült, mint a veje.... Tudod az okát, ugye?

Látszott rajta: habozik, vajon részletezzen-e.

– Gonsenyicza Jakabnak kulcsszerepe volt '941-ben a lengyel menekültek ügyében... És nem csak... Bevallom, részben az én hibámból... Túlságosan exponálódott a mester... Ezért kellett háttérbe húzódnia... Haza akart jönni, de

elképzelése meghiúsult: óvatosságra intették... – Elhallgatott, mintha mérlegelte volna, pontosan mit és még mennyit mondhat. – Hiányzik nekem..., so-kunknak... apud munkája... A májusi bevagonírozásokat biztosan nem úszta volna meg... Mert beigazolódott... Szóval, jobb így... Szabad ember. Nem kell aggódj érte... Saját érdekében inkognitóban marad, de nem szenved semmi-ben hiányt. Egészen más jellegű, nem vitális nehézségekkel szembesül... Bántja például, hogy nem állhat melletted... Hiányolja az unokáját... Pillanatnyilag ennél többet nem kellene tudjál róla. Neked sem lehet könnyű.

– Albertékkel együtt vannak?

– Nincs hír a bátyádról, sem a menyasszony családjáról... – válaszolta a grófnő. A leülepedett csendet gyorsan közvetlen, személyes jellegű kérdéssel törte meg:

– Und du...? Meséj tovább, magatokról...

– ...

A fiatalasszony szeme megtelt könnyel.

Bissingerné elértette, azonnal váltott:

– Térjünk vissza a Sanyiék dolgára!...

Hazafelé menet, bár alkonyodott, Viktória betért az anyósáékhoz, hogy megnyugtassa őket: Bissinger Natália vállalta, hogy kocsival még holnap személyesen felkeresi a levélben felsoroltak hozzátartozóit. Levizítal mindenkit, holnaputánra pedig a Sorház utcai irodájukba hívja megbeszélésre az asszonyokat. A szalonnát viszont nem tartja jó ötletnek – férfiesz, férfilogika!... Ha át is vehetnék útban az állomás felé, ahogy Sanyi rendelkezik, a foglyok szervezete nagyon legyengülhetett – hónapok óta silány koszon tengődnek. Ki tudhatja, képesek lennének-e megemészteni? Hol tárolnák? Közülük ki kezelné a rudakat? Hogy osztoznának meg rajta? A grófnő szerint pénzt kellene összepótolniuk a családoknak, ő abból lisztet kellene vigyen magával, vagy majd a helyszínen vásároljon. Legjobb lenne süttetni a kenyereket, sokat... Sonkakonzervet egyébként a Vöröskereszt révén talán még tud szerezni.... Bissingerné véleménye, hogy ideiglenes állapot a mostani, mely sajnos még évekig eltarthat, ugyanis nincs megbízható nyilvántartás a foglyokról. Plojesten – mint Foksányban – a románok tranzitáborokat működtetnek, a vasúti csomópont okán... Senki nem tudhat bizonyosat... – állítja biztos forrásokra hivatkozva. Becslése szerint több ezren lehetnek a honvédeken kívül a szovjetek által bizonyára a tervszámok végett begyűjtött szerencsétlenek... Sőt, politikai foglyokat is várakoztathatnak... Úgy gondolja, legjobb lenne, ha üres könyvelési köteteket vinne magával a helyszínre. Ha a kaotikus román adminisztráció valamennyire figyelembe veszi a genfi egyezmény előírásait, meg kellene engedjék, hogy tájékozódjék... Jegyzékbe venné, akit csak lehet, magyarokat, németeket, szászokat, örményeket...

– Mit intéztél? Végül velünk tart az öregasszony? – furdalta a kíváncsiság Jucit. Viktória kelleetlenül szakította félbe a máskor fegyelmezett, hallgatag sógornőt.

– Honnan szeded a többes számot?!... És hova készülsz? Szó sem lehet, nem is volt arról, hogy mi Plojestre menjünk!

Vikta a legcsekélyebb változtatás nélkül adta tovább a grófnő érveit. Örült, hogy nem rá hárul a családi elképzelések korrekciójának ódiuma. Kettejük beszélgetéséből az ő személyére vonatkozó részt hallgatta el csupán... Nem számolt be anyósának és sógornőinek arról sem, hogy Bissinger Natália – nem mondta ki, de éreztette vele – sajnos maga se tudhatja, néhai statusával meddig juthat, és Plojesten mit sikerül ténylegesen elérnie. Káoszra számít, ami – ha a románok fennhatósága kizárólagos a tábor felett – örvendetes

KELEMEN KATA, Ágrólszakadt, 1994

KELEMEN KÁTA, Hosszú tél, 1996

engedményeket eredményezhet. A német megszállás óta ugyanis megváltozott a Vöröskereszt magyar egységének működése. Az idős asszony első között emelt nyilvánosan szót az alapelvek semmibevétele ellen. Kikezdték érte, de nem sikerült megfélemlíteni, nem mondott le. Erre kitüntették. Utóbb újsághírből tudta meg, hogy súlyos egészségügyi problémákkal küzd, melyek miatt azonnali hatállyal visszavonulni kényszerül.

„– Természetesen tagja maradtam a nemzetközi grémiumnak – megtapasztaltam, hogy »idegen kalappal« esélyesebb kilincselni. Terepen a románok – főleg, mert a körülmények arrafelé még nyomorúságosabbak – nem fognak keménykedni. Elképzelhetőnek tartom, hogy kis anyagi ráfordítással – magyarán: kenőpénzzel – csodát tehetek...”

Vikta látogatása nyomán, ígéretéhez híven Bissinger grófnő azonnal intézkedett. Élt grémiumtagságának előnyével: hitelesen ráirányította a romániai elosztó- és gyűjtőtáborokban uralkodó állapotokra több, a szövetségesek holdudvarában tevékenykedő fontos humanitárius szervezet figyelmét. Mozdósította régi kapcsolatrendszerét, és sikerült elérnie, hogy még a békekötés előtt helyszínelhessenek a román táborokban, ráadásul őt nevezzék ki a Nemzetközi Vöröskereszt 1945-ös, rendkívüli küldöttségének élére. Indulásukra három hét alatt sor kerülhetett. A késedelmet az általánosodott nincstelenség okozta: az ellátmány oroszlánrészét hiába állták a Bissinger házaspár, illetve baráti mecénásköreik, a közösségi rész nehezen gyűlt össze. Petriék például az átlagos hozzájárulás bő kétszeresét fizették a közösbe, mert reménykedtek, hogy mindkét fivér ugyanott raboskodik. Rekordidőnek számított, hogy Sanyi híradásától számítva egy hónapon belül, még húsvét előtt bejuthatott a küldöttség a táborokba. Vikta azonban örökkévalóságnak érezte a várakozást: Plojestről előbb Foksányba utaznak a vöröskeresztesek, utána jelentéstételre Genfben... Leghamarabb pünkösdre érhet vissza Vásárhelyre a grófnő. Anyósa és sógornőinek tudta nélkül valahonnan gumicsizmát és bundás mellényt, vágott dohányt, sőt korallköves brassáért cserébe mégiscsak szerzett két kisebb tábla szalonnát Sanyinak. A grófnő szkepticizmusa, hogy mindezt elkobozhatják férjétől, sem tántoríthatta el meggyőződésétől, hogy ezzel megkönnyíti embere sorsát...

– Nekem fontos – mentegetőzött. – Hátha meggyógyulok... Ne ébredjek többé verejtékezve... Álmomban Sanyi reszket mellettem a hidegtől, annyira fázik... Én izzadok, csurom víz vagyok... És semmit nem tehetek érte...

Viktória számításai szerint közvetlenül a Vöröskereszt küldöttségének helyszínre érkezése előtt írhatta Sanyi azt a második, velősebb üzenetet, melyben megerősíti: jól van és egészséges. Ezúttal – érezni – nem a cenzúra diktálja tömondait, hanem egy kiéheztetett, túldolgoztatott fogoly kéri családjá segítségét... Kesereg... Nyomasztja a hírzárlat... Nehezményezi, hogy öt levele közül egyre sem kapott otthonról választ... Nem tudhatja, hogy Csutak Pistáról tett megjegyzésével mekkora örömet szerzett az ismerős családnak. Csutak Marika a hírre elájult: „visszakapta” emberét, akit újabb ismeretlen helyre toloncoltak!... Viszont... Ha, mint Sanyi írja, a régebbi foglyokat ismeretlen helyre vitték... Vikta megértette: emberére ugyanaz a veszély leselkedik: szovjet igényre bármikor továbbküldhetik az elosztótáborból...

Miközben folyton a Jancsi fiáért imádkozó anyósát kellett vigasztalnia, nagyon szerette volna elhinni saját érveit: „Éheznek mindannyian. Többedmagának kérte a szalonnát Sanyink... Érti, anyus? Nincs egyedül... Ez... Jó jel! Jó jel!... Bissingerék nemsokára visszaérnek... Hírt hoznak; újabb levelet kapunk! Addig csak kibírjuk!”

[Összehajtogatott, kézzel írott füzetlap]

Drága Viki és Kicsi Olgicám!

945. II. 25.

Jól vagyok és egészséges. Az ötödik levelet írom néktek, és ti még nem írtatok. Plojesten vagyok fogságban. Itt volt Csutak Pista is, de a régieket elvitték, és ő is elment a városból. Hová vitték? Nem tudom. Légy szíves, írd, és küldjete valakivel „fel” közösen egy kis dohányt meg szalonnát. Úgy két-három kilós lehet – az úton nagy futásban tudjuk bekapni, mikor megyünk dolgozni. Írd sokat!

Csókkollak sok szeretettel mindnyájatokat:

Sanyi

Kora délután temették Bokor Lajost a vöröskatonák újonnan megnyitott, vásárhelyi sírkertjébe. Pogány módra, pap nélkül, percek alatt búcsúztatta el a kommunista tótumfaktumot az az ismeretlen szovjet hadnagy, akit a vegyes városparancsnokság helyettes megbízottjának vélt a csekély gyászoló gyülekezet. Biztosat nem tudott senki, nem is mert kérdezni. Részvétet nyilvánítani sem. Gyászjelentésre nem volt szükség: tudta a környék, mi történt. Sűrű fátyla alatt a felismerhetetlen női alak, aki a nyersfából sebtében készített koporsó mellett oly nehezen állt a lábán, mindvégig néma maradt. Kitalálták, az özvegy lehetett, a különleges szépségű Piroska, hiszen körülötte rajzoltak a Malom utcai, illetve a Csillagközi sokszobás házak lakói. A sógornők könnyen beazonosították a kisasszonykákat, akik közül – éppen Bokorné közbenjárására – többen velük varrattak.

Özvegy Petriné Monus Ilonának nem tetszett, hogy menyé és kisebbik leánya elmerészkednek „oda”.

– Zavaros eset, mi keresnivalójuk van egy ilyen alak temetésén?!

Vikta azonban leszögezte: nem nyugodhatna, ha nem lennének ott, mikor elhantolják Bokor Lajost. Tartozik talán neki... Lehet, hogy ő küldette haza gyermekestől a téglagyárból?...

A sógornők végül maguk képviselték a családot – a nagymama lázas unokájára vigyázott, Ilonka pedig olyan otromba megvetéssel kommentálta a vámháznál történeteket, hogy övéi nyersen elhallgattatták, és eldöntötték: mindenáron otthon tartják. Rá is zárták a kaput.

Tegnapelőtt a rádiós hír nyomán a háború végét ünnepelték. Estére Bokor Lajos ötven főre ünnepi vacsorát rendelt a főtéri Maros vendéglő mesterszakácsától. Hozzávalót a parancsnokság szolgáltatott: a környékbeli falvakban újra erőszakosan rekviráltattak. Késő estig a Városházán folyt a dorbézolás: szovjet és román tisztek, a szerencsésen itthon ragadt hivatalnokok... Miután elfogyott az italuk, pótlás végett átmentek a régi vámházhoz. Habzásig hajszolták lovaikat... Bokor lelkében túlcsoordult a boldogság: béke lesz, ráadásul kommunizmus! Végre igaz korszak következik, amelyben minden közös lesz... Mindenki egyenlő! Lám-lám, mennyire becsülik őt a vörösök... Elégedettségben hirtelen eszébe jutott imádott asszonya: egyedül ücsörög szegényke odahaza – gondolta elérzékenyülten. Elszalasztotta érte valamelyik altisztet. Piroska... Persze hogy jött azonnal... Frissen sült kenyérral a hóna alatt, kis demizsonban az ura kedvencével, maguk főzte szilvóriummal...

Hajnali kettő körül kezdődött az ordibálás. Rövidesen hangzavarba csapott át... Verekedés tört ki... Sikítás... Magyarul és románul kért segítséget, ordított-könyörgött egy asszonyi hang... Bent lövöldöztek... Aztán csend... Kintről,

az udvarról hallatszottak tompa sikolyok, puffanások... Lefogták, száját be-
tapaszthatták... Bokor hangja messzire elhallatszott – magyarul szedte le az
egeket, oroszul, románul fenyegetett. Kalacsnyikov-akkord. Elhallgatott...
Vagy mégsem... Hörgés... Újabb sikolyok... Részeg röhejek... Kurjantások... Aki
lőtt, duplázott. Szünet. Majd rászánta tölténytárának teljes tartalmát. Gasz-
pagyin!... Stooo!... – kiáltások. Szitkok... Dulakodásféle... aztán csend... Csoport-
osan, szállingózva... ki ahogy tehetette... lopózkodva vagy ész nélkül rohanva,
mindenki távozott a helyszínről... Eltűntek a mulatozók, pedig sokan voltak...
Nyomukban tántorgott, mintha követné őket, és zokogva segítségért kiáltozott
Bokorné. Hangja el-elcsuklott... Erőt gyűjtött... Csak meg akarja egyszer halla-
ni valaki... Többször visszavánszorgott az épületbe, utána megint ki az utcára.
Ordítva regélte az éjszakába a történetek egy részét, hogy átlótték Lajos mind-
két combját, karját... Tudatta azt is, hogy kendőjével elkötötte emberének az
ütőerét... Jaj!... Csupa vér a teste... Jaaaj!... De életben vaaan!... É!!... Embe-
rek... Segítsenek!... Fröcsköl a drága véreee!...

Bokor Lajos reggelre elvérzett. Holttestét és asszonyát még a délelőtt fo-
lyamán elszállította a Városháza a beszerzési szekérrel, amit valakik a fris-
sen nyitott szovjet katonák temetőjéhez irányítottak.

Gyakori lett a tömeges erőszak a környéken. Vikta számolt és mérlegelt...
A hallottak alapján döntött: a városban maradt, nem vállalkozott szokásos
pénzkereső kiszállására. Túl sok nyugtalanító hír szállingózott. Majd ellesz-
nek valahogy, minek provokálnák a sorsot?! – helyeselt özvegy Petriné is a
menyének. Megnyugtatóan ismételtette: elég neki a fiaiért aggódni.

Olgica születésnapjára készülődtek – jóformán semmiből elfogadható ízű
tortát kellett remekelniük –, amikor Bissinger grófnő kétkerekű kocsija megállt
a Malinovszki marsall út 166. szám kapujában. Elmesélte, hogy küldöttségük
közbenjárására Vrancea tartomány prefektusa nehezen, de végül mégiscsak
beleegyezett, hogy virágvasárnap délelőttjén áldásra, imára felsorakoztat-
hassák a foglyokat a tábor területén, és – tekintettel vallásuk különbözőségé-
re – a papi hivatásukat felvállaló rabtársaik ökumenikus szertartást celebrál-
hassanak köreikben. Mindazonáltal a frissen sült potentátum kikötötte: az
„ünnep” miatt a megfigyelők missziója nem lépheti át az előzetesen engedé-
lyezett időkeretet. Soha nem hallott protokollra hivatkozva szigorúan három
napot engedélyezett a román állami hatóságok nevében a grófnőből, egy bel-
ga báróból és egy svéd ápolónőből álló küldöttség számára. Ez alatt kellett
számba venniük valamennyi táborlakót – németeket, magyarokat és szászok-
at –, a hadifoglyokat, illetve a létszám-kiegészítés végett *malenkij robotra*
összefogdosott és rabszolgaságba kényszerített civileket is.

– Hatkötetnyi adatot regisztráltunk; csaknem ezer emberrel sikerült be-
szélnünk. Rengeteg közöttük az erdélyi... Nagy részük abban reménykedik,
mivel beszéli a helyiek nyelvét is, és az új országhatárok véglegesítése idő
kérdése csupán... Mert valószínű, hogy Erdély nagy része megint Romániához
fog tartozni... Akkor viszont... Amennyiben az új román állam a saját érdekét
felismerve valóban ésszerű és költségtakarékos megoldásra törekedne... Azt
remélik, többek között Sanyi is – magyarázta készségesen Viktóriának Bissin-
gerné –, hogy ők esetleg helyben maradhatnak... A genfi egyezmény értel-
mében... Én is úgy vélem, talán megúszhatnák a vörösök fogságát, az ijesztően
távoli Keletet: Plojest mégsem Szibéria! Erdély, vagyis a haza alig egynapnyi
vonatútra van csupán – és mégis milyen messze!...

Azzal átnyújtotta Viktóriának a várva várt küldeményt. Ugyancsak tenyérnyi
kockákra hajtogatott levél volt. Ismerős lehetett a grófnő számára az üzenet tar-
talma, vagy rengeteg látogatni-, illetve intéznivalója maradt a környéken, az érin-
tett családok körében? Mert sietősen búcsúzkodni kezdett, és azonnal eltávozott.

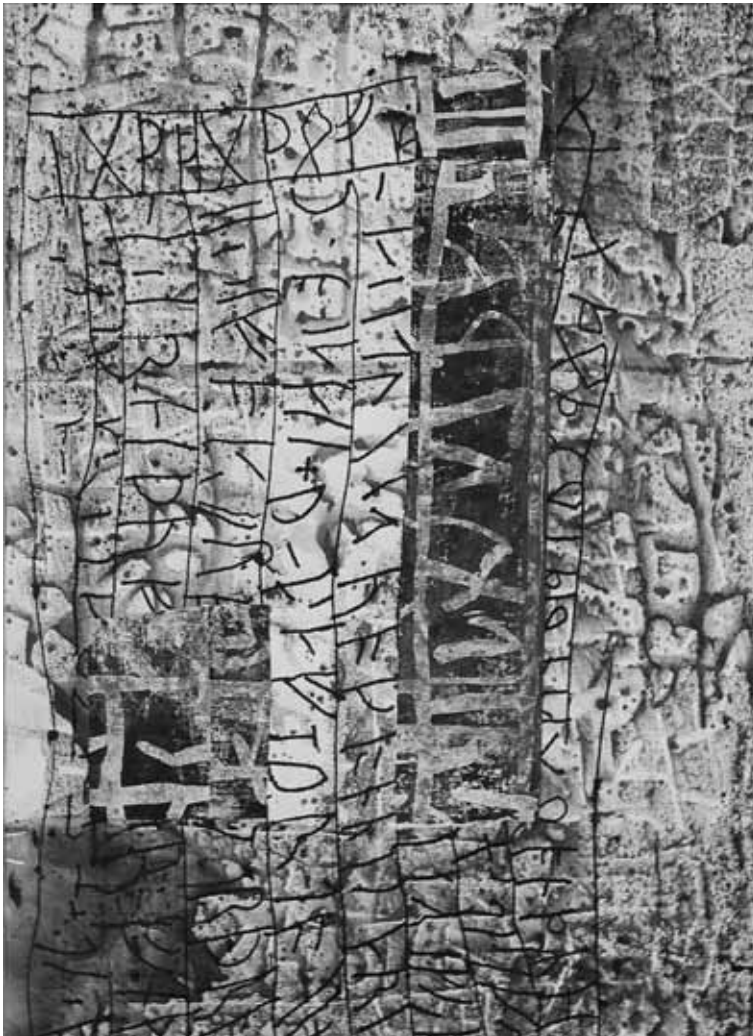
[Összehajtogatott, kézzel írott füzetlap]
[Hátlapján címzés]

Petri Sándorné
Tulipán utca 5.
Koronkai Várház közelében
Marosvásárhely

Drága Kicsi Viki, Olgicám, Édesanyám és Testvéreim!
1945. III. 25. Virágvasárnap

E pár sort írom még nektek Plojestről, mert azt gondolom, hogy Oroszországba visznek; már készítene az útra. Eddig még reménykedtem, hogy kapok tőletek valami értesítést, de úgy látszik, mindennek vége. Hat levelet írtam eddig, és semmit nem kaptam tőletek. Nagyon kérlek titeket, vigyázzatok magatokra. Én már lemondtam a szabad életről. Talán sose érem meg, hogy hazamenjek. Olgira nagyon vigyázzatok, és mindenre. Lehet, hogy majd a jó Isten hazasegít. Nem fáj semmi annyira... Szívesen megyek a halálba is, csak kaptam volna tőletek valami értesítést. Körülbelül április elsejéig elvisznek. Ha itt találunk maradni, akkor megint írok. Ha nem, meg fogja írni nektek Kocsis János, akinek a címére írhatok levelet. Többet nem írok, nincs rá idő.

*Sokszor csókollak mindnyájatokat, különösen titeket, két kicsi bogaram.
Üdvözlöm az ismerősöket is.
Szerbusz, drága kicsi feleségem és Olgicám*

KULCSÁR FERENC

Simeon éneke

T. S. Eliot emlékének

És ímé vala Jeruzsálemben egy ember, akinek neve
Simeon volt, és ez az ember igaz és istenfélő vala,
aki várta az Izrael vigasztalását.

Lukács 2,25-26

Párát fújnak Ofel dombján Heródes lovai.
Sion hegyén a fagy elől dérepte róka menekül,
s a hideg csöndben egy hópihe öreg szememre ül.
Hosszan éltem Jeruzsálem városában, s láttam,
le vannak, mint szögek, verve a bölcsesség szavai:
az Istent féljed, s megtartsad
parancsolatit,
mert ezek az embernek legfőbb dolgai.
Elűztem hát szívemből a haragot,
ne sötétüljenek el számban a szavak,
amikor majd megremegnek a háznak őrizői,
és megrogynak az erős férfiak.

Ó, ki emlékszik majdan a házamra,
amikor az ajtókon elfordulnak a záruk,
amikor a malmok halkabbakká válnak,
és csendesebbé az éneklő leányok?
A mandulafa megvirágozik akkor,
és kipattan a szegfű meg kapor,
s az imádkozó sáska vonszolódik reggel,
s elmegy az ő örökös házába az ember.

Ha eltörik a korsó a forrásnál,
s behull a kerék a vén kútba,
ki emlékszik akkor majd házamra,
hol gyermekeim gyermekei laknak,
s bujdoklása jön el a szavaknak:
a szent igék a zerge ösvényére bújnak,
a prémes róka otthonába odalent,
s a bánat és a halál szurdokában
senki nem érti, énekem mit jelent.

Mert jön kora a kötélnek, az ostornak, a könnynek,
jön ideje rothadásnak, tébolynak és sírásnak,
átkozott lesz kosarunk és teknőnk,
s átkozottak lesznek imái a szánknak –
add meg, Uram, a te békéd nekünk mindörökké.

A csüggedés hegyének stációi jönnek,
 kiisszák a népek a harag poharát,
 égről földre szakad ékességük, díszük,
 s kitépetvén szájukból a hűség, eszik a föld sarát és porát.
 Ó, romlásuk nagy lesz, nagyobb, mint a tenger –
 add meg, Uram, a te békéd most és mindörökké.

A kárhozat s a bűn stációi jönnek,
 világunknak verme mélyén
 szunyókál a nagy kígyó vemhesen,
 fel-felriad, éhes, falásra készül,
 miközben a vén Babilon fala égig épül –
 a te békéd, Uram, add meg mindörökké.

A halál és az ítélet stációi jönnek,
 századokat szennyez majd lázas rémület,
 ajtók alatt, kulcslyukon át árad,
 éhező varjú károolja neved,
 feszülten vár bokrok közt a hiéna,
 majom tapsol, grimaszt vág, bólogat is néha,
 s a föld mélysége, menny magasa felfakad,
 elmosván a szerteszét szórt holtakat –
 a te békéd add meg mindörökké, Uram.

A megváltás hegyének stációi jönnek.
 Beteltek ím a régiek, s most újakat hirdetsz,
 emeljétek szavakat, kősziklák és puszták,
 tengerek és szigetek, cipruserdők, fűzfák,
 mossátok meg orcátokat, hegytetők,
 daloljatok új éneket, vaddal teli legelők –
 a te békéd add meg, Uram, most és mindörökké.

A láthatatlan fény stációi jönnek.
 Dicsőségéd hirdeti majd az is, ki megtagad,
 hisz nem bírnának megtagadni, ha Te nem léteznél,
 szomjúhozván elrejtett fényednél.
 Szövetneked lángjáért most hálát adok néked,
 a földnek minden népe híván hívjon téged,
 még akik egykoron általszegeztek is.

Párát fújnak Ofel dombján Heródes lovai.
 Sion hegyén a fagy elől dérlepte róka menekül,
 s a hideg csöndben egy hópihe öreg szememre ül.
 Ó, add meg most, Uram, az *Izrael* vigaszát
 annak, aki távozik és akinek
 tudtul adtad minden beszédedet.

Esküvő

Réges-régen készül már, de nem bír
elkezdődni e vers. A szobám falán függő,
múlt nélküli, jövőtlen fotó a tárgya,
melyet átfon, körbeleng
az elmúlás botránja. 1945-ben
készült a kép, apa s anya esküvőjén,
épp amikor fejük fölé égő

glóriát rajzolt az ég. Az elvonuló háború
hiénaarca teszi tán, hogy a húszéves mátká a képen
kissé riadt Mona Lisa-mosollyal néz
a lencsébe, akárha puskacsőbe, mint aki túlélte
valami esztelen ragyogást,
gyalázatot és megaláztatást. Mégis olyan,
mint a sötétkamra mélyén kinyíló liliom,
aki tudja, hogy a szerelemnek lángjai
az Istennek lángjai: orcái, akár a galambok,

alabástrom nyaka, mint a templom tornya,
s szemében az ifjúság tengermélye ragyog.
Mellette a fiatal férfinak a haja
mint hollóé, fekete, s orcája, mint a Gileád
szőleje. A menyasszony s a vőlegény mögött

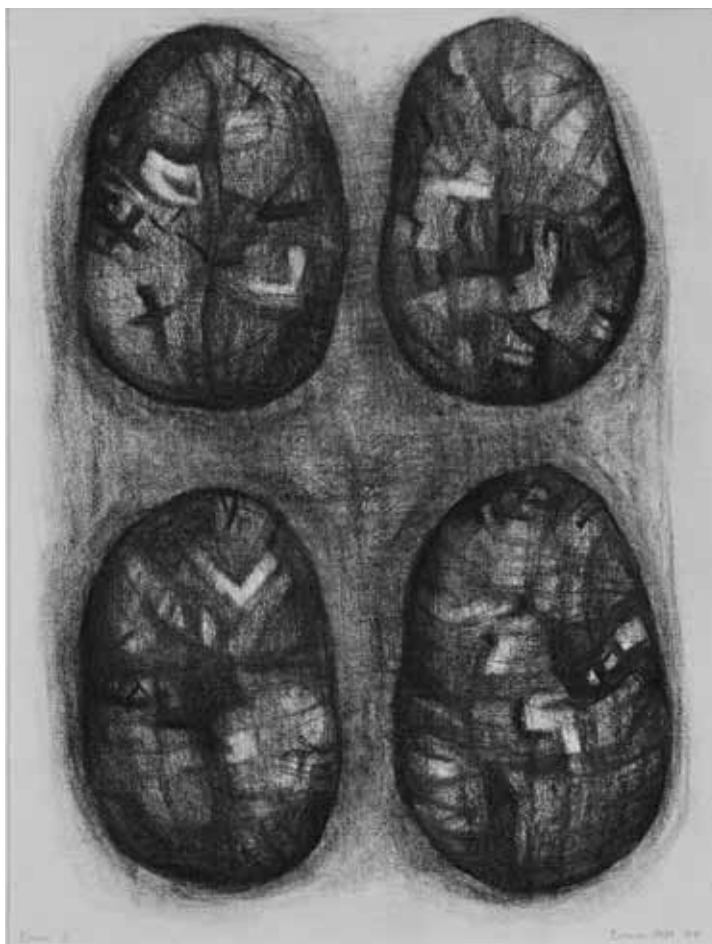
egy tébolyult kéz országhatárokat tologat,
miközben a füstszínű ég alatt
élők és holtak és mindenk
tűzben fürdenek: Európa vadlányarca
lángok közt zokog, városok égnek, szentek
és templomok. A boldog és riadt esküvői kép mögött,

a történelem krétafehér tengerén
megölt katonák fekszenek,
s miután az ifjú pár arcára
reá ütik a bélyeget,
megszüli a nádszál asszony – Édentől keletre –
az első gyermeket. Ekkor már a holtak
újra énekelnek, s világra jön egy újabb

fiúgyermek, akit aztán bepólyál az Angyal
a fagyos téli éjbe. A Szudétákra zakatoló vagonok
elcsitulnak végre, s a halott leányok kirándulása idején,
október lángoló, hamvas tetején
megszületik – verset írni – még egy fiúgyermek,
koloncnak, tehernek. S az ifjú asszony,
az ifjú férfi a rög fölé görnyed, veríték a világ,
viselős az élet: bogáncskóró mind az ünnep,
mind a sírbatétel, hadakozás minden a halállal,

fáradozás a fénnel. Esküvő. 1945. A réges-régi fotón
 az ifjú mátká jó illatú nád, nárdus és sáfrány,
 s tudja, hogy a szeretet erős, mint a halál,
 és kemény, mint a sír, a szerelem. A fiatal férfi hajkoronája,
 mint kecskének nyája, feje, mint drága,
 megtisztított arany a meghűsülő napban,
 a múltó alkonyatban, mialatt a Volga–Duna–Elba–Szajna–Temze
 habos vizén zúg alá az idő, s a civódó mindenséget,

mint roppant madárfészket, felpántlikázott szavakkal
 bélelik ki a fémszirének. Cibálja-tépi
 az ifjú mátká s vőlegény ősz haját a szél,
 olvasván a Jelenéseket: Isten népe örömmel
 jó majd elő s békességben lépeget. S a megtört asszony,
 megtört férfi szívében
 szétomolnak csendben a nagy hegyek,
 kiszáradnak szemükben a tengerek. Átöleli őket
 az őszelői-télutói fény, s forognak e megszületett versben,
 forognak a téridő
 elgörbült gyémánttengelyén.

KELEMEN KATA, Köveim 2., 2013

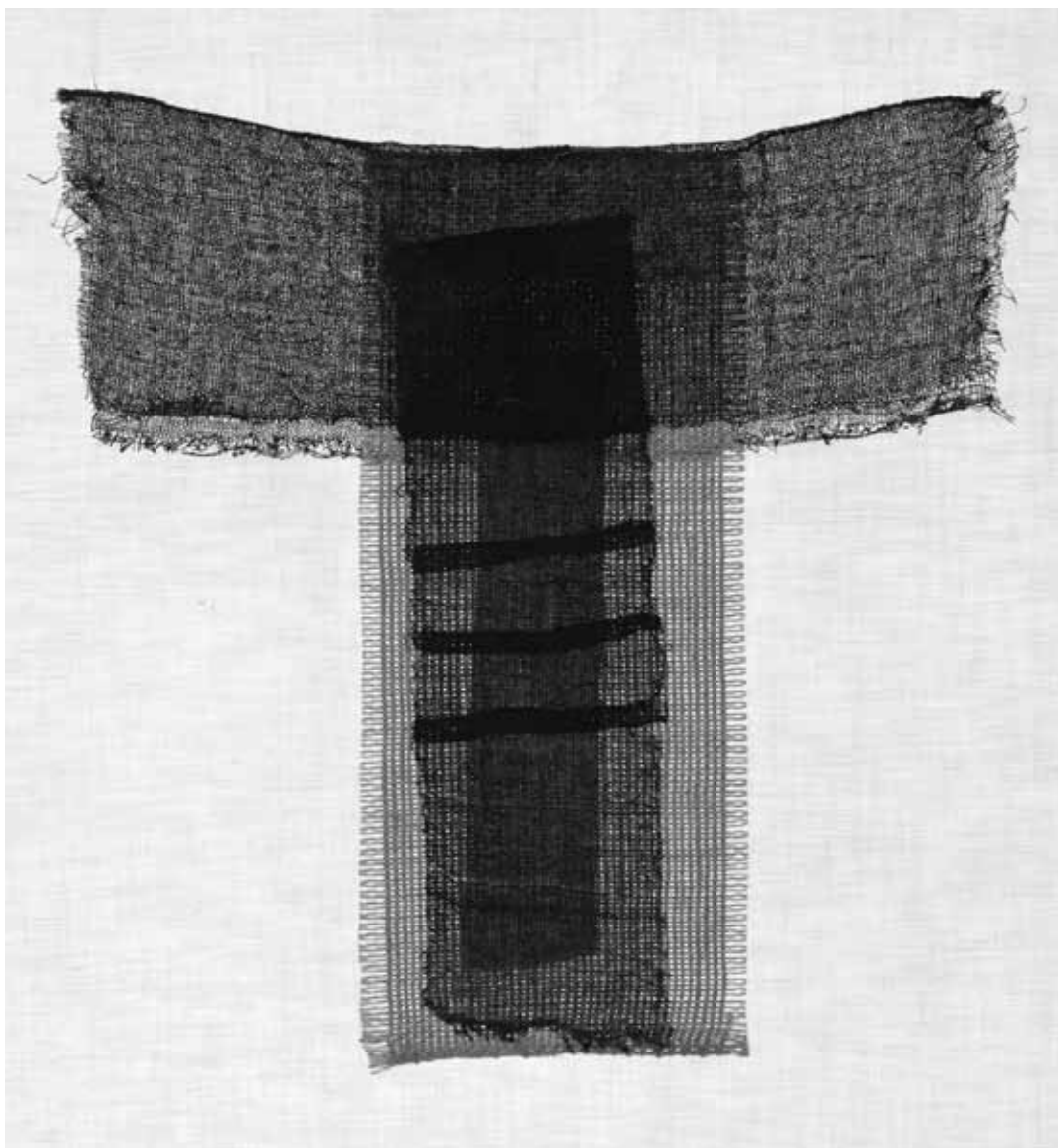
TÓTH ERZSÉBET (1951) Budapest

TÓTH ERZSÉBET

Te mit csinálsz ilyen napokon

mikor álmodban a budai utcákat járod
 és minden ablakban ül egy fekete sas
 lőrésnyi szemeivel mindegyik téged figyel
 és nem tudod ledobni magadról ezt az álmot
 te mit csinálsz ilyen napokon
 mikor a dögletes pára
 magától elvégzi rajtad a hajmosást
 a maga bizarr módján
 és mikor végre hazaérsz akkor sincs béke
 mert az áldott hűvösben heverve
 azonnal szívedre települ a hőség
 mint az afrikai karmos béka
 te mit csinálsz ilyen napokon
 hiába a langyos fürdő a langyos jeges tea
 a langyos langyos langyos méz
 a többnapos vizek
 mert a torkodra vigyázni kell
 egy megfázás végzetes lehet
 egy huzat kiröpíthet az űrbe
 és fogalmad sincs
 mire tartogatod a torkod
 milyen szavakat készülsz kimondani
 és kinek
 te mit csinálsz ilyen napokon
 amikor földre fekszel a könyveid mellé
 mert hiába szereted őket
 évek óta nem kapnak rendes polcot
 és gondoskodást
 nincs rájuk időd melléjük fekszel
 kell a gerincednek a kemény
 te mit csinálsz ilyen napokon
 próbálgatod-e olykor a halált
 hogy elég kemény lesz-e a koporsó neked
 ha egyáltalán koporsót kapsz
 és nem szórnak szét mert az úgy olcsóbb
 előtte persze elégetnek
 nem gondolnak arra
 hogy ilyenkor az asztráltest is füstté válik
 ha békén hagyják
 az asztráltest egy darabig a koporsóban marad
 onnan indul útjára
 idő kell neki hogy elbúcsúzzon a testtől
 mióta búcsúzom a testemtől
 mióta simogatom a könyveim gerincét
 miközben az én gerincemet is simogathatná valaki
 semmi baj csak egy kis hőség
 miért nem hagytam
 hogy szemed tovább időzzön arcomon
 makacsul tűnődő tekinteted elől elkaptam fejem

mitől félek örökké miért kapkodok rohanok haza
a földre a padlóra a szőnyegre
ahol annyi boldog óra múlt
soha nem jutottunk el az ágyig
azonnal földre húzott
a vágy édes gravitációja
ha elég türelmes vagyok
a világ most a szobába játssza az őszt nekem
tudja hogy fáj a nyár
hullajtja leveleit drága zöld növényem
uralkodik rajtam követeli a vizet
lassan elfoglalja kinövi a szobát
átüti a plafont gyártja nekem az oxigént
nyugodj szívem nyugodj
a föld később jön
még arcomra hull az arany avar

KELEMEN KATA, Kereszt 2., 1983

POMOGÁTS BÉLA

Visszatekintve a történelemre

Negyedszázaddal a romániai forradalom után

A nyolcvanas évek végén az egész magyar közvéleményt, nemcsak Magyarországon, hanem a velünk szomszédos országokban és a nyugati világban is, és nemcsak a magyar, hanem a demokratikus európai és amerikai közvéleményt is felháborította és ellenállásra készítette az a hír, hogy a román diktátor parancsára, az úgynevezett „falurendezési” (vagy inkább: falurombolási) terv keretében megkezdődik az erdélyi magyar falusi települések felszámolása és a falusi lakosság betelepítése a városok szélén épülő alig komfortos lakótelepekre. (A tervek szerint több lakásra jutott volna egy konyha és egy zuhanyozóhelyiség.) A budapesti Magyar Nemzet a bukaresti Neuer Weg című lapra hivatkozva adta közre a lerombolt vagy lerombolásra ítélt települések listáját: Apáca és Alsórákos mellett Neppendorf, Grossau, Seiden, Weidenbach, Marienburg, Tartlau, Brennendorf, Honigberg és még több, általában szászok által alapított vagy lakott községet pusztítottak el vagy készültek elpusztítani lakóházastól, templomostól, temetőstől a földgyaluk. Néhány hónappal korábban tilalmi listára kerültek a falvak magyar vagy német elnevezései, aztán veszélybe kerültek maguk az ősi települések is. Ha mindez bekövetkezett volna, puszta föld marad a híres honigbergi, azaz szászhermányi erődtemplom helyén, és ezt azért említem külön, mert ezt a templomot a 13. századi magyarországi építészet egyik monumentális emlékeként tartja számon a művészettörténeti irodalom. A hatalmas építmény egyik erődtornyának 15. századi *Utolsó ítélet*-freskóját pedig a korszak kiváló alkotásai között emlegetik a szakemberek. Az újsághírek szerint ezt az erődtemplomot is a földre kívánták taposni a buldózerek. Mindezt egy országban, amely „kétezer esztendő” múltjával és kultúrájával hivatkozott, és megvetéssel beszélt „jövevénynek” mondott nemzeti kisebbségeiről.

Azóta a romániai társadalom, politikai élet és kulturális környezet hatalmas mértékben megváltozott, talán mindennél többet mond az a tény, hogy az országnak jelenleg nagyszabású szász (vagyis német származású) köztársasági elnöke van. Mindazonáltal nem lehet felesleges felidézni a három évtizeddel ezelőtt végbement eseményeket: a kelet-európai történelem arra figyelmeztet, hogy az embertelen (antidemokratikus) politikai kurzusok időről időre visszatérnek. A román történelem is tanúsíthatja ezt: az első világháború előtti korszak nacionalizmusa, a harmincas évek intoleráns, fasisztoid kisebbségi politikája, az 1944 őszén bekövetkezett politikai fordulat, amelynek áldozataként sok tízezer ártatlan magyar pusztult el a halálmenetekben és a koncentrációs táborokban – nos, mindez nem elfelejthető történelmi eseményt jelent.

Talán még a (most felidézett) korábbiaknál is súlyosabb veszedelmet hozott az erdélyi magyarság számára a romániai diktatúra végső évtizede. Igaz, nemcsak az erdélyi magyarok, hanem a németek és románok számára is. Az a kultúra került végső veszélybe, amelyet Erdély magyar, német és román népe hosszú évszázadok alatt létrehozott. És végső veszélybe jutott az erdélyi magyarság is, Európa akkor legnagyobb nemzeti kisebbsége, hogy szemünk láttára váljék a nemzeti kizárólagosságra törekvő indulatok, a nagyzási téboly és a fékezhetetlen hatalmi erőszak áldozatává. A világ számos részé-

ről felháborodott nyilatkozatok érkeztek, tiltakozott a bonni parlament, a római szenátus, a bécsi kormány és számos európai kulturális szervezet. Kelet-Európa viszont most is hallgatott: „újra csendes” volt, a rendkívüli mérték-tartással megfogalmazott magyar álláspont még a hivatalos lengyel körök és a lengyel sajtó támogatását sem kapta meg, noha közismertek a lengyel–magyar barátság sok évszázados hagyományai, és ismeretes az is, hogy a magyar közvélemény milyen őszinte lengyelbarátságot tanúsított 1939-ben, 1956-ban és 1981-ben, a lengyel nemzet súlyos történelmi megpróbáltatásainak idején. De valójában a nyugati közvélemény sem tudta vagy akarta kifejeíteni azt a nyomást, amely talán megállíthatta volna a földgyalukat. Ez a világ, legalábbis a kormánypolitika, így a francia és az amerikai kormányzat ugyanis nem kívánt igazán szembenézni az erdélyi magyarság méltatlan helyzetével és jogos törekvéseivel. A nyugati politizáló értelmiség a bukaresti politikában többnyire a kelet-európai függetlenségi törekvések képviselőjét látta, ez hagyott nyomot a kelet-európai progresszív értelmiség reagálásain is. Ez az értelmiség ugyanis a bukaresti politikában a szovjet függőség felszámolására irányuló (mondjuk így: „függetlenségi”) kelet-európai törekvések sikeresnek látszó eredményét üdvözölte.

A romániai földgyaluk természetesen nem a semmiből kerültek elő, mint ha sötét fenyegetésként mindig ott lapultak volna a néma erdélyi éjszakában, hogy aztán egy tébolyodott intésére meginduljanak. Erdélyben nem a romániai diktatúra utolsó hónapjaiban kezdődött a nemzeti kisebbségek ellen viselt háború: a kulturális genocídium. A kisebbségekkel szembeni türelmetlenség, a rejtett vagy nyílt erőszakos asszimiláció, a kisebbségi kultúrák korlátozására és megsemmisítésére irányuló szándékok mindvégig érzékelhetők és kimutathatók Erdély 1918 utáni történetében.

Amiért a nagyromán nacionalizmus ilyen gátlástalanul felnövekedhetett és érvényesülhetett, felelősek voltak azok a nagyhatalmak is, amelyek annak idején – 1920-ban és 1947-ben – minden komolyabb mérlegelés nélkül adták Románia birtokába Erdélyt és az ottani lakosság közel felét kitevő nemzeti kisebbségeket: magyarokat, németeket, szerbeket. Csak a pontosabb adatok kedvéért jegyzem meg, hogy az utolsó, 1910-es osztrák–magyar népszámlálás adatai szerint a trianoni szerződés által Romániának juttatott terület lakossága 53,9%-ban román, 31,7%-ban magyar, 10,6%-ban német és 3,8%-ban egyéb (szerb, bolgár, rutén) nemzetiségű volt. Ezek az adatok is azt igazolják, hogy a terület lényegében vegyes nemzetiségűnek volt tekinthető, és a román lakosság aránya – a bukaresti történészek és politikusok állításával ellentétben – nem volt sem „meghatározó”, sem „túlnyomó”. Ebben a tekintetben az erdélyi magyar és német lakosság arányszáma kedvezőbb volt, mint a svájci franciáké és olaszoké, ahol az utóbbi két nemzetiség a 69%-os német lakossággal szemben 19%-ot, illetve 9%-ot képvisel. Mégis, mit szőtt volna Európa ahhoz, ha Németország többségi alapon valaha is Svájc bekebelezésére törekedett volna, vagy a svájci németek meg akarták volna szüntetni az ottani franciák, olaszok és rétorománok önkormányzatát és kulturális intézményeit? Ugye, még elképzelni is abszurdum!

A román nemzetiségi politika azonban a bukaresti diktátor uralmával lett az önmagát kereső és ismét történelmi küldetésére ismerő Európa egyik leg-súlyosabb botránya. Ez nem jelenti azt, hogy ennek a nemzetiségi politikának korábban ne ugyanolyan szándékai lettek volna, mint a múlt évszázad nyolcvanas éveiben. Ezért teljes mértékben téves az az egyenlőség, amelyet sokan a dualizmus kori magyar kormányok és az 1918 és főként az 1980–81 utáni román impérium kisebbségi politikája közé tesznek. Az 1867-es kiegyezéssel Erdélyben uralkodó szerephez jutott magyar politika valóban súlyos hibákat követett el, midőn a „nemzetállam” hamis bűvöletének hatása alatt a románság

megbékítése és megnyerése, illetve a nemzeti autonómiákra alapozott magyar állam belső szolidaritásának kiépítése helyett a román nemzeti mozgalom rendőri eszközökkel történő féken tartására törekedett. Természetesen eredménytelenül, minthogy a korszak politikai kultúrájának meglehetősen széles körben ható liberalizmusa egyszerűen elképzelhetetlenné tette az olyan kisebbségellenes intézkedéseket, amelyeket a Romániából érkező hírek nyomán a nyolcvanas években megismerhetett a világ. (Rendőri eszközökkel különben sem lehet stabilizálni eleve ingatag politikai rendszereket.)

A magyar liberális nacionalizmus ahhoz nem volt sem elég erős, sem elég erőszakos, hogy a román nemzeti mozgalom határozottabb térnyerését megakadályozhatta volna. Intézkedései jobbra csak azt eredményezték, hogy a nemzetközi közvéleményben elültették a magyarországi nemzetiségek elnyomatásának tudatát, azt a meggyőződést, hogy a magyar állam az ország kisebbségeinek erőszakos elnyomásával kívánja elérni asszimilációs stratégiájának sikerét. Ez a közmeggyőződés az első világháború után a nagyromán propaganda elsőrendű támasza lett. A millenniumi korszak magyar politikája egy „harmincmillió” birodalom ábrándjával bódította magát, miközben a román nacionalista mozgalom – a határon innen és túl – lázasan szervezkedett, az erdélyi román bankok bukaresti támogatással sorra vásárolták fel a tönkrement magyar közép- és kisbirtokosok földjeit, s a bukaresti kormányzat, illetve az erdélyi román nemzeti komité kidolgozta Erdély elszakításának stratégiáját.

Ez a stratégia szinte váratlanul, még a román politika számára is meglepetésszerűen, az első világháborús vereség után hozta meg minden korábbi számításhoz nagyobb eredményét: a békeszerződésben Románia nagyobb magyar területet kapott, mint a trianoni Magyarország maradék területe, és mellette annektálhatta Bukovinát és Besszarábiát. És noha az Erdély bekebelezését jogilag megalapozó gyulafehérvári román nemzeti gyűlés az „együtt lakó nemzetiségeknek” teljes szabadságot, sőt kulturális önkormányzatot ígért, mi több, a román kormány az antanthatalmakkal megkötött úgynevezett „kisebbségi szerződéssel” is garanciát vállalt ennek az autonómiának a létrehozására, egyetlen bukaresti kormány és egyetlen román politikus sem vette komolyan az egyenjogúságra tett ígéreteket. Sőt a román politika mindvégig – tehát 1918-tól folyamatosan – arra törekedett, hogy a birtokába vett hatalmas idegen területek teljes bekebelezését a nemzeti kisebbségek erőszakos beolvasztásával – ahogy Ceaușescu propagandistái hirdették –, az ország „homogenizálásával” érje el. Ennek a „homogenizálásnak” a legerőszakosabb és legbarbárabb eszközei a magyar iskolahálózat felszámolása, a magyar kulturális intézmények likvidálása és „gleichschaltolása”, a magyarok és németek „magyar és német származású románokká” nyilvánítása, a kisebbségi helynevek és keresztnévek használatának tilalma, végül a faluromboló politika voltak. Ez a politikai stratégia teljes mértékben el akarta vágni a nemzeti kisebbségek etnikai és kulturális gyökereit, meg akarta szüntetni történelmüket és hagyományait, hogy az „agrárpari központoknak” nevezett falanszterek magyar és német rabszolganépe tökéletesen ellenőrzött, engedelmes román legyen.

A nyolcvanas évek végére kialakult helyzet következményeként az erdélyi magyarságnak alig maradt anyanyelvi iskolája, egyetlenét még 1959-ben megszüntették, középiskoláit nagyrészt felszámolták, egy humán érdeklődésű kolozsvári magyar gyermek szinte csak román nyelvű liceumban végezhetett el tanulmányait. Lényegében megszűnt a magyar televíziós adás, megszűntek a magyar rádióállomások, a cenzúra fojtogatta a magyar könyvkiadást, amelynek nemcsak színvonala, hanem mennyisége is radikálisan visszaesett. A romániai magyar lapoknak nem volt semmiféle nemzetiségi jelle-

ge, egyszerűen betagozták őket abba a központi sajtókórusba, amely a Conducator dicsőségét zengte. Teljes mértékben megszűntek a Magyarországgal fenntartott kulturális kapcsolatok, magyarországi könyvek és lapok nem léphettek át a határt. Személyes emlékeim vannak arról, hogy a román határőrizeti hatóságok milyen erőszakos buzgalommal és milyen – az emberi méltóságba gázoló – módszerekkel kutatták át az Erdélybe látogató magyarországiak csomagjait. A magyar értelmiséget rettegésben tartotta az állambiztonsági rendőrség, és szétszórásra ítélte a fiatalok munkába állításának politikai gyakorlata. Az egyházak egyre kevésbé tudták ellátni alapvető feladataikat, mozgalom indult arra, hogy a gyulafehérvári római katolikus egyházmegye román jelleget kapjon, miután már korábban felszámolták a nagyváradi és szatmári egyházmegyét, és engedelmes kollaborációra kényszerítették a kolozsvári és a nagyváradi református püspököket. Egyre-másra kaptak széles körű nyilvánosságot a magyarság ellen tömeghangu-
latot keltő regények vagy történelmi műnek álcázott uszító irományok, így Ion Lăncrănjan, Romulus Zaharia vagy Mircea Vaida művei. Sikerült létrehozni egy magyar janicsárértelmiséget, amely minden tekintetben a román sovinizmus érdekében tevékenykedett; olyan közismert áru-
lókra gondolok, mint Gere Mihály, a „Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsának” elnöke vagy Hajdu Győző (Ceaușescu legjobb magyar tanítványa), a marosvásárhelyi Igaz Szó főszerkesztője. Megindult a magyar falvak feldúlása, de arról kevés szó esett, hogy már korábban félig lerombolták a régi magyar és német városokat, megsemmisítették történelmi magjukat, hogy jellegtelen kockaházakat vagy éppen a „Ceaușescu-korszak” gigantomániás emlékműveit állították fel a patinás épületek, templomok helyén. Már korábban áldozatul estek a pusztításnak magyar és német történelmi emlékművek, múzeumi gyűjtemények, könyvtárak és levéltárak is.

A kisebbségek ellen viselt háború kétségbeejtő következményeit csupán egyetlen, de annál beszédesebb demográfiai számítással szeretném érzékel-
tetni. Erdély (pontosabban a trianoni szerződéssel Romániához csatolt korábbi magyar területek) lakossága az 1910-es népszámlálás szerint 5 242 024 fő volt, ebből 2 824 677 volt román, 1 660 448 a magyar és 553 302 a német. Az 1977-es népszámláláskor a terület lakossága (kerekítve) 7 500 000 főt tett ki, ebből 5 321 000 volt a román, ami 88,37%-os növekedésnek felel meg. Ha a magyar lakosság száma is ilyen arányban emelkedett volna, 1977-ben 3 127 785 magyart kellett volna találni az erdélyi területen, ehelyett csupán 1 651 000 magyart regisztráltak a népszámlálási biztosok (jóllehet az egyházi anyakönyvek tanúsága szerint a magyarság létszáma meghaladta a kétmiliót). A magyar lakosság létszámcsökkenése tehát (a népszámlálási adatok figyelembevételével) 1 476 785 főt tett ki, amit nem magyaráz az, hogy mind az első, mind a második világháború után nagyjából két-kétszáz ezer erdélyi magyar hagyta el szülőföldjét, s egy 1919-es román rendelkezés az izraelita vallású magyarokat, mintegy 180 000 főt zsidó nemzetiségűeknek deklarált, és leválasztott a magyar kisebbségről. Így is nagyjából 900 000 erdélyi magyar „tűnt el” mintegy hét évtized során. Hasonló módon alakult az erdélyi német (erdélyi szász, bánáti és szatmári sváb) kisebbség helyzete. Az imént említett 553 902 főt számláló német közösségnek, ha a román lakossághoz hasonló mértékben gyarapodott volna, 1 043 000 főre kellett volna szaporodnia, az erdélyi németek 1977-es létszáma azonban csupán 323 000 főt tett ki, s azóta kb. 250 000-re apadt, a veszteség itt tehát közel 800 000.

Ezt a számítást természetesen ki kell egészíteni azzal, hogy a három erdélyi nép népszaporulatának mutatói nem azonosak, kétségkívül a román lakosságé valamivel nagyobb, a magyarságé valamivel kisebb, noha a székely népszaporulat a legmagasabbak között található, a németeké pedig még

a magyar népszaporulat mögött is elmarad. Mindezek figyelembevételével is elmondható, hogy Erdély nem román lakosságának aránya jóval nagyobb mértékben csökkent, mint azt a természetes asszimiláció és a természetes kivándorlás indokolta tenné. Ennek az aránycsökkenésnek – a kisebbségek létszámában tapasztalt többmillió hiánynak – nem lehetett más magyarázata, mint az erőszakos asszimiláció, a nemzeti kisebbségek elnyomása és az Erdélybe regáti tömegeket telepítő kolonizálás. Ezt a helyzetet össze sem lehet hasonlítani a régi Magyarország nemzetiségeinek helyzetével, minthogy a magyar uralom alatt álló Erdélyben a román népesség száma folyamatosan emelkedett, és a németek is biztonságban őrizték, sőt gyarapították etnikai állományukat.

Könnyen belátható, hogy az erdélyi magyarság a nemzetiségpolitikai nyomás körülményei között nehezen tudta tartani magát, és ha általános etnikai katasztrófával talán nem kellett is számolnunk (szemben a romániai német és zsidó kisebbség lényegében már bekövetkezett vagy egyetlen évtizeden belül bekövetkező teljes felszámolásával), hiszen egy másfél milliós népcsoport teljes megsemmisítése még a legelvakultabb erőszak esetén sem egyszerű, arra a fájdalmas következtetésre mindenképpen el kellett jutnunk, hogy az erdélyi magyarságot igen nagy veszteségek érték. Működőképes nemzetiségi és kulturális intézmények nélkül, kiszolgáltatva a nagyromán nacionalizmus mind elvadultabb szenvedélyeinek, a mindent behálózó titkosrendőrségnek és a falurombolás tébolyodott politikájának is, a romániai rendszerváltozást megelőző évtizedekben (1989 előtt) az erdélyi magyarság ezeréves történelmének legnagyobb veszedelme következett el. Az értelmiség nagy részének néma rettegése, a fiatalabbak menekülése, további tömeges magyarországi áttelepülése mindenképpen elmélyítette azt a szakadékot, amely elé a magyar népkisebbség került. Arra semmi remény sem volt, hogy a Ceaușescu-kormányzat jobb belátásra térjen, hiszen a nyolcvanas évek román politikai rendszere egyszerűen alkalmatlan volt bármiféle józan felismerésre és megfontolásra. Ennek a rendszernek az ideológiáját és köznapi gyakorlatát a 20. század legártalmasabb politikai áramlatai szabták meg: a doktriner sztálinizmus, amely elvakultságában mit sem törődött a valósággal, a szélsőséges nacionalizmus, amely esztelen nemzeti mítoszokat és rögeszmés idegengyűlöletet hozott létre, és valamiféle „primitivizmust”, amely csak a legrosszabb fajta „harmadik világbeli” sztálinizmusokból és nacionalizmusokból – Pol Pot, Bokassa császár, Idi Amin, Papa Doc uralmi rendszereiből – lehetett ismerős. Ezt az egyéni tébolyra épülő és kollektív eszeveszettséghez vezető sztálinista-nacionalista „primitivizmust” nem lehetett józan érvekkel, ésszerű tárgyalásokkal, még gazdasági előnyök felkínálásával sem korlátok közé szorítani.

A negyedszázaddal ezelőtt kitört és győzedelmeskedő romániai forradalom (amelyben az ottani magyarság is fontos szerepet vállalt, gondoljunk csak Tőkés László temesvári helytállására!) teljes mértékben elsöpörte a Ceaușescu-féle kommunista rémuralmat. Az azóta eltelt idők mindazonáltal nem arra utaltak, hogy az erdélyi magyarság önvédő küzdelmére, ennek anyaországi támogatására, a vele vállalt nemzetközi szolidaritásra már nincs szükség. Erdély magyar népének és értelmiségének, politikai képviselőitének és kulturális intézményeinek a mögöttünk álló két és fél évtizedben is súlyos küzdelmeket kellett vállalnia. Egyszerűen azért, mert minden, a legkisebb jogigény érvényesítése is küzdelmeket vagy éppen stratégiai kompromisszumokat követelt. Nem itt és most szeretnék arról szólni, hogy ennek a küzdelemnek és ennek a kompromisszumokra törekvő stratégiának mik a tapasztalatai: a sikerei és a veszélyei. (Mindkettőből van éppen elég.) Csak éppen jel-

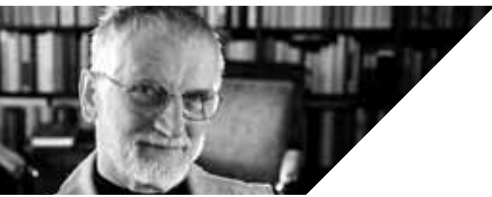
zem, hogy milyen stratégiai tennivalók állnak az erdélyi és a magyarországi értelmiség, a politikai gondolkodók és a gyakorló politikusok előtt.

Először is: elméletileg meg kell alapozni és részletesen ki kell dolgozni a kisebbségi autonómiák és közelebbről az erdélyi magyar autonómia egész rendszerét. Meggyőződésem, hogy a romániai magyarság helyzetét igazából csak az alkotmányosan garantált és széleskörűen érvényesülő, egyéni és közületi jogokat adó önkormányzat rendezheti. Propagandaszólamokból és üres ígéretekből már volt elég, ezek az ígérek, akár az 1918-as Gyulafehérvári Határozatok nemzetiségi autonómiákat kilátásba helyező megállapításaira, akár a Groza-kormányzat egyenjogúságot hirdető politikájára gondolok, valójában írott malasztok maradtak, amelyeket Románia vezetőinek döntő többsége sohasem vett komolyan, és a román nacionalizmus minduntalan félresöpört. Csak melleleg jegyzem meg, hogy nem jelentett valódi önkormányzatot az ötvenes években felállított Magyar Autonóm Tartomány sem, részben azért, mert nem önkormányzatnak, hanem gettónak készült, részben mert sohasem dolgozták ki a jogszabályoknak azt a rendszerét, amely a tényleges öngazgatást lehetővé tette volna. Az autonómiának ezért elvileg megalapozott, jogszabályokban kidolgozott és a gyakorlatban (gazdasági és politikai életben, kultúrában, nyelvhasználatban, oktatásban, egyházi tevékenységben) érvényesülő hatékony intézményrendszernek: területi önkormányzatnak, illetve az ezt kiegészítő közületi intézmények rendszerének kell lennie, amely valamennyi romániai magyarra (tehát nem csak a székely vidék lakosságára) kiterjed, és amely biztosítja az anyanemzettel (anyaországgal) való sokszálú összeköttetést is.

Ennek az önkormányzatnak az elméleti megalapozása során támaszkodni kell az erdélyi nemzetek korábbi öngazgatási hagyományaira, továbbá olyan tervezetekre, mint a Jászi Oszkár által kidolgozott kantonális elképzelés, a Gyárfás Elemér-féle 1919. márciusi memorandum, a Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István által 1921-ben közreadott *Kiáltó szó* című röpirat vagy akár a gyulafehérvári román nemzeti gyűlés 1918. decemberi határozatai. Mindez szomorú módon még most is (negyedszázaddal a győzelmes romániai forradalom után) teoretikus ábrándnak, vagyis utópiának tetszik, mindazonáltal egyszer eljöhét annak az ideje, hogy a román politikai vezetésnek is érdekévé váljék a magyar–román egyezkedés, a Duna-völgyi konszolidáció.

Másodszor, éppen az utóbbi reményében, törekedni kellene arra, hogy szót értsünk a román értelmiséggel, ha nem is a rögtöni egyetértés reményében, de legalább abban, hogy kölcsönösen tájékoztassuk egymást szándékainkról és törekvéseinkről. Ez sem lesz könnyű, a román értelmiség valójában nemigen (vagy csak kivételes személyiségek révén) érdeklődik a magyar–román együttélés stratégiai lehetőségei és feladatai iránt. A legutóbbi napok (például a párizsi merényletek) is azt igazolják, hogy Európának elszántabban kellene törekednie az integrációra, arra, hogy saját érdekeit hatékonyabban és eredményesebben érvényesítse. A magyar és a román (és persze az erdélyi magyar) értelmiség érdeke ebben mindenképpen közös. Több Európát kell kívánunk, ennek révén több demokráciát, több szabadságot, több toleranciát.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Napló múltidőben

1956. március

Március 1.

Hatvan éve ezen a napon még nem tudom, hogy végérvényesen, életre szólóan megfertőzött, rabul ejtett a színház. Őt megőrzött márciusi színházjegyem tanúsítja: eltökélt rab vagyok. Este a Nemzeti Színházban (III. Emeleti Erkélyközép, Jobbközép II. sor 3.) nyolc forintért Illyés Gyula Dózsa-drámáját bámulom.

Semmire sem emlékszem.

Évek múlva elolvastam (Illyés Gyula: *Drámák I-II.*, Bp., 1969) a valaha színházban látott Dózsa-dráma szövegét. Furcsa élmény volt. Részben egyetértettem Sarkadi Imre egykorú, rajongásalapú véleményével: „Illyés zseniális Dózsa-konceptiója, hogy nemcsak a nép szabadságáról, a nemzet szabadságáról is szó volt, illetve, hogy a kettő egy kell, hogy legyen, nép ügye és nemzet ügye el nem választható azonos dolog...” A Moszkva-gyarmat Magyarországon, 1956 januárjában fogalmazott így Sarkadi Imre! De Gyárfás Miklós óvatosan kritikus véleménye is megfontolandó: „A Dózsának külön-külön minden részlete tökéletes, az egész meg nem fogható. Fölépítése egy olyan nagy versre emlékeztet, amelynek minden szakasza külön színpadi kép-pé bontakozik ki, de a versszakokat belső drámaiság nem köti össze.”

Vajon mire gondolt az előadás rendezője, Gellért Endre, amikor a szöveget olvasva ilyen s hasonlóló, a szerzőnek a mű színpadi megvalósítására vonatkozó mondataiba *botlott*: „Balra Dózsa sátra, dombocskán. Éjszaka; az égen most haloványul az üstökös”; vagy: „Besötétül. Feljön az üstökös.” És vajon hogyan lehetett a színpadon elhíhetővé tenni az író íróasztal mellett elképzelt színpadi (?) látomását: „Sípzene, a töltés mögött fegyelmezett kaszások vonulnak.”

Azon is eltöprengtem, vajon az 1956 késő őszen magyar életünkben örökre eltűnt kitűnő karakterszínész, Juhász József, Báthori alakítója miképpen értelmezte s oldotta meg az író *instrukcióját*: „Báthori észrevétlenül most lép be. A nehézfejúek ravaszságával hallgat.” Illyés Gyula – talán igaza van Sarkadi Imrének: „a legszebben írni tudó magyar író” – pontosan, érzékletesen fogalmaz, de a színpadon észrevétlenül a háttérben nem könnyű

„a nehézfejúek ravaszságával hallgatni”. Különösen nem akkor, ha a színésznek fél perc múlva ravaszul, bölcsen, labirintus-logikán csiszolt retorikával kell megszólalnia: „Bámulom, hogy valaki a ravaszság puskájával ilyen pontosan célba tudja lőni mindig az aljassága golyóbisait.” Színész számára e mondatot érthetően kimondani, néző számára e rafináltan kacskaringós gondolatsor értelmét felfogni embert próbáló feladat.

A dráma főhősének alakját drámaian egyívűnek rajzolja, festi meg Illyés Gyula. Bessenyei Ferenc – az ő színpadi alakítására sem emlékszem – a korabeli kritikák szerint lenyűgöző, a vállán viszi az egész előadást. „Bessenyei Ferencnek valójában *teremtenie* kellett egy Dózsát, hőst, vezért s embert” (Népszava, 1956. február 12.). „Az előadás színészi teljesítményei közül kiemelkedik Bessenyei Ferenc Dózsája... Teljes mértékben átéli szerepét, egyre fokozódó lelkesültséggel és megrendültséggel éli bele magát Dózsa helyzetébe. A néző úgy érzi, mintha nem is a színpadon, hanem valóban a Szent György-templom falai alatt vagy a ceglédi piacon kiáltaná el beszédét” (Szabad Nép, 1956. február 19.). „Bessenyei játéka rendkívül szuggesztív, lenyűgöző. Indulat és erő, nyers szenvedély és harcosság sugárzik belőle, de gondolkodó ember is az ő Dózsája, akiben kora valósága, a kor problémáival való foglalkozás a legmagasabb szinten jelentkezik” (Színház és Filmművészet, 1956. április). Bessenyei Ferenc nagy színész, de a szó: teremtenie *kellett* – árulkodó. Illyés drámájának minden részlete mint irodalom külön-külön tökéletes, csak épp a részletek és a jelleme nem forrnak egységes egészzé össze.

Az addig negyvenhatszor játszott előadás 1956 késő őszen végleg eltűnt a színpadról.

Mit éreztek, mire gondoltak a nézőtérben ülők 1956 tavaszán Lőrinc barát kétségbeesett, drámai kifakadását hallgatva: „Mi történt ezzel a néppel? Teste a pogány lába alatt, lelke a sátán karma között. Krisztus országa még ez az ország?”

Sokan tudták: már nem az. Sokan tudták: miért nem az. S nem kevesen voltak, akik tudták: ez tragédia.

1956. november 4. után aligha mondhatta volna el a Nemzeti Színház színpadán Bessenyei Fe-

renc: „Váraik dölte hirdette világgá: maga a farkasrend megdönthető!” S azt végképp nem, a tüzes trón felé közeledve: „Föl új reményre, magyarok!”

Amikor 1969-ben Illyés Gyula Dózsa-drámáját olvastam, ennél a mondatnál megálltam, letettem a könyvet, visszaálmodtam magam a tizenhárom évvel korábbi, színházban eltöltött este fénylő sötétségébe. 1969-ben értettem meg, miért volt fontos színházi előadás Illyés Gyula Dózsa-drámája 1956 tavaszán, s azt is: a dráma miért nem volt már műsoron a Nemzeti Színházban 1957 tavaszán.

Akkor sem, 1969-ben sem volt más kapaszkodónk: *Föl új reményre, magyarok!*

A mű ma: szépirodalom. Hatvan évvel ezelőtt a színházi előadás harcba hívó trombitaszó volt.

Március 11.

Amikor hatvan évvel ezelőtt a Madách Kamara Színházban este elfoglaltam helyemet a nyolcadik sor közepén, feltehetően fogalmam nem volt arról, hogy ki az az Eugène Scribe. Nem tudtam, hogy igazi francia sikerdarabszerző, nem tudtam, hogy a Belvárosi Színházban 1936-ban s aztán a világgégés után, 1945-ben újra Lázár Mária és Mezei Mária főszereplésével az *Egy pohár víz* komoly kasszasiker volt. Lehet, hogy a madarak csiripeltek valamit, de én nem vettem észre, hogy 1954 őszén – ki tudja, miért? – négy színházigazgatónak is eszébe jutott műsorra tűzni Scribe szocialista realistának még véletlenül sem minősíthető színdarabját (Szolnok, 1954. október 3., Madách Kamara Színház, 1954. október 30., Pécs, 1954. november 26., Kecskemét, 1954. december 25.).

1956 forrongó tavaszán a sokadik pesti előadást láttam. Ma is hallom Lázár Mária (a Hercegnő) jellegzetes, kanyargósan dallamos hangsúlyait, Uray Tivadar (a miniszter Bolingbroke) hanglegjtését, ahogy váratlanul túlhangsúlyoz egy szótagot, és látom Gábor Miklós (a katona Masham) tekintetét: csak nagyon intelligens színész tud a színpadon ilyen felfoghatatlanul bután belebámulni a világba.

A Madách Színház 1954 nyarán kapta meg a Madách téren a hajdani, Püskösti Andor által híressé tett Madách Színházat (Faluszínház volt átmenetileg), és Scribe darabjának előadásával nyílt meg az új kamaraszínház.

Horvai István igazgató hozta a nagyérdemű tudomására a kamaraszínház közelgő megnyitását 1954. október 8-án, és a színházi lap szerkesztői nem tudni, miért, de fontosnak tartották a francia író nevét hatalmas, a lapban addig soha nem használt nagyságú betűkkel kinyomtatni.

Pesti színháznak kijárt az előzetes hírverés: október 29-én, egy nappal a bemutató előtt szöveg-

gel kísért három fénykép. Az első a háború előtt készült, a Színművészeti Akadémia vizsgaelőadásán; a második 1945-ben a Belvárosi Színházban; a harmadik a Madách Kamara Színházban próbán – a színészek: Lázár Mária, Uray Tivadar, Gábor Miklós, Ilosvay Katalin, Bartha Mária még utcai ruhában. (A szocializmus építésének idején is elegáns polgár és úriember Uray Tivadar kabátban, kalapban; nem hajlandó fázni a rosszul fűtött színházban.)

Egy hét múlva, november 5-én a Színház és Mozi címlapján Gábor Miklós és Ilosvay Katalin, de a szokásos – és az ideológiai harc okán kötelező – építő kritika helyett („jelzést” kaptak a szerkesztők, vagy leszólt telefonon valaki *fölülről?*) az újságíró a saját rajongó, értékelő vagy elutasító véleménye helyett a *munkásosztályt* szólaltatja meg. Álszent állítása szerint „a szokott partner tekintetében átmeneti zavarok mutatkoztak”, s ezért szomszédjával, egy derék pékmesterrel tekintette meg az előadást.

Érdeklődik a pék: ki ez a Scribe, és ha olyan sikeres ma is, miért nem lett korának Molière-je? A csalafinta újságíró nem felel, a pékmesternek kell az előadás megtekintése után a kérdést okosan megválaszolnia.

A *munkásosztály* bölcs: felismeri és pontosan megfogalmazza az egyetlen helyes, marxista álláspontot: „Nagyon ügyes író ez a Scribe, tanulni is lehet tőle, különösen írófélelnek, de mintha az élet nem olyan lenne, mint amilyenek ő mutatja. Tulajdonképpen alig van mondanivalója, de amit mond, azt nagyon tanulságosan teszi. Az emberek nevetnek, és a jókedv nagy kincs.”

Talán a pékmester ült a kritikus mellett a színházi zsöllyében. Talán akkor este is a *szokott* partner. Talán senki. Kritikus számára a színházi este munkaidő, az előadás megtekintése kötelező feladat, a kritika megírása munkaköri kötelesség. Megszületett az „*Egy pohár víz*” – és a *pék* című talányosan okos írás. Csalafinta kritikus csalafinta elemzésüleménye: a kecske (pártközpont) is jóllakott, a káposzta (színikritikus) is megmaradt.

A nézők (a sokadik előadáson, én 1956. március 11-én) mindig remekül szórakoztak. A péknek igaza volt: zord időkben a *jókedv nagy kincs*.

(A káposzták dolga, hogy ügyesen álcázzák magukat, ha szemet vet rájuk egy arra járó éhes kecske.)

Március 12.

Évtizedek múltán is emlékszem az Ibsen-előadás néhány hangsúlyos pillanatára, a színészek hanghordozására, tekintetére, kézmozdulatára.

Nóra (Tolnay Klári) a színpad bal oldalán ült egy kanapén, mellette illő távolságban Rank doktor

(Timár József). A színész szivarra akart gyújtani, nyúlt volna az asztalon álló gyufatartó után, de a színésznő megelőzte. Úgy emlékszem: Tolnay Klári két ujjá közé fogta a gyufásdobozt, úgy gyújtotta meg a gyufát, várt egy pillanatig, míg fellobban a láng, és lassan, óvatosan nyújtotta (még nem tudja, csak sejtí) a halálba távozó Rank doktor felé. Timár József mélyet szívott a szivarból, némán nézte (tudta: utoljára) titkolt szerelmét, Nórát, és aztán lassan, halkán, Nórától és az élettől örökre búcsúzva annyit mondott: *Köszönöm a tüzet!* Nézi Nórát, az asszony lesüti a szemét, nem akarja érteni az elhangzott szavakat. Timár József lassan föláll, és a színpad közepén, különös, furcsa lassú járással kilép a polgári szalon szárnyas ajtaján, és óvatosan becsukja maga mögött az előszoba ajtaját. Néma csend a színpadon. Néma csend a nézőtéren.

1956. március 12-én a Madách Kamara Színházban elhangzott egy bennem felejthetetlen hangszállal muzsikáló mondat: *Köszönöm a tüzet.*

Néma csend volt a színpadon. Néma csend volt a nézőtéren. Elhittük Tolnay Klárinak, Timár Józsefnek a lehetetlent: nem most, nem ebben a szívszorító pillanatban ért örökre véget közös, álomban-élt, gyönyörű történetük.

Március 14.

Talán minden színész unta már a sok éve műsoron tartott sikeres előadást. Mikszáth Kálmán regényét – *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* – Benedek András és Karinthy Ferenc faragta játszható színdarabbá, s 1956 tavaszáig a *színdarab* több mint százharmincszor került színre. Az utolsó előadások valamelyikét láttam.

Akkor nem sejthettem, hogy öt évtized múltán maga Noszty Feri fogja elmesélni nekem, hogyan s mi történt 1950. május 26-án a bemutató előadáson.

Áprilisban, négy héttel a bemutató előtt a színházban mindenki úgy tudta: Gábor Miklós fogja játszani a jóképű-svihák Noszty Ferit. A bemutatón Noszty Feri: Kállai Ferenc. A fiatal színész végre főszerepet kapott a Nemzeti Színházban, de négy héttel a bemutató előtt még nem tudta biztosan: vajon valóban ő lesz-e a főszereplő a május végi első előadáson.

Délelőttönként Kállai Ferenc Noszty Ferit próbálta – s egyre inkább szorongott. Lelkiismeretesen megoldott karakter szerepek sorakoztak a háta mögött, az elmúlt két évben gyakorta volt így-úgy-ahogy vacak, rossz jellemű ember a színpadon, és állt nagyformátumú színészek, Somlay Artúr, Ladányi Ferenc, Rajczy Lajos *mögött* mint a második sorból kedves mosolyával kiragyogó öntudatos, becsületes, buta kommunista.

Ám Noszty Feri *valaki!* Nem csupán terjedelmes főszerep, de hús-vér ember, akit nem *egyfajta* fából faragtak. Snájdig és svihák, elbűvölő és taszító, néha szeretni kell, néha utálni, a modora hol lefegyverző, hol bicskanyitogató...

A bemutató napján Kállai Ferenc elkövette azt a hibát, amit színésznek nem illik elkövetnie: borongó lelkét borral borogatta – jócskán mértéken fölül. És a snájdig magyar huszártiszt, amikor a színpadra lépett, orra bukott, elterült.

Abban a pillanatban a színész úgy érezte: megbukott. S ha megbukott: akkor már minden mindegy!

Noszty Feri föltápáskodott, Kállai Ferenc föl-szabadult.

És boldog örömmel eljátszotta még százharminchéte este Noszty Ferit.

Csakhogy Magyarországon vagyunk, 1950 kora nyarán. Az újságok mindennap arról tudósítanak: kegyetlenül éleződik hazánkban az osztályharc, minden sarokban összeesküvést szőnek a reakció-sok a népi demokratikus államrend, a dolgozó nép állama ellen, ezért nincs hús a boltokban, ezért lehet csak jegyre kenyéret, lisztet, cukrot, tejet kapni...

Ködben nehéz tájékozódni. Vörös ködben különösen nehéz...

„Kállai nem tudta megszerkeszteni Nosztyból azt az alakot, amelynek mint a *feudalizmus* egyik megtestesítőjének adja ki az útját Tóth Mihály, a *kapitalista*. Hiányzott belőle a snájdig aljasság, az úri romlottság, és nem tudta elég élővé tenni a nőcsábászt sem” (Gyárfás Miklós).

Nőcsábászi képességeit ugyan még soha senki nem vonta kétségbe, de Kállai Ferenc, amikor ezeket a sorokat olvasta – így mesélte –, arra gondolt: *Szóval politikai értelemben nem voltam elég negatív – lehet, hogy ezért szeretett egy kicsit a közönség?*

„Véleményünk szerint Kállai Ferenc jól oldotta meg a feladatát, amikor nem a »snájdig« huszártisztet vitte színpadra, hanem azt az undorító, puhány, jellemtelen, üresfejű Noszty Ferit, aki a közönség őszinte utálkozását váltja ki” (Fejér István).

A fene akart undorító lenni, de ha ezeknek ez kell... még jó, hogy a közönség mosolygott és tapsolt...

„Kállai Ferenc alakításából szinte mindvégig kimarad a behízelt kedvesség, amely ennek a fiúnak éppoly tulajdonsága, mint a teljes lelkiismeretlenség. A fiatal Noszty moral insanity Mikszáth szerint is, de elragadó gazember” (Mátrai-Betegh Béla).

Ennek meg az volt a baja, hogy nem vagyok elég elragadó, elég vonzó...

Ha Kállai Ferenc 1950-ben lelkiismeretesen elolvasta az előadásról megjelent színírálatokat, politikailag sokat „fejlődhetett”, mert az (úgymond) színikritikusok az előadás elemzése-értelmezése

helyett alapfokú politikai szemináriumot tartottak, politikai szándékaikról értekeztek, magyarázkodtak – és többnyire összevissza fecsegték. Egyikük például írása elején élesen bírálta Tompa Sándort, hogy adós maradt a *kapitalista* szívtelenségének, önzésének, célratörő aljasságának ábrázolásával, írása végén viszont megdicsérte „sikerese” szerepformálásáért. Vasból fakarika!

A betűtengerben egy, mindössze egy mondat, amely színész számára színészként hasznosítható, s amelyből az utókor valamit megsejthet: milyen volt valójában az 1950-es években, a Nemzeti Színház színpadán Kállai Ferenc mint Noszty Feri. „A fiatal Noszty moral insanity Mikszáth szerint is, de elragadó gazember. Kállai e helyett elszánt. Mefisztó – Romeo fűrtjeivel” (Mátrai-Betegh Béla).

Talán ilyen volt Kállai Ferenc hatvan évvel ezelőtt a színpadon: még nem *elragadó gazember*, csak *Mefisztó Romeo fűrtjeivel*. Aki bájosan vigyorogva hallgatja együtt töltött éjszakájuk után Mézsáros Ági (Tóth Mari) boldog kifakadását: *Akkor most én kompromittálva vagyok?*

Úgy emlékszem, azon az estén nagyon élveztem a színpadi jelenetet, bár nem tudtam pontosan, mit jelent a szó: *kompromittálni*. De másnap elkezdtem lelkesen olvasni Mikszáth Kálmán *összes regényét*.

Március 16.

Kossuth-díjat mindig az kap, aki a kormány (a párt vagy a Párt) szerint megérdemli. Az érdemli meg a Kossuth-díjat, akit valamiért kedvel a kormány (és a párt vagy a Párt). Böngécszem az 1956-os Kossuth-díjasok névsorát. Bulla Elma csodálatos színésznő, Tompa Sándor, Molnár Tibor remek színész. Várkonyi Zoltán nagyformátumú, tehetséges rendező, de nem a színháztörténeti jelentőségű, általa létrehívott és igazgatott szépeplékű Művész Színházért, hanem a kommunista-áhitatú, silány mozarabért (*Különös ismertetőjel*) kapta meg a Kossuth-díjat. Az újdonsült Kossuth-díjas Mária Félis munkatársairól, barátairól undorító besúgójelentéseket írogató, de tehetséges filmrendező (*Budapesti tavasz*). Ranódy László később nagyszerű filmeket rendezett, ám második filmje (*Szakadék*), amelynek forgatókönyvét még 1942-ben írta, elsősorban azért lett kitüntetett, mert a forgatókönyv Darvas József regényéből készült, Darvas József *miniszter elvtárs* pedig „irodalmi munkásságáért” kapott ebben az évben Kossuth-díjat.

A Színház és Mozi felelős szerkesztőjét, Gyetvai Jánost boldogan megkérdezném, ha még élne: Darvas Józsefről miért nem közölt a lap a többi Kos-

suth-díjashoz hasonlóan elismerő méltatást, s miért csak Darvas József miniszter elvtársról tartotta fontosnak közölni, hogy a díj *melletteként* – akkoriban igencsak szép pénz! – 50 000 forint is ütötte a markát.

Március 26.

A rosszindulatú, fecsegős pletyka veszélyes: nem lehet ellene védekezni.

1956 tavaszán elterjedt Budapesten a hazug hír: Ferrari Violetta, az ismert és népszerű színésznő *összekülönbözött* a Nemzeti Színház vezetésével, és ezért nem lép többé a nemzet első színházának színpadára. Én sem, más sem tudta: Ferrari Violetta állapotos, gyermeket vár, s valóban arra készül, hogy gyermeke születéséig a színpadtól visszavonul. Március 26-án még biztosan nem ment *szülési szabadságra*; ezen a napon másodszor láttam kamaszkorom rajongva imádott színésznőjét a Katona József Színházban, a Sartre-darab (*Főbelevendők klubja*) egyik női főszerepében.

Nem felejtendő színházi pillanat: a gátlástalan szélhámost játszó Várkonyi Zoltán a kommunista újságírónt alakító Ferrari Violetta szemébe mondja: *Maga egy kurva!* – és a nézőtéren senki még csak föl sem szisszen. Alig két hónappal korábban, január 27-én a bemutató előadáson, amikor elhangzott ez a mondat, mint megbolygatott méhkaptár zsongott-duruzsolt-morgott a nézőtér.

És most, március végén: néma csend.

Egy kommunisztát – igaz, csak a színpadon! – kurvának neveznek, és a nézőtéren egy ember sincs, aki legalább félhangosan tiltakozna.

Ma már tudom: azon a tavaszon *rohant* az idő. Februárban *szánom-bánom* Hruscsov elvtárs bevallotta: *a gyilkosok közöttünk vannak...*

Márciusban már ki nem mondott nyílt titok: a kommunista hatalom rémuralom, a kommunisták tömeggyilkosok.

A Katona József Színház színpadán 1956. március 26-án kurvának neveztek egy kommunisztát, és a nézőtéren ülő kommunisták lapítottak, mint... Nemsokára – *rohan* az idő! – már hangosan kiabáltak: *Vesszen Rákosi! Éljen a Párt!* Néhány hónap múlva: *Nagy Imrét a kormányba!* Aztán beálltak alázatos pincsikutyának a Nagy Imrét bitófára küldő Kádár elvtárs Moszkva-bérenc pártjába.

Bölcs ember volt Jean-Paul Sartre. Tudta: soha egy szavát sem szabad elhinni a „hithű”, a proletárdiktatúra kierőszakolása és megtartása érdekében mindenre elszánt, erkölcstelen kommunistáknak.

Mindezt akkor nem tudtam; csak élveztem a remek színházi előadást.

NOVOTNY TIHAMÉR

Transzparencia, jelírás, kollázs és katarzisz

Kelemen Kata kiállításáról

Ha Kelemen Kata textiltervező idestova több mint harmincöt éve tartó igen következetes alkotópályájának, szellemi tevékenységének, érzelmi életének, teremtő gondolkodásának tárgyasulását nézzük, azt érzékeljük, hogy a művész napjainkig legkevesebb ötféle műfajban is megnyilvánult. Eddigi életművében megtalálhatjuk a formázott sámnaköpenyekre, templomi zászlókra, miseruhákra emlékeztető, nagyméretű *szabadvásznas textillobogóit* – elméletileg –, kézbe foghatjuk, imasáltként magunkra tekerhetjük, ujjbegyünkkel Braille-írásként letapogathatjuk *plasztikus textilszalagjait*, kézbe vehetjük, megnyomkodhatjuk a furcsamód könnyű, *párnaszerű textilköveit*, szeglettől szeglettig mustrálhatjuk *réteges textilképeit*, és nagyítóval vizsgálhatjuk vegyes technikás *palimpszeszt hatású rajzait*.

Azonban ennek a meglepő műfaji gazdagságnak mindössze két visszatérő motívumát, szerző vezéreszméjét találjuk az egyedi textilanyagokra és fonalstruktúrákra szuperérzékeny életműben: először is a *transzparenciát* mint az áttetszőség, az átjárhatóság, az átláthatóság rétegszerkezetét; másodsorban a *jelírást* mint a titkosírás varázslatos, személyre szabott, azaz szabadon kezelt, éppúgy átszellemült, mint mágikus „szöveghálóját”. Tehát a két világértelmezési fogalom és kifejezési eszköz állandó jelenlétéről, sőt, a kettő tudatos összekeveréséről, valamint egymásba merítettségéről beszélhetünk. S Kelemen Kata esetében ez a két világmodellező fogalom és kifejezési eszköz már a kezdetektől szétválaszthatatlanul összefonódott a részekben az egészet tükröző világszemléletében.

A kettő közül az elsőt, a transzparenciát – mint a különböző típusú anyagfélések struktúravizsgálatát – még a nyolcvanas évek elején egy, a velemi művésztelepen történő tartózkodása során kezdte tanulmányozni és alkalmazni textilalkotó munkálkodásának elméleti és gyakorlati tárgyakként. Ennek ékes bizonyítéka az a pályázati „útmutató”, amelyben a művészről pontról pontra kidolgozta programjának módszertanát.¹ Ebből a koncepciózus leírásból (vagy inkább a megszületett művek mellé helyezhető konceptualista szövegből) kiderül, hogy nem maga a kézi szövés érdekelte őt, hanem a különféle technikával kivitelezett anyagok szerkezeti képe: vagyis a csomózások, hurkolások, szálkeresztezések organikus és konstruktív erezhálóinak vizuális következményei. Pontosabban arra figyelt fel, hogy ezek az egymásra helyezett vagy az egymáshoz képest térben távtartó fonalstruktúrák, a különböző típusú finom raszterminták a fény, vagyis a mozgás, s így az idő hatására nemcsak rajzos grafikai vonalakká és vetett árnyékokká, de akár csak a színes üveglablakok esetében tapasztaljuk, összhatásukban valóságos négydimenziós festményekké alakulnak át. Sőt arra is rájött, hogy ezeket az effektusokat – a szitanyomás és a línóleummetszés geometrikus és organikus mintázatainak alkalmazásával, tehát a textilstruktúrák alá-, illetve a fonalszerkezetekre nyomásával, valamint az anyagszínezés segítségével – szinte a végtelenségig lehet fokozni.

„A modern embert minden régebbi kor emberétől az különbözteti meg, hogy előtérbe lépett a világszemlélet kérdése” – írja az „univerzális orientáció” és a „transzparens egzisztencia” új életrendjét, azaz a megváltás katartikus műveletét önmagán alkalmazó, míg élt, mindig naprakész Hamvas Béla az *Őt meg nem tartott előadás a művészetről* című esszéjében.² Majd néhány oldallal odébb így folytatja ugyanezt a gondolatot: „Hiába akar a művész elsősorban alkotni – elsősorban szellemi helyét kell eldöntenie, választ kell kapnia arra, hogy mi a világ. Mert csak ha ráeszmélt az ideára, tud alkotni, tud teremteni, csak akkor kezdheti el a világot ideával formálni.”³

Válogatás [1983–2015], Városi Galéria, Szigetszentmiklós, 2015. november 5 – december 5.

Kelemen Kata tehát ebben az éppúgy majdnem tudományos, mint költői transzparencia- és struktúráteremtésben természetes szövetségére lelt Pilinszky János *Szög és olaj* (1982) című könyvében, amelyet magával vitt a velemi művésztelepre. Tudniillik a kereszt alapú munkái (*Kereszt 1–4.*, 1983) Pilinszky gondolatai nyomán születtek meg. Erről a szellemi hatásról tanúskodik az a két „elfelejtett” mondat is, amelyet a művésznő nemrég egy ebből az időből származó régi vázlatán talált meg a költő esszékötetéből kijegyzetelve: „Egy ember élete, életünk, kívülről nézve vízszintes volna, mely a születés pillanatától a sírig ér. Életünk valószínű realitása azonban a magasság és mélység függőleges síkján zajlik le, pontosabban: egyszerre két síkon, vagyis a »kereszt realitásában«.”⁴ „Más geometriai formáját tekintve is a kereszt: találkozás és ellentét, tiszta elmentmondás. Tragikum és reménység egyszerre. A teljes elhagyatottságnak és kiszolgáltatottságnak ama metszőpontja, ahol a lélek egyedül képes önmagát végül is *egészében és véglegesen* Isten kezére adni.”⁵

Kelemen Kata esetében tehát egyáltalán nem túlzás költői művészetfilozófiáról beszélni, hiszen mindent összevetve azt tapasztaljuk, hogy a „szimpla” konceptuális technikai és módszertani munkaprogramból, leírásból – Pilinszky János segítségével – egy már-már eszkatologikus igényű világmodell keletkezik.

És ennek a sajátos tér-idő perspektívát kifejező, az emberi világegyetem anyagi és szellemi múltját, jelenét és jövőjét, valamint a tudattalan óceánját és a tudatfeletti énjét is leképezni igyekvő személyes fonal- vagy hálómétaforának a képlékeny és transzparens koordináta-rendszere készségesen fogadta magába a művésznő újabb leleményét, a titokzatos írásjeleket. Ezek a (viking) rúnák azonban mintha egy hajdan volt, de szétszakadt, szétfoszlott fogalmi háló jelstruktúrájának az összekapaszkodási kísérletét jelképeznék. Mert valamikor réges-régen mintha egy nagy és súlyos kő került volna ebbe a hálóba, s az ízekre pattant, részekre bomlott. Így a kézzel rajzolt, szőtt, csomózott, varrt és egymásba öltött betűszerű jelelemeknek olyan, mintha nem lenne más szerepe, csak az újbóli összeölekezés. Mert egykoron ezek a rótt vagy írókázott jelek mind-mind képekből, érzésekből, indulatokból, gondolatokból és fogalmakból származtatott és megalkotott szerves és összetett életet jelentettek. S most Kelemen Kata az, aki próbálgatja ezt az egykor egységesnek értelmezett, ám mára szertefoszlott idő- és térhálót egybeforrasztgatni, szövetdarabjait összevarrogatni, részleteit újraalkotgatni, elemeit sorba rakosgatni. Az érzelmek igazságát kereső átszellemített munkái tehát olyanok, mint az elmúlt dolgok emlékkövei, a jelen jelei és a jövő titkai együttvéve. Együttvéve vannak abban a nagy spirálisan örvénylő tudati hálózövésben, amelynek működése, mióta világ a világ, öröktől fogva tart, volt, van és lesz.

Mindent összevetve, Kelemen Kata a horizontális és a vertikális, valamint az egymást geometrikusan, organikusan vagy spontán, azaz gesztusszerű módon keresztező fonalmétaforája kiválóan alkalmas a végesben a végtelen, a láthatóban a láthatatlan, a megfoghatóban a megfoghatatlan, a határoltba a határtalan, a részben az egész érzékeltetésére. Autonóm művei ebben az értelemben sokkal többek a pusztán iparművészeti vagy használati tárgyak világánál, s ezt az észrevételünket a képzőművészetből kölcsönzött, hallatlanul kifinomult kézműves *kollázs*technikája is igencsak alátámasztja. Az említett transzparencia hatású műveket ugyanis egytől egyig kollázsoknak kell tekintenünk, mert a művésznő egymásra és egymás mellé rakott más-más minőségű, valamint színű textildarabokból, fonalakból, varrásmotívumokból, kézi hímzésekkel állítja össze kompozícióit, illetve felületeit linóleummetszetekkel, szitanyomásokkal, belerajzolásokkal és belefestésekkel is gazdagítja. Művei ezért állnak közelebb a képzőművészethez, mint az iparművészethez. Kelemen Kata tehát valami olyasmit talált ki, amely valahol a két művészeti hivatás között helyezkedik el: ő ugyanis fest és rajzol a textiljeivel, azaz festői és grafikai hatásokat ér el szabadon kezelt eszközeivel, anyagaival és technikáival. Az alkotó tíz évig balettozott, ezért úgy érzi, hogy például a varrott, festett vagy rajzolt jeleivel hasonló érzelmi állapotok kifejezésére képes, mint amelyekre egykor a kar-, láb-, kéz- és testmozdulatok voltak hivatottak. A szövés mint kötött műfaj sohasem érdekelte őt igazán, talán mert alkatánál, beállítódásánál fogva ennél sokkal több szabadságra és spontaneitásra vágyott. Érdekes továbbá, hogy elvont jeleit, absztrakt réteges textilképeit, szabadvásznas textillobogóit, plasztikus textilszalagjait, palimpszeszt hatású filozofikus rajzait, valamint párnaszerű textilköveit mindig valami mondanivalóval kapcsolja össze, tehát sohasem dekoratív céllal fogalmazza meg alkotásait. Jó példa erre a *J. A. Triptichon*

című, 2012-ben készült szalagos munkája, amelynek három függőlegesen egymás mellé lógatott sávja hangulatában József Attila más-más versének egy-egy sorára utal. Az első elem a *Nagyon fáj* című poéma azonos refrénjére, a második *A Dunánál* jelölésű modern óda „fecseg a felszín, hallgat a mély” örökbecsű szentenciájára, míg a harmadik a *Töredékekből* származó „örökkön fájdalmas az ember” kijelentésére épít, válaszol és asszociál a maga geometrikusan és organikusan absztrakt eszközeivel. Ugyanakkor a művész azokat a szimbólumokat is igen nagy előnyben részesíti, amelyek az ősi kultúrákban – mint például a spirál és a kereszt – egyaránt (bár sokféle-képpen) jelen vannak. És ez az élet-halál perspektíva, ez a kezdetet és a véget, mélységet és magasságot, anyagit és szellemit, evilágit és transzcendenst átölelő eszkatologikus szemlélet és a művekben tárolt mérhetetlenül súlyos és mégis éterien lebegő szubjektív információhalmaz az, amely lelkünkbe markolón megragad bennünket.

Ennek legszebb példái – a hasonló témájú vegyes technikás rajzok mellett (*Páros kő*, 2013; *Köveim 2.*, 2013; *Szellemkő*, 2014; *Köveim 3.*, 2015) – az alkotónak azok a legutóbbi időben keletkezett úgynevezett *textilkövei*, amelyek egészen megrendítő megtisztulás és megigazulás irányába terelik mind a szerzőt, mind a szemlélőt. *Bánatkő*, 2010; *Tűzkő*, 2011; *Meghasadt kő*, 2012; *Megjelölt kő*, 2012; *Páros kő*, 2014; *Kis kő*, 2015; *Nagy kő*, 2015 – beszédes címek ezek, amelyek a kéz, a szív, a tudat, az emlékezés, a kapcsolat, a szövetség, az elkötelezettség, a megjelöltség, a sors, az élet, a tudás és a lelkiismeret tájkára terelik a figyelmünket. Kelemen Kata textilköveinek könnyű a súlyuk és levegős, lágy, puha a tömegük, de sűrített a mondanivalójuk, és nehéz, bár kifinomult érzékenységgű a lelki terhük. Megfejtésre váró, szabálytalan tojásokra emlékeztető kódolt sorsjelképek, rejtjeles életutak és titokírással ábrázolt élettörténetek, több tízezer éves „tudáscsomagok” (ahogy Krizsbai Sándor mondaná), absztrakt enigmákkal tetovált, kavicsszerű formákba zsákkolt emberi jellemrajzok ezek a kövek. S ha magát a *kő* fogalmát nézzük, könnyen terelődhetünk bibliás ösvényekre is, mert például az Ószövetségben a *kő Isten közelségének a jele*. Tudniillik az égisz érő létráról álmodó, Istennel társalgó Jákob reggel felébredve „vette a követ, amelyen fejét nyugtatta, felállította emlékköül... »Ez a kő, amelyet emlékköül felállítottam, az Isten háza lesz.«”⁶ De például a népének törvényeket és alkotmányt adó Józsué által felállított kő = *emlékeztető tanúságtévő*: „Néztétek, ez a kő lesz a tanú ellenünk, mert minden szót hallott, amit az Úr mondott nekünk. Tanú lesz ellenetek, hogy megakadályozzon benneteket abban, hogy Isteneteket megtagadjátok.”⁷ „Az isteni gondviselést fejezik ki a tüzes kövek azzal, hogy az igaz közöttük sértetlenül járhat (Ez 28,14–15)” – írja Dávid Katalin *A teremtett világ misztériuma – Bibliai jelképek kézikönyvében*.⁸ Az Újszövetségben *Krisztus az élő kő, azaz a botlás köve*, mert aki hisz benne, általa válik maga is élő építő kővé: „Menjetek hozzá, az élő kőhöz, ... és mint élő kövek épüljetekek fölé lelki házá” – írja Szent Péter.⁹

Nehéz magunktól elhessegetni azt a gondolatot, hogy Kelemen Kata textilkövei ne lennének Hamvas Béla-i értelemben vehető „meditációs objektumok”. Hiszen ezek az absztrakt és szimbolikus jelszerűségeikkel, elvont világábráikkal és létezésképleteikkel a nézők felé forduló, finom színhangolású és anyaghasználatú plasztikai monumentumok szinte elmélkedésre és elmélyedésre, önvizsgálatra és lélektutázásra, megtisztulásra és megigazulásra készítetik az embert. „Az [ilyen] képnek mágikus hatása van: nem az ember nézi a képet, hanem a kép az embert” – mondja Hamvas Béla, és azt is hozzáteszi, hogy „az absztrakt festmény a spirituális erőknél a természetes képnél intenzívebb megnyilatkozása”.¹⁰

Úgy érzem, hogy ez az alapállás Kelemen Kata egész eddigi életművére érvényes. Lényének, személyének és szellemiségének aurája a műveiben, műveinek szuggesztívója pedig a lelkében és fejében van. S ezt a kölcsönösséget a sokat idézett egzisztencia-filozófusunk így fűzi dialektikus egységbe: „A művészet az emberi létezésnek az a területe, ahol az ember igazat csinál azáltal, hogy igazabbá lesz, és igazabb lesz azáltal, hogy igazabbat csinál. Mert a műben az ember csak akkor válik igazabbá, ha lényében igazabbá tud lenni. Ha a kölcsönhatás nincs meg, az egész élet és mű hamisítás és trükk, linkség és svihákság. Az embernek és a műnek egy anyagból kell lennie. [...] A művészet a legmagasabb emberi élettechnika, amely a legmagasabb rendű életet valósítja meg, a katarzist.”¹¹

Kelemen Kata munkáit nézve az embernek egyre inkább az az érzése, hogy ő is belekerült ebbe a megtisztuló kölcsönöségbe.

JEGYZETEK

¹ Lásd a művész nő tulajdonát képező *Pályázat* című kéziratot, amely a nyolcvanas évek közepe táján keletkezett.

² HAMVAS Béla, *Művészeti írások I.*, Medio, 2014, 87.

³ *Uo.*, 93.

⁴ PILINSZKY JÁNOS, *Egy lírikus naplójából*. Az eredeti szöveg az Új Ember 1973. február 25-i számában jelent meg.

⁵ PILINSZKY JÁNOS, *Keresztről keresztre*. Az eredeti szöveg az Új Ember 1979. október 28-i számában jelent meg.

⁶ 1Móz 28,18–22

⁷ Józs 24,27

⁸ DÁVID Katalin, *A teremtett világ misztériuma – Bibliai jelképek kézikönyve*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 141.

⁹ 1Pt 2,4–5

¹⁰ HAMVAS Béla, *Jantra és absztrakció – Lossonczy Tamás képei = Uő, i. m.*, 181.; 183.

¹¹ HAMVAS, *i. m.*, 72–73.

KELEMEN KATA, *Bánatkó*, 2010

MARKÓ BÉLA (1951) Marosvásárhely

MARKÓ BÉLA

Testvérek között

Még éjfél után is fullasztó meleg volt negyedik emeleti panellakásunkban, a marosvásárhelyi Tudor Vladimirescu negyed szélén, 1989 júniusában. Ültem egy csütörtökről péntekre virradó éjszaka apró dolgozószobámban, tárva-nyitva volt az erkélyajtó, csak a tücsökciripelés ömlött be kintről folyamatosan, egyébként irdatlan sötétség volt az ablakon túl. Írni próbáltam, de nem nagyon ment. Egyszerre csak különös, ijesztő zajt hallottam az erkély felől, mintha egy nedves papucs plötytenne nagyokat a cementen, aztán már bent a szőnyegen is. A negyedik emeleten? Ki lehet, hasított belém a rémisztően neveltséges kérdés. Hiszen csak a falon vagy a levegőben, esetleg a mennyezságból érkezhetett valaki. Óvatosan felálltam, megkerültem az íróasztalt. Egy hatalmas béka ugrott egyet-egyet a narancssárga padlószőnyegen huppanva-püffenve, hál' istennek bogártól, madártól, békától nem irtózom – kígyótól igen! –, hirtelen ráterítettem a zsebkendőmet, megfogtam, alája csúsztattam egy kemény fedelű füzetet, és kivittem az erkélyre. Láttam a bentről kiszivárgó gyér fényben, hogy ott van a sarokban egy üres befőttes-üveg, Bálint fiam hozhatta benne a közeli bányató mellől a békát, mindig összeszed valami állatot. Gondoltam, kidobom, aztán visszatettem mégis a helyére, lefedtem egy nehéz könyvvel, de hagytam valamennyi rést levegőnek. Mintha valami jelt kaptam volna valahonnan, de nem hiszek az égi jelekben, egyébként sem tudtam volna ezt megfejteni. Öcsémre gondoltam, aki ezen az éjszakán szökik át a román–magyar határon. Egyetlen testvérem. Így vagy úgy, de elmegy végleg, elhagyja közös szülőföldünket, bár ez a szó, hogy szülőföld, nem nagyon jutott abban a pillanatban eszembe, meg aztán nem is tudtam volna meghatározni pontosan, hogy micsoda. Haza-pótlék, anya-pótlék? Talán most megpróbálhatnám. De akkor csak hallgattam a tücsköket, a béka már ismét csendben volt üvegcellájában, tűnődtem, emlékeztem, féltem, nem ötlött fel bennem a Dsida-vers, a *Nagycsütörtök*, nem volt köze az irodalomnak az élethez, egyedül voltam, feleségem, gyermekeim aludtak már. Anyám is valószínűleg, messze innen, Sepsiszentgyörgyön vagy esetleg Kézdivásárhelyen, öcsémek lakásában, többnyire ott szokott lenni unokavigyázóban. Amit tudtam, csak én tudtam. Én szerveztem meg nagyváradi sógorom segítségével öcsém szökését, anyám sem tudta, dehogya tudta, behalt volna az aggodalomba. Természetesen mindkét fiát szerette, de a kisebbiket másképpen. Szorongva, félve, kétségbeesetten. 1988 őszén már megpróbált átszökni, még a határ előtt az országúton igazoltatták, egy barátjával és annak a barátnőjével voltak, előadtak valami magyarázatot, bevitték őket a nagyváradi rendőrségre, megverték, bilincsből hazavitték Kézdivásárhelyre, pedig semmi bizonyíték nem volt, hogy át akartak menni a határon. Nem volt in flagranti. De mégis nyilvánvaló volt. Akkor már annyian szöktek, hogy egy ilyen esetről nem is lett végül eljárás, csak figyelték azután. De mindenkit figyeltek. Biztosra vettem, nem fog lemondani a tervéről, mert belepusztul, ha itthon kell maradnia. Sportoló volt, hosszútávfutó, egyszer vagy kétszer országos bajnok is, nem engedték mégsem már évek óta versenyre külföldre, a szocialista országokba sem. Végül sikerült megtalálni a megfelelő embereket, sok pénzért, húszezer lejért megvolt a hely, az időpont.

KELEMEN KATA, Spirál, 1986; Letet, 1986

Soha nem akartam elmenni, de saját öcsémnek segitettem, hogy megszökjön. Vagy hogy lelőjék a határon? Akkor már sokakat lelőttek. Néztam ki a semmibe az erkélyről, vissza-visszaültem, vártam, hogy jöjjön a hajnal. Szülőföld? De hiszen az öcsém is része a szülőföldnek. Anyám is, aki semmit sem tud, és fogalmam sincs, hogyan mondom meg neki, ha történik valami. A szülőföldhöz tartoznak háromszéki rokonaim, egykori barátaim, osztálytársaim, szerelmeim is. Apám pedig, aki rég halott, eddig már a szó szoros értelmében összekeveredett a szülőfölddel.

Mi az, hogy haza? Most, 2015-ben, hatvannégy évesen tudom-e? Mert akkor nem tudtam. Magyarország? Hiszen nem ott élek. Románia? Hiszen csak élek itt, de nem szeret engem ez az ország. Nem szereti az enyéimet. Nem szereti a magyarokat. És Magyarország szeret-e minket? 1989-ben még úgy tudtam, igen. Még teljesen biztos voltam benne. Delikát, kávé, csokoládé, könyvek, folyóiratok, gyógyszerek bizonyították folyamatosan ezt a szeretetet. Erdély? Lehetne-e a hazám? Talán. De nem az, csak lehetne. Hát akkor marad tényleg a haza helyett a szülőföld, mert ez egyszerűen azt a helyet jelenti, ahol születtünk és felnőttünk, nem számít, hogy szegény-e, gazdag-e, befogadó-e, kitzasztító-e. Nem is lehet kitzasztító tulajdonképpen, mert a szülőföld mi magunk vagyunk. „Másként tapad a fejünkön a haj”, mondanám József Attilával, de ez részemről ma már csak tréfa, bizony az én fejemen nem tapadt meg. Gyáva vagyok-e vajon, hogy nem akarok sem szökve, sem hivatalosan, két-három esztendőös kitelepedési hercehurcával elmenni innen? Vagy éppen ellenkezőleg, bátorság itt maradni, ahol már lassan-lassan nem lehet emberhez méltó életet élni, még a könyvek közé visszahúzódva sem? Ki a bator? Az öcsém mindenképpen, aki most ott kúszik valahol az éjszakában. Bár ne lenne holdvilág ott sem, bár takarnák el a csillagokat a felhők, gondolom fent a negyedik emeleten, álmatlanul reggelig.

Megy a szülőföldem kifelé Erdélyből, „kiment a ház az ablakon”, talán így lehetne megfogalmazni akkori közérzetünket. A nyolcvanas évek végén, ha valamelyik barátom felhívott, hogy este feljönnének hozzánk, mert rég nem beszélgettünk, mindig rossz érzés fogott el. Talán most jelentik be, hogy mennek. Hogy „beadták” a papírokat. Hogy megkapták a jóváhagyást. Ment a szülőföldem, de maradt is. Az ócskapiacra például, vagy ahogy felénk mondják, az ószeren, amely vasárnap délelőtti találkozóhelyünk lett Marosvásárhelyen. Cigányok és magyar értelmiségiek. Ebből a két közösségből kerültek ki a törzsvásárlók és a törzseladók is. Adtak-vettek a cigányok is, rézholmit, ruhát, cipőt, ilyesmit, és adtak-vettek a magyar értelmiségiek is, könyvet, ruhát, cipőt. Aki vásárolt, ezek szerint úgy döntött, hogy még marad. Aki a földre terített szakadt pokrócra vagy műanyag fóliára száz-kétszáz könyvet is kirakott, biztosan menni fog. Találkoztunk, tréfálkoztunk, ott volt a görcs a gyomrunkban. Nem tettem szemrehányást senkinek. Ahhoz tudni kellett volna, hogy meglesz a szülőföld húsz-harminc év múlva is, nem a dombok, nem a folyók, nem a füvek és a fák, hanem az apáról fiúra öröklődő arcvonások, a szófűzés, a házak színe. De ezt nem szavathatta senki. Nagyon haragudtam, mégsem kértem számon senkitől semmit, paptól, orvostól, tanártól sem, pedig talán kellett volna. Egyszerűen csak soha nem akartam elmenni. Fiatalon sem hajdanában, és ma sem, öregedőben. Miért? Hittem volna abban, hogy feladattal jöttünk a világra, és attól a feladattól nem futhatunk el? Azt gondoltam volna, hogy ez a feladat a népnevelés, fáklýának lenni valahol valami sárfészekben? Hiszen Erdélyben is a központot kerestem, Kolozsváron akartam élni, vagy Marosvásárhelyen legalább. Esetleg a csöknyös ragaszkodás ahhoz, amit gyermekkoromban a világról elgondoltam, hogy kiért, miért kellene cselekednem,

kinek, minek kellene majdan elszámolnom? Igen, valami ilyen naivság vagy akár teleologikus gondolkodás, az elképzelt sors vállalása. Vagy még ez sem: csak félttem elszakadni attól, aki vagyok. Márpedig úgy képzeltem, sőt, ma is úgy képelem, hogy abból vagyok, amit láttam, hallottam, szagoltam, tapintottam, ízleltem. Hogyha hegyi legelőt, kőből rakott kapuzábét, az utca közepére kiöntött szappanos levet láttam, az vagyok. Hogyha nyílt és zárt e hangot, kenetlen kertkaput, az ereszcsontról az alája tett mosdótálba csorgó esővizet hallottam, az vagyok. Hogyha az erdei tisztás fűvének a rétinél aromásabb, erősebb illatát, a keletről fújó hideg szél, a Nemere hóillatát szagoltam, az vagyok. Hogyha a megszürkült deszkakerítés érdes recéin vagy a kőrísfa sima kérgén húztam végig az ujjaimat, az vagyok. Hogyha a feketeribizli szúrós ízét, az útszéli borvízforrás parányi, csípős buborékait kóstoltam, az vagyok. Ugye, milyen egzotikus? Most már jöhet is az „Édes Erdély, itt vagyunk”, vagy felharsanhat borízú hangon a „Maroknyi székel”... Nem erről van szó. Ismétlem, irtóztam elhagyni azt, aki voltam. Azt hiszem, ez a pontos megfogalmazás. Én, akinek számos rokona, nagy-nagybácsik, nagy-nagynénik Amerikában élték le az életüket. Én, aki magam sem élek tulajdonképpen szülőföldemen, Háromszéken, hanem négyéves kolozsvári kitérő után immár negyvenegy esztendeje Marosvásárhely a városom, és jobban kötődöm hozzá, mint bármilyen más helyhez. Kivéve... Kivéve azt a háromszéki háromszöget, amelyet szülővárosom, Kézdivásárhely, anyám szülőfaluja, Sepsikőröspatak és apám szülőfaluja, Olasztelek zár közre. Anti-Bermuda-háromszög ez nekem, nincs benne számomra semmi titok, legfeljebb annyi, hogy politikai-közéleti habitusommal egész Erdélyből talán éppen ott lehettem a legkevésbé én is „próféta”, a saját szülőföldemen, amely a maga elzártágában könnyen radikalizálható, de szalmalángja könnyen ki is alszik, hamar fordul reménykedőből panaszkodóba. A nyelvünk azt sugallja, hogy a szülőföld kisebb, kézzelfoghatóbb, vagyis elérhetőbb, mint a haza. A haza valószínűleg lehet óriási, mint például Németország vagy Oroszország, és lehet kivételesen egészen kicsi is, mint Luxemburg vagy – horribile dictu! – Liechtenstein. De mekkora lehet a szülőföld? Szerintem semmiképpen sem nagyobb, mint az én ellen-Bermuda-háromszögem, ahol egyszer majd szívesen elvesznék örökre, és ahol a legnagyobb távolság is, Kézdivásárhely meg Olasztelek között, nyolcvan kilométer körül van. Még ez is sok, még ez is a bőség zavara, elég lenne nekem a Budapesttől hétszázvalahány kilométerre levő legkeletibb magyar városkát, Kézdivásárhelyt megidézni. Nagyságrendi, minőségi és természetesen érzelmi különbség van tehát haza és szülőföld között. Az említett kis- vagy törpeállamoktól eltekintve a haza jóval nagyobb és átláthatatlanabb, mint a szülőföld, és államiság nélkül nem nagyon képzelhető el. Másrészt a hazát szeretni kell állítólag, már amennyiben van az embernek igazi hazája, a szülőföld viszont, mint mondtam, én vagyok, magamat pedig, ha akarom, szeretem, de az is lehet, hogy nem. Mi vagyunk a szülőföld, az emberek, akik maradunk vagy elmegyünk, és ha mindannyian elmegyünk, akkor sem földnek, sem háznak, sem hegynek, sem völgynek nem lesz már értelme. És nemcsak szülővárosa van az embernek, hanem ennek analógiájára *szülő-kora* és *szülőnyelve* is.

Kézdivásárhely kisváros. Olyan kicsi, hogy egyik végéből a másikba ma is át- meg visszaszaladhat az ember reggeli kocogás gyanánt. De nem faluból hasasodott várossá mégsem, hanem mesteremberek hozták létre, egy-egy mesterség művelői telepedtek a vásártér köré, keskeny utcát, úgynevezett udvarteret hagyva kijáratként a piactérre. Mint egy kerék küllői, olyanok ezek az udvarterek, egyedülállóak egész Erdélyben. És hát a mesterségek

KELEMEN KATA, Felülírás, 2010

KELEMEN KATA, Maradjon rejtve, 2010

emlékét őrző negyedecskék ma is megvannak: a Mézesdombot a mézeskalácsosokról, a Degeciát talán a cserzővargákról nevezték el. Miniatur város volt Kézdivásárhely még gyermekkoromban is, tele mindenhez értő mesteremberekkel. És hát miniatűr Magyarország is volt: a mai magyar állam határától is vagy ötszáz kilométernyire kizárólag magyar szót hallottam az én akkor tízezres kisvárosomban. Mára duplájára nőtt, de ma sem él ott tízszázaléknyi román. Magyarországot állítólag három tenger mosta valamikor, Kézdivásárhely határát három patak folyta körbe, a Torja pataka, a Kászon pataka és valamivel távolabb a Feketeügy. Ezt a harmadikat már folyócskának is lehetne mondani, de minek nagyozoljunk! Udvartérről udvartérre leírhatnám emlékezetből ma is az egész várost, mint ahogy az egész Erdélyt keresztül-kasul bejárhattam – nem turistaként, hanem kampányoló politikusként – faluról falura szinte. Ismerem ennek a Magyarországon megcukrosított imázsú régióknak – hajdani országnak, majdani hazának? – nemcsak a többé-kevésbé járható főútjait, hanem a mellékbejáratait, cselelékszobáit, pincéjét, padlását is. A Mezőséget is, amely olyan csúnya, hogy már szép, olyan kopott, olyan vásott, olyan kitarulkozó, hogy ott túr még a disznó az árokparton, vagy a zárkózott, ma már szászok nélküli Szászföldet meg a Székelyföldre emlékeztetően otthonos, ám attól eltérően váratlan meglepetéseket, tüskéket, szálkákat nem tartogató Szilágyságot, a még mindig optimista Kalotaszeget, és sorolhatnám, de hiszen az imént mondtam, az egész ország nem lehet szülőföld, márpedig ez egy ország, nem idézőjelben, hanem valóságosan. Olyan gazdag, olyan változatos, olyan egységes mégis, mint bármilyen más ország. Máig belém-belém sajdul, hogy eljöttem Kézdivásárhelyről. Tanulni, verset írni, megváltani a megválthatatlan világot. Nem messzire, csak Marosvásárhelyre. És továbbmenni már valószínűleg nem fogok. Lehet, kérdelem ismét, hogy csak a gyávák hűségesek? Emlékszem, gyermekkoromban micsoda rettegés fogott el, hogy szóba került, családostul átköltözünk harminc kilométerrel arrébb, a valamivel nagyobbacska Sepsiszentgyörgyre. Feladni iskolát, barátot, házat, udvart, főteret, mindent? Lehetetlen. Egyszer, egyetlenegyszer egy csúnya veszekedés után anyám csomagolni kezdett, hogy megyünk, otthagyjuk apámat. Könyörögtem neki, hogy maradjunk. Belesápadtam, elgyengültem, nem apámért, talán nem is a városért, hanem egyszerűen az ismeretlentől iszonyodva. Nem az a lényeg, hogy jobb-e máshol. Az ismeretlen sohasem lehet jobb, arról nem tudhatjuk, hogy milyen. Meg aztán itt hagyni, amit eddig éreztünk, amiből lettünk: színek, hangok, illatok, csípősségek, édességek, puhaságok, rücskösségek, keménységek? Még elképzelni sem mertem. Életem egyetlen, de soha nem szűnő gyávasága ez volt, soha nem akartam elmenni végleg. Utazni sokfelé utaztam, mert kötelességem volt, örülök is utólag, hogy láthattam a világot, de legalább ugyanannyiszor ki is bújtam az ilyen feladat alól, másra hártottam, néha az utolsó pillanatban. Metropolisznak elég lett volna nekem Kézdivásárhely, és mindenképpen elég Marosvásárhely, amely még fogadott szülővárosom is lehetett volna, de az utóbbi időben egyre több benne az idegenség, és szorongva gondolok arra, hogy elutazhat akkor is az ember, oly módon is idegen földre juthat, hogy közben ki sem mozdult a helyéről. Eljön hozzád az idegenség, az egyébként becsülhető és becsülendő más nyelv, más kultúra, és mind nagyobb mértékben lesz az ember képzelt országából, Erdélyből *Ardeal*, és valóságos városomból, Marosvásárhelyből is *Târgu Mureș*. Így aztán egyre fontosabb lesz a szülőföld mellett – hirtelen szócsinálmánnyal – a *szülőkor*, amikor születünk és felnőtünk, én az ötvenes években. Van-e szörnyűbb elvagyódás, mint erős nosztalgiát érezni egy kulákos, osztályellenséges, szekuritációs, párttitkáros kor után? De nem

tehetek róla, szeretnem kell a saját gyermekkoromat, mert abból is vagyok: lódenkabát, malagamba-divat, „domboldalon áll egy régi kunyhó”, „Timur és csapata”, rollerverseny, orosz motorkerékpárok, de Danuvia, MZ, Simson, Zündapp és BMW is, meg gőzmozdonyok és hegyes orrú autóbuszok persze. Ha utazhatnék az időben, oda mennék csak vissza, sehova máshova. Lám, megint az utazás, megint az ismeretlentől való rettegés. Megint ez a végtelen gyávaság, amiből sem Amerika felfedezése nem lett volna, sem holdutazás, sem semmi.

Végül pedig itt van a *szülőnyelv*, amely éppen úgy hozzátartozik a szülőföldhöz, mint a *szülőkor*, és nem tévesztendő össze az anyanyelvvél, mint ahogy a szülőföld sem a hazával. Miként a városomat, úgy hagytam el – íme, én sem voltam mindig következetes – *szülőnyelvemet* is, amelyet még Kolozsvárra kerülve nagyon is jól beszéltem, és ha akarom, beszélem ma is. A *szülőnyelv* sajátosan ejtett magánhangzókból és mássalhangzókból áll, az irodalmi nyelvhasználattól eltérő formájú szavakból, összetéveszthetetlen lejtésű mondatokból. Igeidőkből is. *Tudtam volt*, és már nem tudom, vagy legalábbis nem használok a sokféle igeidőt. *Megjöttem volt* vagy *megjövék*, micsoda különbség. A magyar nyelvben nincsenek igazi dialektusok, nagy nyelvtörténeti csoda, hogy a Dunántúltól Székelyföldig nehézség nélkül megértjük egymást. De hogyha hazamegyek Háromszékre, és megüti a fületem egy régmúlt vagy befejezett múlt, több nekem, mint dűlők, dombok, vízpartok. Ez a *szülőnyelvem*. És nem igaz, hogy elfelejtettem. Csak nem használok. Itt élek az anyanyelvemben, nem is tudnék máshol élni, és néha hazalátogatok a *szülőnyelvembe*. Itt van a két *e* hang például. A zárt és a nyílt. Csodálkoztam gyermekkoromban, hogy rímnek kellene hallani az ismert Móricz Zsigmond gyermekversikében a *Mehemed* és a *tehenet* összecsengetését. Hiszen ez nem rím: „Volt egy török, Mëhëmed, / sosä látott tãhãnãt. / Nãm is tudta Mëhëmed / milyãnek a tãhãnãk.” Micsoda botfűl ez, gondoltam, így rímelni. A fél magyar költészetet csak vizuálisan tudtam elfogadni emiatt, mert hangosan olvasva kancsalrímeikkel voltak tele a versek. Erdővidék, apám szülőföldje nemcsak a Rika erdejének és a Murgó-hegynek vagy a Hatod-hágónak az összetéveszthetetlen vidéke, hanem az *o* és *ó* helyett sokszor – enyhén, inkább velárisan – *ö*-t vagy *ő*-t ejtő sajátos nyelvjárásé, valahogy így: *Ölösztelek*. Ezek az *ö*-k és *ő*-k olyan szépek nekem, mint az ottani erdők. *Szülőnyelvem* egyik nyelvi kistrégiója ez, amelyből családilag is kiemelkedik két-három olyan csúcs, mint az *äcët* vagy *fëst*. Ugyanis apám meg anyám, amatőr székely „nyelvészek”, vérre menő vitát folytattak arról, hogy mi a helyes, hogyan kell ejteni azt, hogy *ecet* és *fest*. Mert *szülőnyelvemben* természetesen egységes volt a zárt és nyílt *e* hangok váltakozása is, de azért voltak és vannak kisebb különbségek, amelyekről éppúgy fel lehetett és fel lehet ma is ismerni a nyelvi tájat, mint a valódit. Erdővidéken, mondtam az imént, *äcët* és *fëst*. Sepsikőröspatakon, de Kézdivásárhelyen is – és egyébként a székely régió nagy részében – *ëcät* és *fäst*. A vita eldöntetlen maradt anyám és apám között, és jóval később jöttem rá én is, hogy nem is lehet eldönteni. Nincs mit. Erdővidék szebb-e, Alsó-Háromszék-e vagy Felső-Háromszék? Meg aztán ahogy egy ismerős arcvonás, úgy üti meg – üti? simogatja! – ma is a Dunántúlon vagy még lent a Vajdaságban is egy-egy nyílt vagy zárt *e* a fületem. Ugyanakkor mindig eszembe jut a sok romantikus székely eredettörténet is: hogy máig ott, és évezredek óta ott, és a magyarok előtt, és így tovább... Sőt, amikor olvastam valahol, hogy Móricz Zsigmond – ismét ő, akit egyébként nagyon szeretek, de úgy látszik, tudat alatt valami vitám van vele – szakemberrel íratta át *ö-ző* nyelvjárásra a Rózsa Sándor-regényeket, az jutott eszembe, hogy ezt én is

KELEMEN KATA, J. A. triptichon, 2012 (részlet)

nyugodtan meg tudnám csinálni bármilyen szöveggel, mivel Szeged környékén ott ejtenek *ö*-t az *e* helyett, ahol nálunk zárt *e* van. Hiszen sokféle *szülőnyelvünk* lehet, viszont anyanyelvünk bizony csak egy: a magyar. De azért jólesik *szülőnyelvem* domborzati formái között szétekinteni, otthonosan megpihenni a zárt és nyílt *e*-k világában, elmorfondírozni azon, hogy mennyivel szegényebbek vagyunk az egyetlen *e* közös magyar világában, és büszkélkedni azzal, hogy tudunk valamit – beszélni székelyül –, amit Budapesten nem tudnak.

Persze ma már rímnek hallom az összecsengést, hogy: *Mehemed – tehenek*. Bár ki tudja, azt mondják, öregén a felnőttkorban tanult nyelvet néha elfelejti az ember, és marad az, amit a gyermekorból hozott. Lehet, egyszer majd megszólalok én is úgy, ahogy valamikor beszéltem, elvégre bölcsész-hallgatóként, tudatos gyakorlással szoktam le róla, valamennyit nyilván letagadhatatlanul megőrizve belőle mégis. Nem voltam hát mindig minden körülményben gyáván hűséges, voltam hűtlen is néha, de most már nincs bennem hűtlenségre tartalék, tetszik, nem tetszik, ideláncoltam magam ehhez a helyhez. Legalább annyira, hogy elmondhassam a minket látogatóknak: nem skanzen ez, nem fenyőkből, nem nyikorgó szekerekből, nem fekete fejkendős öregasszonyokból áll ez a vidék, mozog az idő itt is, jó vagy rossz irányba. A szülőföld egy fogyasztói társadalomban könnyen válhat fogyókellékké maga is: elfogynak az emberek, elfogy a nyelv, és akkor már kit érdekel a Szent Anna-tó, amelynek közömbös vizében mások fürödnek majd. Ehhez ragszkodom én csak: emberekhez és szavakhoz.

Keservesen telt el az a júniusi éjszaka 1989-ben. A felelősség legrosszabb fajtája, amikor felelősek vagyunk, de már semmit sem tehetünk, hogy baj ne legyen. Később megtudtam, a húszezer lej – mondjuk, egy garzonlakás ára akkoriban – arra volt jó, hogy egy határ menti faluban öcsémet egy másik „fizetővendéggel”, egy lánnyal összetársítva kivigyék a határra, és megmutassák, merre kell kúszni. Megvirradt Marosvásárhelyen, és a Föld forgása szerint rá tizenöt-húsz percre megvirradt a román–magyar határon is. Az a tizenöt-húsz perc volt a haladék, aztán vártam a telefon csörgését. Valamikor délelőtt megszólalt. Egy barátunk telefonált odaátról, hogy öcsém értesítette őket, megérkezett. Néhány nap múlva felhívott ő is, a szekuritátés lehallgatási dossziémban leltem meg a beszélgetést:

15.25-kor Öcsi (a célszemély öccse) hívja őket Magyarországról. Először az M. feleségével beszél, azután a bátyjával:

M.: Hogy vagy?

Ö.: Tökéletesen, ennél jobban már nem is lehetnék! Minden rendben! Elvesztettem a kontaktlencsémet, de nem probléma, ezt itt sürgősen megoldják (...)

És így tovább. Öcsém azóta már Magyarországról is továbbment, Amerikában van. Én pedig ugyanitt, remélem, most már mindvégig. De testvérek vagyunk továbbra is. Neki sincsen más testvére a világon, nekem sincsen. Ja, igen, még valami: a fiamat – a nagyfiamat tulajdonképpen, mert azóta van egy kisebbik fiam is – nem szidtam le reggel a béka miatt. Ma biológus Kolozsváron, egyetemi tanár, a hangyák életét tanulmányozza.

BOKA LÁSZLÓ (1974) Budapest

BOKA LÁSZLÓ

Metafora, jelkép, devalváció?

Hitek és értékpozíciók elvesztésének poétikai folyamata és a recepció felületes sémáinak paradoxona Szilágyi Domokos költészetének értékítéleteiben

„és a világ, a világ, a világ
rútul elbánt vele és aztán
cserbenhagyta áldozatát”
(Följelentés)

Jelen írás¹ egy készülő nagyobb tanulmány kivonata, amely egyfelől arra keresi a választ, hogy az irodalmi kánoniség fokozataiban, a recepció, a diakrón áthagyományozás szükségszerűen megújuló szövegesztétikai komponensei felől és a kontextuális irodalomszociológia összetett szempontjaiból szétválasztható-e életmű és életrajz, költői bravúr és emberi gyarlóság. Másképpen szólva azt vizsgálja, hogy bizonyos terhes referenciák – mind a publikum, mind a szakma felől – mennyiben gátjai s mennyiben továbblendítői egyes korokban egy-egy szépírói életműnek. Az alábbiakban a szűkebb tér miatt csak arra nyílik lehetőségem, hogy mindezt egy eklatáns példán, a Szilágyi-oeuvre rendhagyó kanonikus mozgásait, elmozdulásait figyelve és interpretációs perspektíváit tekintve vizsgáljam, ugyanis ezek a kérdések hangsúlyos aktualitást nyertek az ún. Szilágyi Domokos-ügy kirobbanásakor, napfényre derülésekor 2005-ben, ám alighanem megmaradtak a felocsúdás közepette a közeljövőre – s akár az elmúlt nyolc évre is – vonatkoztatva a megválaszolatlan kérdések szintjén. Szétválasztható-e tehát szerep és mű, ahogyan Bíró Béla is fogalmazott, akkor még bizakodóan, 2006-ban, sikerülhet-e egyáltalán a „művészi és a magánemberi szerepek viszonyának” pontos elkülönítése,² másfelől ezen kételyekkel újraolvasható s feltétlenül újraolvasandó-e egy új kontextus fényében a szűkebb szakma számára is a hatvanas–hetvenes évek Szilágyi-féle poétikája, költői univerzuma³ – ahogyan azt például Pécsi Györgyi javasolta.⁴

A szétválaszthatóság kérdése azért is elsődlegesen fontos, mert ennek kételyei a konkrét poétikai életművet már korábban is bőségesen érintették, befolyásolták, terhelték – ha más nem, Szilágyi öngyilkossága révén is –, midőn a poézist magát a „tragikusan félbeszakadt” kategóriába sorolták. Az életútbeli sajátosság – az életét önkezével kioltó, mégis váteszi, áldozati szerepkörök történeti kontextusán túl – mint megkötő, erős referencia ezúttal tagadhatatlanul az oeuvre egészét mint amolyan hátramaradt hagyatékot, netán befejezetlen torzót határozta csak meg, illetve azóta is némiképp ezt értelmezi tovább, s ennek fényében remélhet csak e referencialitás is immár más, új megvilágítást a versekhez tapadt új – ezúttal nem éppen üdvös –, mai kontextualizáció lehetőségeként. (Kontextualizáció alatt leginkább egy irodalomtörténeti korszak értelmezéseire, újraolvashatóságának minőségeire gondolok, annál is inkább, mert egy-egy hagyományseggel szemben megőrzésre talán kevésbé, mindig inkább csak valamiféle újraalkotásra, művek és olvasatuk viszony-szintjeinek és jelentéseinek, indokainak újrafogalmazására, tehát szükségszerű újateremtésre van módunk egy-egy történeti értelmezési aktusban.) A harminc évvel Szilágyi tragikus halála után előkerült ügynöki jelentések (amelyeknek valójában csak egy töredéke került elő!) mindazonáltal maguk is torzók, s legalább annyira az áldozat kategóriáit mutatják továbbra is, mint amennyire az elkövetőét,⁵ a környezetét így vagy úgy megtévesztőét, vagyis egy (újabb) határt átlépőét, átlépni kényszerülőét.⁶

¹ A Petőfi Irodalmi Múzeum által rendezett Szilágyi Domokos-konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

HATÁROK, EGYÉN, MAGÁNY

Ahogy több lexikonszócikk is utal rá, így a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*⁷ is helyesen említi, hogy Szilágyi nem számított egyetlen iskola, egyetlen irányzat vagy stílus követői közé sem. Szintézisteremtő költészete a hatvanas évektől megújuló erdélyi/romániai magyar irodalomban előkelő, alighanem első számú helyet biztosított számára kortársai közt is, de esetünkben ennél is fontosabb, hogy mint olyan egyénnek, aki nem csupán formai bravúrból, megérdemelt poeta doctusi jegyek és sajtóságok révén lehetett azzá: egyedi költészetének kiformalása alkati sajátosság is. Szilágyi ugyanis alkatanál fogva magányos jelenségnek számított. Nem valamiféle csoport élén állt, nem volt tagja költői mozgalmaknak sem. Kreatív, érzékeny, túlérzékeny fiatal tehetség volt, aki lelkesedni tudott – ahogyan a Cs. Gyimesi Éva-féle 1990-es monografikus esszé⁸ fülszövege mondta – egykoron a világért, abban minden szépségért és értékért, s a szépség és a világ feloldhatatlan konfliktusát kellett végül megélnie.

A konkrét életmű esetén aligha vitatható azon gyakran kultikusnak tűnő állítás, hogy a költő helye a világban vitatott hely, sorsa pedig amolyan vitathatatlan otthontalanság. Véleményem szerint mindenekelőtt ez a helyét nem lelő, de nyugalomra, otthonra és belső harmóniára vágyó attitűd, valamint a magány és a belső diszharmóniákra érzékenyen figyelő én bevallott nyugtalansága szólal meg megrendítően (és az értelmiségi tudatnak megfelelően lelket felzaklatóan) a Szilágyi-lírában. Számára a védtelenség, a kiszolgáltatottság, a szorongás ugyanakkor mindig több egyszerű hangulatnál, állapotnál, netán személyes vagy beteges hajlamnál. (Ahogyan többben helyesen, így Csiki László is megjegyezte: nem beteg, csak mint túlérzékeny egyén *belebetegszik* a nagybetűs Világ és saját világa dolgaiba.) Éppen ezért is az emberiséghez tartozás, a szolidaritás, az empátia a másik, poétikailag hiteles arca, a tudatlira állandó és erős motívuma.⁹ Itt találkozunk a líra a bölcseséggel, Szisz lírája önnön – olykor paradox és kétarcú – filozófiájával is. Talán erőteljesebben is olykor, mint a filozófus-költő Székely Jánosnál, aki pár évvel idősebb csak Szisznél (annak ellenére, hogy az irodalomtörténeti összefoglalások poétikai szemléletük szerint generációnyi különbséget feltételeznek köztük), de akinek költői-bölcselői hatása kettejük kezdeti, meglehetősen feszült viszonya ellenére bőséggel kimutatható Szilágyi bizonyos korszakaiban, illetve konkrét kötetciklusaiban is. Cs Gyimesi legenda helyett hangsúlyosan a műről akart beszélni. Újra a műről, akkor, amikor a jelkép, a tragikus jelkép némiképp már kultikussá vált, túllépte a művet, túlnőtt azon, s léte már nem a fiatal Szilágyi zseniális alkotóművészi jegyeit, egyediségét, mint inkább tragikus halálának közösségi okát, szimbólumát, ad absurdum célját és értelmét vélte elsődlegesen vizsgálándónak. S amikor messze nem voltak még sejthetők a 2006-os fejlemények, Szilágyi ügynökmúltjának terhelő bizonyítékaival. Mert azok kiderülése óta újfent a művekért, magáért a Szisz-féle poétikai univerzum zseniális darabjaiért s e poézis irodalomtörténeti, kanonikus fennmaradásáért aggódhatunk, csak már nem a legendát övező jelképek, hanem az esetleges ellenjelképiség miatt. Hiszen ha valakit a rendhagyó végzet legendahőssé avat, sokan úgy gondolják, talán öngyilkossága körülményeit sem kell ismerni, a kortársi emlékezet vagy eleve magasztal, vagy a mélybe ránt, netán epésen kárörvend, mégis a tragédia mélyebb motivációinak ismeretlensége fenntartja, fenntarthatja az érdeklődést, csak hogy újfent nem a művek, mintsem az egyén, az egyéni életvitel iránt. Mint kuriózum iránt. (Nem is áll ez sajnos olyan távol napjaink irodalmi életét és irodalomtörténeti fejtegetéseit is utolérő bulvárosodási szólamoktól, elég, ha csupán a Nyáry-féle kötetek szakmailag kétséges sikereire gondolunk, amely elsődlegesen nem egyes életművekre, hanem a vizsgált szerzők vélt vagy valós életvezetési módozataira és életkörülményeire koncentrálnak!)

Amíg korábban e halál a Szilágyi-értelmezések esetében maga is „tiltakozás volt”, tagadás, megtagadása egy élet árán is mindannak, amit egy embertelen, elnyomó rezsim megkövetel, s így közösségi jelkép is sokak, főként az erdélyi magyar értelmiség és az ottani irodalmat Budapestről figyelők szemében, addig 2006 után a csalódás szólamai jól kimutathatóan továbbra sem a költői teljesítményre, hanem annak értelmezési rétegeire, bizonyos kontextusok használhatatlanná válására kezdtek el – látványosan és tragikusan – utalni. 2006 után írta már fájóan N. Pál József, hogy „Szilágyi Domokos az erdélyi magyar sors költészetbe menekített, ugyanakkor a költészetén túlmutató szimbóluma volt nekünk életével, verseivel s meghívott halálával együtt; sors és modell”.¹⁰

Érdeemes volna talán itt egy hosszabb kitérőt is beiktatnunk, miszerint a hetvenes évektől megrógró figyelem az erdélyi magyar irodalom irányába leginkább a társadalmi változásokra is reflektáló irodalmi tematizálásokat, a kisebbségi léthelyzet ontológiai minőségeinek fokozatosan romló tendenciáit híradásként is ábrázoló s az ellenzékiség reprezentációs elveinek is teret adó műveket és szerepeket emelte az érdeklődés középpontjába. Idő és tér hiányában erre most nem térhetek ki, ahogyan arra sem, hogy a magyarországi értelmiségi-politikai szembenállásnak a hetvenes évekre az egyik kiemelt területe lett a határon túli magyarokkal és ott születő magyar nyelvű kultúrával való foglalatalkodás, szolidaritás. Szilágyi megítélésében, korabeli magyarországi recepciójában mindenesetre mindennek fontos, hangsúlyos szerepe van. Fontosabb a kérdésfelvetésünk felől most, hogy akik egykor a Kányafőn történeteket példaértékű tette emelték, akár csak azok, akik a lelepleződés máig kérdőjeles szegmenseiben 2006 után a végső etikai relativizmus feloldhatatlan kajánóságát ünnepelték, nem a költő maradandó arcát keresték – hogy ismét Cs. Gyimesit idézzem, aki a „versbeli arcot” tekintette egyedüli igaznak (mert örök, hiteles és bármikor megszólítható forrás), s amit ő monográfiája képelméletében Dsida Jenő ismert versével, *Sírfeliratával* is példázott, ellentételezett: „Felejtsd el arcom romló földi mását.”

Más kérdés, amint jómagam 2007 környékén is hangsúlyoztam,¹¹ hogy az egykori szinkrón szerepkánon érdemei és értéktételezése is megváltoztak azóta: az elutasított közéletiség látszólagos szereptelenségbe burkolódzó s most fájlóan leleplezett anomáliái mindenképpen befolyásolni képesek majd maguknak a műveknek a jövőbeli olvasatszintjeit. Attól tartok, ez ma sincs egyelőre másként.¹² A magyar irodalmi hagyomány olvasói meghatározottságait ugyanis éppoly hiba lenne mellékesnek tekinteni, mint ahogyan abszolutizálták korábban a szerzői intenciókból vagy ideológiai kontextusból levezethető műértelmezéseket. Az irodalmi és irodalmon kívüli szempontok elhatárolása, vagyis az értékelés természetrajzának aktuális meghatározhatósága mégsem magától értetődő feladat. Fontosabb talán ennél is, hogy a közvélemény tematizálásának fókuszába került személyes életvezetési tények s konkrétan az ügynökműlt alapvetően torpantotta meg, fogta vissza véleményem szerint a Magyarországon az 1960-as évek közepétől az ezredfordulóig még szerencsésen táguló szakmai, irodalomtörténeti recepciók folyamatokat.¹³ Az ideológiai értékelvekhez képest korábban határozott semlegességet mutató életmű ugyanis egy csapásra veszttette el az ilyen (amúgy szintén nem anideologikus) relevanciáit. Az a Szilágyi Domo-kos-kép, amely sokáig egy minden közéleti funkciót elutasító költői attitűdben jutott érvényre, amely ráadásul legendaképző kortársi elbeszélések alapján is egy, a társadalom perifériáján tengődő alkotót mintázott, s ezáltal is látszólag a rendszerrel és mindenféle közösségi ideológiával szemben álló egyént – mind az üdvtörténeti marxista, mind a kisebbségi belső, de kollektív értékítéletek közt már-már korabeli szitokszóként –, *individuumot* emelt élénk, olykor poézise rovására is, alapvetően devalválódni kényszerült. Erről a képről kiderült ugyanis, hogy a közvetlen baráti körében is lángelmének mondott szerző zsenialitása – nem csupán teremtő alkotói énje felől, de kényszerű besúgó feladatalköre révén is, tehát az álcázásban, a megtévesztésben és a szenvedő, belsőleg pusztító elhallgatásban is – utolérhetetlenül egyedi volt. Ma ezek a tények. Ahogyan persze azok is, hogy Szilágyi nem élt ugyanakkor semmilyen dicstelen előnnyel e „világi” arcvonásból. Tulajdonképpen csupán szenvedte azt.¹⁴

KÖLTÉSZET ÉS FOGADTATÁS

Mielőtt e gondolatmenetet folytatnánk, szükséges röviden visszautalnunk a belső, poétikai jegyekre, azok életútbeli változást mutató folyamataira s e mentén a hatástörténetre, illetve a recepció egyenetlenségeire is. Szilágyi költészete összetett, formagazdag, játékos és polifonikus, de bölcséleti költészet, amely kapcsán joggal európai poeta doctusnak ismerték el alkotóját még életében. Költőzsenijének egyéni szótára a költői és értelmiségi léthelyzetekre egzisztencialista élményanyaggal vagy nyelvi-ontológiai játékossággal adott felejtethetlen és felejtethetlenül tragikus választásokat. Sikeres *szókölcsonzó* – mondhatnánk, hiszen ő így határozta meg önmaga költői helyét az emberek között, s korát megelőzően nyelvi zsonglór is, a magyar (és erdélyi magyar) líra legjobb hagyományainak megújítója, intertextuális és saját arányainak adekvát alkalmazója.¹⁵ Egy

technicizált, manipulált városi lét gondolati asszociációkban tobzódó költészetét vetítette rá egy elsősorban érzelmi töltetű lírai hagyományra, s teremtett ezáltal is a maga számára új poétikát. Miközben a magyarság tragikus sorsdeterminizmusát is maga-emésztő belső kényszerrel boncolgatta. Ma mégsem ez utóbbira emlékszünk leginkább, hanem a „sziszegő szuronyú szobrokra” meg arra, hogy „minden fájást muszáj megfájnóm”, s ezáltal is a „Van út – kiút nincsen!” fájó egyéni létparadoxonára, amikor Sziszről vagy „sziszül” beszélünk.

Első költői szakasza az értelem, a ráció – vagy még inkább, ahogyan Láng Gusztáv nevezte –, az „elnémított kételyek” időszaka még. Később a tragikus-ironikus látószög válik erőteljesebbé a maga szuggesztív formaalkotó energiáival. Ahogyan az őt megelőző nemzedékből az emlegetett Székely János írta: Szilágyi Domokos „újból érvénybe helyezte mindazt, ami már elavult”, de „csúfondóroosan, fintorogva, mosolyogva”, s ennek a Szilágyira érvényes ironikus gesztusnak az eredménye „ki-magaslóan érdekes, korszerű és jó, a költészet öniróniája”.¹⁶ Később már erősbödő, mindenén átütő kételyek jellemzik poézisét (a hatvanas évek derekától értékpozícióinak megrendülése is egyértelmű) – ezért is lehetetlen nem újraolvasni e költői corpus, hiszen mai tudásunk értelmében merőben más fényben beszélhetünk a Balogh Ferenc néven beszervezett ügynök személyes tragédiájáról, akárcsak az iróniával is illetett társadalmi felelősségről.

A szakmai recepció dokumentálható többsége egyfajta poétikai törést az oeuvre egészében a *Felezőidő*¹⁷ környékén érzékel. Formai, szerkezeti váltást mindenekelőtt – amelyre Szilágyi Júlia is figyelmeztetett már¹⁸ –, amelyet visszalépésként és következetes poétikai programként egyaránt olvashatunk. Az irodalomtörténeti recepció egyöntetűen és elfogadólag kezeli azt is, hogy ezt követően csak a szerelmes versekben érezni folyton – mintegy egzisztenciális szükségletként is – a nyugalmat legalább pillanatokra megadó, az azt motiváló ragaszkodást, a másik könyörgését, a menedék lehetőségét mint az elemi nyugtalanság ideig-óráig elcsendesítő helyét.

Az 1970-es évek elején a diszharmónia – nemcsak egyén és világ, de az emberi lét eszményi tartalmaitól, az ember tulajdon eszméitől elidegenedett emberiség és az általa kreált társadalom közti diszharmónia – hangjai aztán végletesen felerősödnek. Megint később már a nyíltan számvetés típusú versek is megszületnek, s a recepció összevetéseiben is érezhetővé válik folyamatosan a József Attila-i sorspárhuzam: determinizmus, elutasítások, fájdalmak, társadalmi elfogadatlanság, kirekesztettség, a szerelmi harmónia hiánya, tragikus, erőszakos halál stb. Persze ahogyan az előbbinél sem, úgy Szilágyinál sem igaz, hogy nincs játék, ne lenne derű, s hiányozna az idill. Ritkábban ugyan, de van. Ahogyan a balekség is megjelenik a maga félig ironikus, félig tragikus hangoltságú, de kétséget kizáróan erős jegyével!

És persze ugyanekkor, ugyanitt lehetne a szakmai recepció viszonyokra visszapillantva is a „balekség díját megnyerő” költészetéről beszélnünk. Szűkebb hazájában ő, akárcsak az egyén szabadságát és az irodalom autonómiáját központi elvnek tekintő szerzők általában is kirekesztődtek a kollektív elkötelezettséget elváró hivatalos korabeli elismerésekből, de a közösség belső cenzúrái miatt az olyan kvázi-autoriternek tekinthető belső kánonból is, amely a nemzetiségi szempontokat szintúgy szükségszerűen kollektív értékközösségi vagy képviseleti oldalról tárgyalta. S bár ritka kivételek közé, az erdélyi magyar formabontó, bölceleti poézis megtestesítői közé sorolta költészetét a megkésett budapesti akadémiai irodalomtörténet-írás, líráját pedig a kezdeti időkben a szövegközpontú értelmezéseket példázó diskurzusok emlegették, 1968-ban az *Élet és Irodalom* hasábjain igazán nem dicséretként írták még róla, hogy „költészete csupa rigmus-futam, spekulatív képasszociáció”.¹⁹ A recepció kérdőjeleket ma tovább sorjázza, hogy Szilágyi kötetben megjelent verseinek aránya jóval elmarad a kötetbe nem rendezett költemények nagy számától, s az eddigi recepció szinte kizárólagosan csak a kötetekhez kapcsolódik.²⁰ Ez az aránytalanság is egyike lehet azon forrásoknak, amelyek az oeuvre egészének értékelésekor kultuszról, netán ellenkultuszról, jelképről s ellenjelképről ejtenek szót. Talán az sem mellékes itt, hogy egy kialakuló irodalmi kultusz rendszerint és szükségszerűen akkor érvényesül, ha túl sok a kérdőjel, a bizonytalanság, ha – szövegesen is – túl keveset tudunk egy életműről, s ha a vélt titkokról valamiért nem lebbenthetjük fel a fátyla(ka)t, így aztán végképp nem versekkel, nem alkotó szövegekkel foglalkozunk. Még egy olyan költészet esetében sem, amelyik óriási erudíció mellett tudatos verskultúrával és páratlan nyelvi leleménnyel az európai költészet mindenkori vívmányait hasznosította a maga nagyon egyéni verseszményének kimunkálásában.

HATÁR ÉS TITOK

A titok, amelyre fény derült, részleges, de azt jól mutatja, hogy Szilágyinak egy határt, a sokadikat is át kellett lépnie, megkezdve ezáltal „gyötrelmes kettős életét kényszer és becsület között, talán végérvényesen rejtve maradó körülmények fojtogatásában” – s ez „az életmű és az életrajz legtragikusabb titka”.²¹ A viselni kényszerült maszk kilétéről tudomást szerezve másképpen olvasunk minden sort. Más kontextust nyer az önvizsgálat és vád helyett a vallomás is: „Egek, de hisz nem volt ez önként, / és nem tudom mivégre történt / ez éppen énvelem” (*Undor – Tengerparti lakodalom*, 1978).

A Szilágyi-életművet vizsgálva Pécsi Györgyi három sokkoló hatásról beszélt, amelyek egy képzeti skálán akár fokozatokként is leírhatók: a költői berobbanás és a választott halál után a 2006-ban napvilágra kerültek (a Szisz emberi tisztaságát, idealisztikus képét roncsoló-romboló, az 1958-as és 1965-ös terhelő jelentések) jelentik talán a csúcst, s nem kizárt, ér még bennünket később is – akár így, akár úgy – újabb meglepetés. Fontosabb azonban, hogy a biográfiai bizonytalanság, amely a költő zsúfolt, zaklatott életében is erős változásokat, határszakaszokat jelölt ki, az említett terhelő referenciákkal a költői életművön belül is összeolvas(tas)son olyan világmépi, (s ezzel összefüggésben) poétikai változásokat, amelyek immáron új megvilágítást igényelhetnek. A „...mert csak az igaz, ami végtelen, / minden véges: megalkuvás” sorok vagy a *Héjjasfalva felé* című versből már említett „Van út – kiút nincsen” felismerése a filozofikus hajlamú Szilágyit ugyan a termékeny rezignáció birtokosává tette, de egyúttal arra is készítette, hogy az örök védtelenséget is ars poéticájába foglalja, akárcsak a mára unalomig elemzett haláltudatot vagy az azzal rokon ember- és létdefiníciót. De az „és most már nincs bocsánat” József Attila-i gesztusa is olvasható akár így.

Amikor a fennálló hatalmi rend, a konkrét történelmi környezet és a tudatot mételeyező valóság fájdalmas csalódást szül, ha már nincs eszmény és nincs ideál, a végső menedék, a végső remény – a *Sajtóértekezlet* (1972) József Attilát idéző sorával – annyi, hogy: „Mint a persely – e föld befogad”. A *Búcsú a trópusoktól* (1969) kötet után Szilágyi radikálisan elfordul a korábban (ha kételyekkel is, de) hitt, remélt, bízott, vágyott evilági megjavíthatóságtól, s helyette a költő és szerepe azonossága, egyéni halála, eszmevilága integritása foglalkoztatja. Egyetérthetünk Pécsi Györgyivel, miszerint ezekben elsődlegesen tisztaságvágyról és önazonosságvágyról, integritásvágyról kell beszélnünk, de nem feltétlen mentségkeresésről! Sőt, a *Törpe ecloga* Radnóti erkölcsi imperatívusz is itt (ebben a lehulló, kiszakadó vízcsepp formai tökéletességével) – egyben példaként paradoxona is, úgy vélem, a Szilágyi-életműnek.

Amint Szisz írta: „Mindig akad valami, amivel szemben védtelen az ember. S amíg akad, addig van költészet is.” E bölcséleti alapállás hasonló a Székely János-i összegző tételhez, amelyben saját, utólag vállalható verseit enumerálva, az 1989-es történelmi fordulatot követően a korról is írt, amelyben ezek a versek megszülettek: „Olyan korban írtam én verseimet, amikor szegény volt embernek lenni. Morális helyzetnek ez szörnyű, de költői helyzetnek nem éppen érdektelen” – írta Székely 1990-ben,²² aki különben egy ideig nem publikálta a fiatal Szilágyit a marosvásárhelyi Igaz Szó hasábjain, s aki a maga erkölcsi tartásával másik jelképe volt az erdélyi bölcséleti-individuális lírának.

A nyugtalan lélek teremtő fájdalma és szenvedése, az őt övező, felfaló, megbetegítő külvilággal való küzdelme kétséget kizáróan kulcsszavai e lírának. S a küzdelem elviselhetetlensége esztétikai értelemben számunkra nyereség, költészetének maradandó nyeresége. Határincidens és költői mezsgye így függ szorosan, szétválaszthatatlanul össze, olyan költői helyzetben, amelyben a megaláztatás is arcot formál, s ami „költői helyzetnek nem éppen érdektelen”! Ha maga a szerző önként vállalt halála értelmetlen is – legalább azért, mert kapott talentumait nem pazarolhatja büntetlenül senki, azokkal el kell majd számolnia. Akárcsak pályatársai, a „hittől az eszméletig” bejárando utat (ahogyan Szász János könyve címében is fogalmazott)²³ a korban ő sem vagy ő legkevésbé sem kerülhette el. Amit azonban sokáig csupán alkati sajátosságnak gondoltunk, poétikai monogramnak véltünk, a lelepleződés után már hangsúlyosan új értelmezési távlatot nyerhet.²⁴ Az ekképpen megkérdőjelezhető korábbi alkotói szereptelenségben vált Szilágyi kora első számú színészévé, ha szenvedő, drámai színésszé is! Azáltal tudniillik, hogy oly tökéletes volt alakítása, hogy közvetlen társai sem, barátai s rajongói sem tudtak róla. Korábban azt írtam: Nem a király, sajnos mi mindannyian lettünk ezáltal hirtelen meztelenek!²⁵

VÉGÜL (?)

Kérvény című, 59 soros verse két létmetaforát éltet: örökké úton lenni, s hallani ugyanakkor a „végítélet trombitáját”. Ahogyan e vers a folyton bizonytalan, éppen változó egyéni sors és az eleve sorszerű elrendeltetés eszményében megjelenő lét kettősét paradoxonná vonja össze, úgy állunk most valahogy a Szilágyi-oeuvre olvasati lehetőségeivel is, kánoni helye jövődő megszilárdulásával, avagy kérdőjeleivel, ideiglenes állapotával... „Nem tudván mennyire kelendő / portéka a jövődő, alulírott, / alulírott, ideiglenes, / ideiglenes mindörökké”. Mert ahogyan Markó Béla egyszer megjegyezte, mifelénk a közösségnek sohasem csak a vers kell! Sajnos. S az utókornak sem, nyilván! Meglehet, hogy a fiatal poéta pokoljárása egyúttal a személyes értékvesztés, devalváció egyéni drámájának létfilozófiai összegződése, szövegesedési formája is. Szilágyi poézise, versei mindenestre – ha más fénytörésben, más „olvasati lehetőségekben” is – akár szűkülve, akár gazdagabban is, mint eddig, de itt vannak közöttünk. Műértelmező olvasatunkban mi mást tehetnénk, mint hogy ezekre figyelünk, ha kell, korábbi legendájától távolodva, jelképiségétől kedélyes távolságot tartva, de költészete értékeiből mit sem engedve, ellen-jelképiséget szorgalmazó kaján attitűdökön viszont mindenképpen felülemelkedve. Több irodalmi és művészeti példa is – Céline, Pound vagy éppen Knut Hamsun esete – erre int: hiszen egy-egy életmű kapcsán a valóban jelentős alkotók kánoni helye rendeződött a hipotetikus nemzeti vagy akár világirodalmi panteonban, annak ellenére, hogy magánemberként egy bizonyos időszakban esendőnek bizonyultak, vagy éppen meggyőződéssel reméltek választ kérdéseikre bizonyos „kollektív ideológiáktól”. Az pedig, hogy Szilágyi ilyeneket nem remélt, aligha lehet kérdéses bárki előtt is.

JEGYZETEK

¹ Eredetileg nyitó előadás formájában hangzott el a Petőfi Irodalmi Múzeum által rendezett Szilágyi Domokos-konferencián, 2015. október 1-jén.

² BIRÓ Béla, *A szerepvávar dramaturgiája*, Élet és Irodalom, 2006. október 27.

³ Értelemszerűen ideértve a műfordító, a kritikus, az esszéíró és az értekező-bölcsező Szilágyit is.

⁴ Pécsi Györgyi, *Az értelmezés zavarai. Rendhagyó bevezető Szilágyi Domokos „átláthatatlan” költészetének olvasásához*, Forrás, 2008/6, 19–35.

⁵ Megjegyzés: az ügynöki jelentéseknek egyelőre csak egy töredéke került elő, a több száz oldalas megfigyelési dossziéjából 13 + 7 jelentés, de ezekből annyi legalább tisztán kiderül, hogy Szilágyit magát is folyamatosan megfigyeltették. A Szilágyiról szóló jelentésekből kiderül, arra kerestek az egykori hatóságok bizonyítékokat, hogy 1956-ban szolidarizált a magyarországi forradalommal, valamint – az akkori romániai nemzetiségpolitika irányelvének megfelelően – hogy „nacionalista” nézeteket vallott.

⁶ A PIM által szervezett konferencia címe találón „*Határincidens*” volt!

⁷ A RMIL-szócikket Szilágyi Júlia írta.

⁸ Cs. GYIMESI Éva, *Álom és értelem*, Kriterion, Bukarest, 1990.

⁹ Amit szintén helyesen emleget a korabeli egzisztencialista filozófia hatásán túl a RMIL szócikke is.

¹⁰ N. PÁL József, *Versbe szöktetett gyötrelm*, Napkút, 2006/8, illetve: http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_08/112.htm

¹¹ BOKA László, *Szerepek és zavarok*, Korunk, 2007/4, 14–25., illetve: <http://korunk.org/?q=node/8513>

¹² Gyakorló egyetemi előadóként évről évre azt kell tapasztalnom, hogy a diákok – akiknek alig van fogalmuk egy történelmi korszak diktatórikus módszereiről, a zsarnokság működésmechanizmusairól, annak fojtó levegőjéről – eleve nem történelmi (és még kevésbé kisebbségtörténelmi) szempontokból értelmezik a verseket és a költői corpuszt magát, s leginkább csak kuriózumként figyelnek fel az egyes alkotói arcvonásokra, s valóban kezdetben leginkább csak a szerzőt övező metatextusokra fogékonyak.

¹³ Ahogyan ezt igazolandó az is sokat mond, hogy 2015-ben ez a mostani konferencia volt az első, amelyet Szilágyi Domokos emlékének, költészetének Magyarországon szenteltek!

¹⁴ Közismert, hogy a hatvanas évek közepétől írásából tartotta fenn magát, betegnyugdíjba kerülve, 1972-től Kolozsváron élt; súlyosbodó betegségét két kudarccal végződött házasság után egy új élettársi kapcsolat tette egy időre elviselhetővé. Búcsúlevelében ezt írta: „Én ma lelépek e világi életből. Ne kérdezd az okát – én sem tudom... Nem vagyok részeg” – tehát tiszta tudattal.

¹⁵ Áprily és Sida nemes érzelmessége nem idegen tőle, de meghaladja azok nagyszerű formakultúráját is, s egyezzenek bár a formaelemek akár szó szerint is, a Bartalis Jánosra emlékeztető szabadvers közvetlen erdélyi örökösének sem nevezhető.

¹⁶ SZÉKELY János, *Egérút*, Igaz Szó, 1975/4.

¹⁷ SZILÁGYI Domokos, *Felezőidő*, Kriterion, Bukarest, 1974.

¹⁸ SZILÁGYI Zsófia Júlia, *Szilágyi Domokos három „új” verse*, Forrás, 2010/11, 84.

¹⁹ KELEMEN János, *Két költő*, Élet és Irodalom, 1968/18, 7.

²⁰ Lásd erről többek közt PÉCSI Györgyi, *Kísérlet a hosszú versre Szilágyi Domokos korai költészetében = Évfordulós tanácskozások 2008*, Emke és a Szatmárnémeti Kölcsey Kör, Szatmárnémeti, 2008.

²¹ Ahogyan Szilágyi Júlia a RMIL új szócikkében már írta. <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4454/>

²² SZÉKELY János, *Válogatott verseim elé = Uő, Semmi – soha. Versek (1948–1986)*, Kriterion, 1994, 37., illetve <http://adatbank.transindex.ro/iro/htmlk/pdf878.pdf>

²³ Szász János, *A hittől az eszméletig*, Kriterion, Bukarest, 1981.

²⁴ Erre az új helyzetre igyekezett többek közt reflektálni Kántor Lajos is saját korábbi, 1986-os összegző kötetének bővített kiadásával, illetve Selyem Zsuzsa az általa szerkesztett *Magány és árnyék* című tanulmánykötettel. *A költő (rég és új) életei*, szerk. KÁNTOR Lajos, Kriterion, Kolozsvár, 2008, illetve *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában*, szerk. SELYEM Zsuzsa, Láthatatlan Kollégium – Tranzit Alapítvány, Kolozsvár, 2008.

²⁵ БОКА, *i.m.*

KELEMEN KATA, *Titkosírás 4.*, 2008

SZILÁGYI ZSÓFIA JÚLIA

Szilágyi Domokos Derkovits-verse

– avagy látta-e Szilágyi a bukaresti Derkovits-kiállítást?

SZILÁGYI ZSÓFIA JÚLIA (1972) Szentendre

Azt hitték, hogy láza van,
pedig csak gondolkozott.
Ujja hegyén kikerekült,
majd elfogyott a hold.
(Hervay Gizella: *Dal*)¹

Nem jelent meglepetést a Szilágyi-életmű tekintetében, hogy egy olyan versről szólok, amelyik gyakorlatilag mellékes maradt, pedig jól illeszthető abba a sorba, amelynek egyik csúcspontja a *Bartók Amerikában* nagyvers. Szilágyi Domokos második, *Szerelmek tánca* (1965) című kötetében *Derkovits Gyula, 1894–1934* alcímmel megjelent *Hármasvers* a társművészeteket szövegbe emelő versek sorában kapott helyet. Könnyedén foghatnánk egy csokorba az „európai vagy magyar kultúrkör alakjait megidéző”² versekkel, ahogy – egy tagmondat erejéig – Kántor Lajos meg is teszi,³ de a medialitás kérdésére – erőteljesebben fókuszálva –, a zenei motívumokra, szerzőkre reflektáló művek (*Bach, Mozart, Honegger*) más szempontokat kínálnak, mint a sort folytató *Hármasvers*. Erősíti ezt az elgondolást, hogy a Derkovits-vers az 1963-ban Bukarestben megrendezett Derkovits-kiállítás kapcsán jelent meg az Utunk 1963. november 29-i számában Hervay Gizella *Derkovits kiállításán* című versével és Dimény István *A találkozás öröme – Derkovits Gyula bukaresti kiállításán* című kedvcsináló szövegével együtt. Az újságoldal óhatatlanul is azzal kacérkodik, hogy felidézze – a *Végzés* (1930, MNG) című kép reprodukálása mellett – a kiállított alkotásokat. A versekre tehát első megközelítésben az ekfrázisz alapvető feladata, valami láthatónak a verbalizációja, megjelenítése van bízva a megrendelő/szerkesztő által. Amit tehát előfeltevésként fogalmazunk meg, az arra a találkozásra vonatkozik, amely Szilágyi és a Derkovits-képek között történt, így elsősorban ennek nyomait, reflexióit keressük a szövegben. A nyomozásnak természetesen nem az a tétje, hogy a vers referencialitását, a valós látogatás tényét bizonyítsuk vagy elvessük, sokkal inkább azzal a meggyőződéssel viaskodunk, amelyet Walter Benjamin óta a képek (műalkotások) aurájaként metaforizálunk, avagy azzal a – Boehm szavaival megfogalmazott – élménnyel, hogy „a művészet olyan tapasztalatokat és jelentéseket kínál számunkra, amelyeket csakis általa állíthatunk elő”.

A *Szerelmek tánca* a későbbi kötetek felől tekintve egyenetlen, kereső, időben is tág határokkal (1959–1964 között megjelent versekből) alakult kötet. Az erőteljes jövő- és célorientált, az emberi értelem úrhódító lendületét, a költő társadalmilag pontosan kijelölt helyét – „a szocializmus építésének sodrában lenni, jó, harcos írásokkal”⁴ – fokozatosan „elhagyó” versekkel, a szerelem, az Én-másik viszonyát körbejáró, ön- és éntükröző, teljességet kutató világával vagy az alkotás szabadságával a megkövetelt diskurzusból kitérő, külön rendet teremtő példák felmutatásával távolodik az ötvenes évek végének, hatvanas évek elejének elvárt retorikájától. Derkovits Gyula alakja az utóbbi, a művészi szabadságot értéké emelő szövegek között vélhetően azért került a recepció által elhanyagolt, mostoha helyzetbe, mert az ideológiai töltetű előítéletek gyanússá tették.

A Fővárosi Képtárban 1954-ben megrendezett Derkovits-kiállításról készült televíziós híradás összefoglalója a legfontosabb hívószavakkal érzékletesen tálalja a szocialista realizmus korszakában sulykolt Derkovits-képet: „Derkovits Gyula a magyar proletariátus nagy festője. Sokat nyomor-

¹ A Petőfi Irodalmi Múzeum által rendezett Szilágyi Domokos-konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

gott életében, asztalosmunkával kereste szűkös mindennapiját. De egész szívével művész volt. Képei harcba hívtak az elnyomás ellen. [...] Egyik leghíresebb műve a Dózsa-sorozat.”⁵

Emblematikusnak mondható, hogy a Dózsa-sorozat vált Derkovits legkiemeltebb alkotásává, hiszen a műfaji sajátosságokból adódóan, valamint a ténylegesen agitatív céllal megrendelt, sokszorosításra alkalmas grafikák erőteljes „plakátstílusukkal” megfelelték a szocreál diskurzus elvárásainak. „A nézőnek már a téma miatt is megdobban a szíve: Dózsa! Ez a téma, a magyar nép első nagy perének témája a művészet és az irodalom kiapadhatatlan forrása a humanistáktól napjainkig”⁶ – lelkenedik Horváth Márton (1906–1987). Árnálva a képet azonban fel kell figyelni arra, hogy amit a harmincas–negyvenes években a baloldali művészek, például az úgynevezett montázs-csoport is képviselt – „a munkásság jelképei közül a kalapácsos ember, az összezárt ököl, a ritmikus egymás mellé rendezett, menetelő, zászlót lobogató tömeg, a börtönablakok és gyárépületek geometrikus struktúrája, a kövér és a sovány ember ellentétbe állítása” –, az „sok évtizedes konvenciókon nyugodott, a képek stílusa már azt a konstruktív szerkesztést követte, amely részben a Tanácsköztársaság mintáira vezethető vissza, amely részben a kortárs kubista és expresszionista képzőművészet megoldásaival rokonítható”,⁷ s a fordulat évétől a művészetpolitika egyre határozottabban utasítja el elsősorban az előbbieken felsorolt stílusirányzatokat, s a Lukács-féle nagyrealizmus-konceptió alapján fogalmazza meg elvárásait. Az ekkoriban lezajlott úgynevezett absztrakciót követően csupán a tematikai, jelképi örökség folytatható, s ez szükségszerűen tereli el a figyelmet Derkovits formai újításairól, összetettségről, kompozíciós merészségéről. Így lehet, hogy a „formalista” Derkovits „néptől idegen, dekadens, kétségbeesést tükröz”,⁸ s közvetlenül az 1948 utáni években nem is fér bele a hivatalos, kizárólag a szovjet példát követendőnek kikiáltott kultúrpolitikába, holott 1948-ban Bartók Béla és József Attila mellett Derkovits is kap posztumusz Kosuth-díjat. Bernáth Aurél, aki az absztrakció ellen állást foglalva „elhatárolta a magyar művészetet az »elvonatkoztatás« szélsőségeitől”,⁹ Derkovits kapcsán is igen pragmatikusan fogalmaz: „szocialista festészetnek azt nevezhetnénk, ahol a művekről leolvasható alkotóiknak világnézeti kapcsolata a munkássággal”.¹⁰ Az olvasható művészet a tartalom közérthetőségét, a vizuális kódok zavartalan fordítását követeli meg, egyfajta mediális transzparenciát.

A kultúrikon konstruálása nemcsak a tematikus elvárásokkal, de a művész társadalmi helyzetének kijelölésével is működött. Az asztalossegédből proletárfestővé nőtt/növesztett művész alakját propagálta a kultúrpolitika, elfedve ezzel Derkovits személyiségét, torzítva a kortársak értékelését. Murádin Jenő Derkovits erdélyi fogadtatásáról, kanonizálásáról szóló összefoglalója¹¹ is érzékelteti a kultikussá vált életrajzi motívumot: „az éhhalál küszöbére jutott művésznyomor allegóriájaként idézték meg a festő sorsát”.¹² Ebbe a hagyományba lép bele Szilágyi *A festő halála* című 1960-as versével: „keresd majd föl a festők külön poklát / adj enni az éhenhalt Derkovitsnak”.¹³ Ma már tudható, hogy „tulajdonképpen lett volna alkalma pénzhez jutni”,¹⁴ hogy „mesterségesen nyomorgott”,¹⁵ hogy élete és művészete egybehangozzék”,¹⁶ hiszen „művészete értő támogatókra talált a korabeli Magyarországon”.¹⁷ Derkovits „zárkózott, konok, megátalkodottan sötétlátású ember volt, aki még azt se fogadta el, hogy segítsenek rajta” – írta Füst Milán egy levelében,¹⁸ aki maga kérte fel a még alig ismert festőt *Advent* című könyvének illusztrálására 1920-ban.¹⁹ Ez a kép kezd most megerősödni – a már a halála után kultikussá növekvő, a szegény, éhen halt művész imázsát megfogalmazó örökség ellenében, amit a kétségtelenül megszenvedett életüket felidéző, arra többszörsen visszaemlékező özvegy (Dombai Valéria) segítségével hitelesítettek.

Oelmacher Anna, aki Derkovits Gyula művészetét mint az 1934-ben alakult Szocialista Művészek Csoportjának alapító tagja nagyra értékeli, ugyanebben az évben még egy közös kiállításon is szerepel a zászlóvivővé avanszált Derkovitscsal. A csoport tagjai művészileg inkább csak a manifesztumok és programok terén erősek, nem is tart ki a csoport, a háború utáni években sem szerveződik újjá. Oelmacher Anna mint festő és művészettörténész azonban propagátora lesz az új művészetnek, többek között Derkovitsnak is. Több kiállítást is rendez a festőnek, s a „proletárfestő” terminusával leegyszerűsített Derkovits-értelmezés árnyaltabb, szakmaibb érvelésű szószólója lesz,²⁰ mindvégig rögzítve azonban a sarokpontokat: a derkovitsi „életmű a szocialista realizmus minden lényeges kritériumával bír. Közérthető kifejezésének roppant szenvedélyességével együtt; típusalkotó, mert az egyszerit általános érvényre emeli, s mert a művészt mindenkor valóságismerete vezette, eljutott az igazsághoz, a társadalmi és művészi igazság egyedülálló ötvözetéhez.”²¹ Minden

bizonynal ő jegyzi kurátorként mint a MNG művészettörténésze az 1963-ban Bukarestben rendezett Derkovits Gyula-kiállítást. Reprezentatív tárlatról beszélhetünk, a festő műveiből 41 olaj- és temperafestmény és 26 akvarell, ceruzarajz, rézkarc – köztük a 11 darabos Dózsa-ciklus – került bemutatásra a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből.

A *Derkovits erdélyi recepciója* című Murádin Jenő-tanulmány alapján úgy látom, hogy Erdélyben kevésbé tört meg a Derkovits-kép, a formalizmus vádjá nem érinti a szervezesebben alakuló, de az éhező festő mítoszát mindvégig fenntartó recepciót. („Az alakulóban levő munkásmithoszt szebben még senki sem fejezte ki.”²²) Az áttekintésben is kiemelt Nagy Pál-összegzés²³ az elvárt ideológiai fordulatok mellett a festői problémákra érzékenyen, a formai megoldásokat, újításokat, kompozíciós sajátosságokat kiemelve közelít a Derkovits-életműhöz, frissebben és szabadabban, mint ahogy azt a magyarországi diskurzus mutatja. Mindazonáltal jól érzékelhető, hogy alig-alig volt alkalma az erdélyi közönségnek Derkovitsot látni – erre a Dimény-írás is felhívja a figyelmet²⁴ –, a reprodukciók száma is csekély, így mindenképpen revelatív lehetett az eredeti képekkel való találkozás. Ehhez képest szikár megoldás, hogy csupán a *Végzés* című reprodukció kerül a lapba – még ha Dimény részletesen ír is a képről, még ha tudjuk, hogy a Derkovits házaspár kilakoltatása lesz kiindulópontja a festőről születő legendáknak.

Látta-e Szilágyi a bukaresti Derkovits-kiállítást? Egy Nagy Albertről szóló visszaemlékezésében Szilágyi kiemeli a képekkel való közvetlen találkozás elemi erejét, a képről való beszéd reménytelenségét, de mindezt csupán a képzőművészetről való ritka megnyilvánulásaként, érzékenységének bizonyosságául citálhatjuk, a filológia nem megy vele semmire.²⁵

Szilágyi Hervayval kötött házassága a vers keletkezése táján bomlik fel, Méliusz Józsefnek március 5-én kelt levelében írja Szisz, hogy „először és komolyan szerelmes vagyok [...] Hervaynak elmondtam rögtön; megértett”, de a tavasz, nyár még közösen telik, november 30-i keltezéssel azonban már Máthé Júlia ír „családi” levelet a Szilágyi szülőknek. Az őszi elhidegülés időszakának túlnyomórészt praktikus levelei közt („Én nem tartok igényt csak a magnóra és az értelmező szótár-ra. Ne haragudj. Jobb így. Muszáj. Szisz”²⁶, vagy „Kobak jól van, semmi baja, egészséges és jól kijönnek a kislánnyal”²⁷ – mármint Máthé Julianna lányával) olvasható egy igencsak tipikus megjegyzés Szilágyi Domokos Mikulás-napi rövid levelében: „Hervay l elkem, ne haragudj, az Utunk (Derkovits)-honoráriumát kölcsönvettem két hétre, mert most nagy a szükség, és akkor lesz. De ha időközben kell neked, majd írnál, hogy küldjem.”²⁸

Mindössze ennyit tudunk. Az azonban valószínűsíthető, hogy az Utunkban már rendszeresen publikáló költöket felkérték a verselésre.

A kiállításlátogató Hervay az igencsak reprezentatív tárlatból a szociális érzékenységű, a munkások, az elesettek, a szegények sorsát tematizáló képeket látja, rendezi jelentéses sorba. *Derkovits kiállításán* című verse a képekkel való szembesülést jeleníti meg, a címben implikált személyességet, a jelenlévést, a képekkel való egyfajta metonimikus viszonyban a festővel való találkozásként írja le, az egyes szám második személyű megszólítás, a kérdések sorjázása a képek által „leigázott” látogató reakciója. A festmények, grafikák jól „működnek”, könnyen olvashatóak, verbalizálhatóak, a kép és a nézője közti dialógus a nyelv közegébe helyeződik át.

A *Magyar Irodalom Történetének* Hervay-szócikke csupán 29egy festményről beszél – „a költő asszonyérzékenységgel egy jellegzetes Derkovits-életkép előtt áll meg”³⁰ –, a vers azonban jól követhetően sorjáz több képet, a tematika mellett mindig vizuális benyomással – a látottak aztán a szövegben metaforává oldódnak.

Az együtt érző sorok bár a látvány, a színek felől közelítenek, a látható eseményt ragadják meg, nem mutatnak érzékenységet a kompozíció – a vágás, éles határok, tükröztetés – összetettségére, holott az mindegyik versbe írt festmény kiemelt szervezőeleme. A „szeme kimered, mint a fuldokló halé az árus püffedt kezében” sor a *Halárus* (1930, MNG) című képet idézi a mérleg üvegfelületében Derkovits tükröződő önarcképével. A „hova gondoltál az ember szája elkékül, s a darab kenyér a véres hóba gurul” sor az Eisenstein-filmek radikális képkivágásával rokon *Kenyérért [Terror]* (1930, MNG) című olajfestményét, a „Hova gondoltál, ezüstszínű acélkerekek zakatolnak a kendőbe bugyolált fájdalom felett” a *Vasút mentén* (1932, MNG) című képet idézi. A színek dominanciája fontos a következő, a *Hídépítők* (1932, MNG) című képre utaló – „az épülő híd ezüst lábainál” – sorban is, de az

utolsó képek egyikét (*Anya*, 1934, MNG) megfogalmazó részletben is: „Piros kendőbe köti gyermekét az anya, / piros kendőbe kötve viszed / a világ álmaid – a jövőbe – haza.”

A hétköznapi költőjének profán áhítata érvényes a Derkovits-festményekre is. Hervay a „mindenkit befogadó szenvedéskésztséget tette meg ars poétikájává. [...] Talán valahogy úgy, hogy a formává gyúrt szenvedés mögül egy-egy pillanatra kinéz, szembenéz velünk a szenvedő.”³¹ Ez az érzékenység üt át a munkástematikát és az osztályharcos hevületet értékelő elvárásoknak megfelelő értelmezésen keresztül, a verszárlatban didaktikusan megfogalmazva a hivatalos, a proletárfestő életművéből látni engedett vetületet. A „Derkovits előbb csak osztályosztóntól vezetve, később »a dolgozók okos gyülekezete«, a kommunista párt irányításával végezte munkáját, csiszolta egyre szuggesztívebb, a munkásosztály győzelmébe vetett s a bizalom fényeitől áthatott, agitatív művészetét”³² gondolat így hangzik a versben: „téglaszín gondban ott az osztály / képeim, s kemény tekintetében / a jövő világít szelíd-szépen”.

Szilágyi nagyobb lélegzetű *Hármasverse* távolabbról „látja” a Derkovits-képeket – bár nem utal a látó befogadás aktusára a szöveg –, s messzebb is jut. A címben ígért hármasság érvényt kap a szövegben, de váratlan módon tartalomjegyzékszerűen előrekerül a három egység címe, míg a kifejtést az egy, de markánsan három részre osztott versben olvashatjuk. A szokatlan szerkesztés felfogható akár a szimultaneitás és a linearitás problematikájának, idézve a festészet és a költészet hagyományos oppozicionalitását. Persze még azt a három címet sem tudjuk a kezdő pillantásunkkal egyszerre befogni, mégis megakasztja a hagyományosan lineáris befogadást, s az olvasás során folyamatos játékra, oda-vissza pásztázásra ösztönöz.

Az Utunkban megjelent vers nem tartalmazza a *Szerelmek tánca* kötetben alcímként értelmezhető Derkovits-utalást, ott a textuális tér jelenti a metakeretet, s rendeli a szöveghez a kiállítást, az abban látható műveket. Derkovits Gyula *Tájkép fekvő akttal* (1922, Szombathelyi Képtár) című korai képén zöld, fákra és füves rétre bontható háttérben egy fiatal meztelen férfi hever hanyatt fekve. Mindössze ezt a képet hozhatnám – ugyan erős megszorításokkal – kapcsolatba Szilágyi Domokos *Hármasversének* felütését olvasva: „Pihenő a pázsiton: ltt fekszem, szendvics-ember: hátamon a Föld, mellemen az ég.” A kezdő vershelyzet azonban csupán a lírai én fekvő pozíciójának *pihenő* jelentésrétegével kapcsolható az alcímhez, de a *pázsiton* idilli hangulata nem érhető tetten a nyitó képben. A második sor éles váltással kizökkent, a „szendvics-ember” allegóriává terebélyesedik, s olyan sűrű konnotációkkal telítődik, amelyek kivezetnek a kezdeti kép idillikus hangulatából. Szó sincs az említett festményről.

Kategorikus kijelentésem a Derkovits-oeuvre ismeretében is védhető lenne, a *Tájkép fekvő akttal* alig ismert Derkovits-mű, olyannyira, hogy Körner Éva 1968-as Derkovits-monográfiájából is hiányzik – de az 1963-as bukaresti Derkovits-kiállítás azonosítható műtárgyanyagának ismeretében mindenképpen.³³ Az említett festmény nem szerepelt a bukaresti tárlaton, más alkotás pedig nem felel meg a kezdőképnek. A korai, árkádi korszakba sorolt festmények hangulatukban rímelhetnek a verskezdetre, de nincs hasonló szituációt ábrázoló kép, s az egyes szám első személyű hangból sokkal inkább a személyesség, az azonosulás momentuma válik jelentéssé.

Az idilli alcímet meghazudtoló kezdés éles váltása metaforáiban erőteljesen derkovitsi látványelemeket hív elő úgy, hogy Derkovits festészetének – azaz egyszerre több képnek a – vizuális elemeit (karéj, kenyér, reklám) és az ikonikussá vált Dózsa-tematikát egy lendülettel idézi fel. A képbe sokszor önmagát komponáló festő – „mindig önmagát festi, mert benne élnek és szenvednek mind a kisemmizettek”³⁴ – most a vers terében találja magát. Sok önarcképet, kettős portrét festett, még ha ezekből – főleg az utóbbiakból – kevés is szerepelt a kiállításon. Dimény István kiállításkritikájában hosszú bekezdést szentel a témának: „Egyes látogatók bejegyzéseikben kifogásolták, hogy »túlontúl sok az önarckép«. A megjegyzések alapja: az individualizmus sejtése s annak a magatartásnak az elutasítása, hogy az alkotó önmagát helyezze a valóság középpontjába, s önmagában lássa mindennek a célját és mértékét.” Dimény azonnal cáfol: „Derkovitsnál azonban szó nem lehet ilyesmiről.” Érveit éppen azokkal a képekkel igyekszik megtámogatni, amelyeken Derkovits szereplőként jeleníti meg magát: *Halottsiratás* (1924, MNG), *Utolsó vacsora* (1922, MNG), *Leveretés* (1928/29, mgt.), *Halárus* (1930, MNG), *Nemzedékek* (1932, MNG).

A kenyér a *Kenyerért* című kép átütő, címbe emelten fontos motívuma, az éhezés, a szegénység szimbóluma Derkovits festészetében. Szilágyi a *kenyérnyi*, *karéjnyi*, *szendvics*, *uszonna* szavakkal az

evés, a jóllakottság komfortos érzését kifordítva éppen azt az abszurd, tolaváló, húsba vágó társítást járja végig, amit a *Kenyérért* kompozíciója a közeli „kameraállás”, a kivágott kép redukált motívumainak új kontextusba emelésével ér el.

A kenyér Derkovits más képein is fontos szimbólumként tolvakszik elének, az önéletrajzi eseményt rögzítő *Végzés* (1930, MNG) vagy a *Téli ablak* (1930, MNM) ablakpárkányán is éppoly hangsúlyos, mint az ugyanabban az évben festett *Éhesek télen* (1930, Szombathelyi Képtár) kirakatában. Az utóbbi két kép nem szerepelt a bukaresti válogatásban – számunkra már mindenképpen bevillan az olvasás során –, de a katalógusban Oelmacher Anna kitér a *Kenyérért* című kép tematikájára: „1930. szeptember 1-én a munkások a Hősök terén »munkáért és kenyérért« demonstráltak. A csendőrök a kardlappal verték az embereket és belelőttek a tömegbe. Az áldozatok között volt egy pék is.”³⁵

A kenyér motívumát a szó újabb jelentésrétegével továbbgördítve a „ha embernek – tán uzsonnának is beválok, kenyérnyi föld / karéjnyi ég között – / – Jó étvágyat hozzám, emberek / (lám, már csak ez hibádzik!) – / mint önnön vérei Dózsából: egyetek, / (lássatok hozzám, s én is magamhoz, hisz nemcsak vérei, / Dózsa is harapta önnönmagát –” gondolatsorral a test–kenyér–Krisztus teste azonosításon keresztül Krisztus alakját kapcsolja a versbe.

A Dózsa-motívum bár a szocialista realista kurzus kedvelt és propagált témája (ahogy korábban szó volt róla), a költészetben is megvan a hagyománya. Pomogáts Béla *Dózsa György alakja a magyar költészetben* című terjedelmes tanulmányában felvillantja a Dózsa–Krisztus egymásra vetítésének lehetőségét, de a citált Ady-vers trópusai ezt nem támogatják. Szilágyi számára a távolibb fókusz, az egy pillantással átfogott festmények vizuális párhuzamai teremthették meg az asszociációs láncot, az imaginárius referenciát. Szilágyi együtt látta a festményeket, a *Halottsiratás* (1924, MNG) vizuálisan a középkori Krisztus-siratás kompozíciókat idéző kiterített testét („felruházta azonban saját vonásaival”),³⁶ az *Utolsó vacsora* (1922, MNG) Krisztusának önportréját, a kenyér – már idézett – hangsúlyos megjelenéseit, a Dózsát marcangolókat a *Dózsa a tüzes trónon* (1928/29, BTM) rézkarcon. Később így montírozza egybe Szilágyi a két áldozatot *Másfél Krisztus* című versében: „Egyetek, feleim, fiaim, / engem, a keresztet, / engem, a másfél-Krisztust, / fiaim, feleim, egyetek / királyotokul, / mert igazi királyukat föleszik a népek! / A másikat / kenyér s bor képében, / kenyér s bor képében a Másikat.”

A vers középső, *A világ dolgai* címmel megfejtelt, a Derkovits-képektől távolodó szakasz indító óhaj-tó mondata kimondja az első részben trópusokba sűrített kulcsszót: *szenvedés*. A nyitásban kijelöltetett az „én” (a festő) helye ég és föld között – Szilágyi költészetében olyannyiszor meghatározott, a transzcendenciát kizáró emberi lét terepe –, a világ, az elrendezni való, a megérteni való, a boldogságra, az emberi létre kijelölt hely. A világ általánosított, így személytelen fogalmát aprózza, s így válik emberközeli. A jelenségek megragadása, közel engedése, élményszerű találkozás, megszenvedés. A látható, hallható, tapintható, ízlelhető világ dolgai. Ez a világ, ami nem enged, ami elől nem lehet, nem szabad kitérni. A szöveg felvillantja a képeket, anélkül hogy a médiumok közti különbségeket tematizálná – a megfestett képeket mintegy kifejti keretükből, megfosztja intenciónáltságuktól, s a valóság részeként írja újra. Minden érzékszervünket megterhelő („ízleljük-lássuk-tapintsuk”) *élménnyé*, nem látvánnyá.

Erősen érzékelhető a szakadék a konkrét festmény és a versszöveg között a *Vasút mentén* című, jól ismert olajkép kapcsán. „Vonat mellett. Két munkás, egy férfi és egy nő baktat a sínek mellett, felettük a képsík bal felső sarkában egy elsuhanó vonat mozdonyának kerekei látszanak. Finom barnás-szürkés tónusokból bontakozik ki a két fáradt alak, mély rokon-barnákkal öleli körül őket a föld színe, és szinte taszít, oly rideg-hideg a mozdonykerekek ezüstje. Tiszta helyzetkép. Az élet lehetőségei suhannak el így ma a munkássorban élő ember mellett. Nincs itt semmi deklamáció, tendencia, csak emberi igazság, festői élmény és színekben kifejezett élet. És mégis forraló! Forraló, mint a sorsunk” – fogalmaz Dési Huber István egyértelműen értelmezve a színeket, azok ellentéteit, hatását. Szilágyinál ez az élmény sűrített képben jelenik meg, amely megőrzi a hideg–meleg ellentét erejét, de nem tapad a kép színeihez, a sínen robogó vonat – a metonímia szabadságával: az elsuhanó „élet lehetőségei” – meleg, eloldódva a kép „rideg-hideg” ezüstjétől: „zúzmarapillanatot, mikor elrobog melletted a sínen a meleg”. A felvillantott élmények többé-kevésbé azonosíthatóan felidéznek Derkovits egy-egy képét, de csupán tartalmilag, a vizuális benyomások (színek, felületek, kompozíciós dilemmák, nézőpont) leírásától teljes mértékben tartózkodva. A mindent számba vevő,

egymás mellé rendelő felsorolásba illesztett motívumok közül néhány, s nem is olyan egyértelműen köthető a Derkovits-művekhez. A „golyó elől araszoló koponyát, halszemmé kövült réműletet” részlet egyszerre idézheti a *Kenyerért* és a *Halárus* című képeket, a „könyvet tanuló kezét” a *Nemzedékek* (1932, MNG) festményt, a „meleg vacsora negatívja” talán a *Mi ketten* (1929, MNG) vagy az *Éhesek télen* képeit, az „akrobatákat, kik henegetnék, de csak didergetik levegővel / fölfújt bicepszüket” az *Artisták* (1933, MNG) című képet. Kötetben egymás mellé került illusztris névsorral sodortatva még inkább adódik az az attitűd, amellyel közelítve egyértelmű, hogy – Cs. Gyimesi Éva meglátásával ellentétben, aki „egynemű és biztos jövőt” ígérő értékalakzatot képviselő versként hivatkozik a *Hármasvers* egy sorára („egy folyamba torkolló érdekek”) – már ez a vers is megkérdőjelezi a biztos jövő megvalósíthatóságát. A hármas időszerkezetet mutató felépítés – vajon gondolhatunk itt a *Nemzedékek* képsíkjinak időszerkezetére? – a jelenben jelöli ki a közösségi értékek, a ráció mentén szerveződő világot, a kristályokra bomló világ számbavételével mégis a „szenvedést gyártó” világ nyomul elénk. A *Könyörgés türelemért* című zárlat kérdése – „Hátha megtudod végül: miért szép, ha növekszik, miért szép, / ha fogy a hold” – felől olvasva a ráció, az értelem ellenében a „kitapintás” („kitapintani a világ tárgyai közül a nem-feledést”) esztétikai művelet lesz! Ezzel pedig a hármas időszerkezet, a „biztos jövő” kiszorul a megvalósítható terrénumáról, s a „szép” a művészet, megvalósítása a művészek kiváltsága lesz.

JEGYZETEK

¹ Utunk, 1967. nov. 24., 5. – A *Tőmondatok* című kötetben jelent meg *Ének* címmel.

² JAKAB Judit, *Játsszuk, ami nincs, de lehetne*, Egyetemi Könyvtár Évkönyvei/7–8, Budapest, 1997.

³ „Szilágyi Domokost is izgatja az erkölcsi példa (»itt csak Mr. Bartók / amerikaiak közt egy európai / felhőkarcolók közt az elemek / rokona« – nyílt utalás ez József Attilára, a *Thomas Mann üdvözlésére*), mint ahogy izgatja Mozart és Honegger, Bolyai és Derkovits faggatása közben” – KÁNTOR Lajos, *Szilágyi Domokos játéka* = SZILÁGYI Domokos, *Kényszerleszállás*, Kriterion, Bukarest, 1979, 5–23., 15.

⁴ HAJDÚ Győző, *Fiatalok seregszemléje*, Igaz Szó, 1960/9, 315.

⁵ Magyar Filmhíradó, 1954/51 – <http://www.filmintezet.hu/uj/hirado/heti/index.php?y=hir&id=1733&eid=11052#go>

⁶ HORVÁTH Márton, *Megjegyzések a képzőművészeti vitához*, Szikra, Budapest, 1952, 20–21. Idézi: RÉNYI András, *A testek világlása*, Kijarat, Budapest, 1999.

⁷ PRAKFAI Endre – SZÜCS György, *A szocreál Magyarországon*, Corvina, Budapest, 2010.

⁸ RÉVAI József, *Az MDP II. kongresszusán mondott beszéd, 1951. február 26.* = Uő, *Kulturális forradalmunk kérdései*, Budapest, 1952, 24–25.

⁹ BERNÁTH Aurél, *A Színyei Társaság és művészetünk útja* = Uő, *Írások a művészetéről*, Budapest, 1947, 117–127., 119.

¹⁰ Uő, *Derkovits és a szocialista festészet* = Uő., 91–99., 99.

¹¹ MURÁDIN Jenő, *Derkovits erdélyi recepciója*, Korunk, 2014/3, 88–95.

¹² Uő., 90.

¹³ A kötetben alcímként megadott Camil Resu – ahogy Szilágyi egy Méliusz Józsefnek írt levelében erről beszámol – csak a cenzúra miatt került a történetbe, Papp Aurél halálára íródott a vers.

¹⁴ GÁBOR István, *Két művész beszél: az egyik Párizsról, a másik Budapestről*, Brassói Lapok, 1936. febr. 17. Idézi: MURÁDIN, *i. m.*, 90.

¹⁵ „Pátzay azonban a fordultatos beszélgetés során Derkovits Gyula és felesége nyomorgását álnyomornak, majdhogynem reklámanyomornak minősítette...” – GERGELY Ágnes, *Tíz óra a magyar versfordításról (2002–2007)*, Európa, Budapest, 2008, 87.

¹⁶ LÁZÁR Béla, *Száz magyar műretek* = Uő, *Derkovits. Szemben a világgal*, Népszabadság Zrt. – Kieselbach Galéria és Aukciósház Kft., Budapest, 2008, 70.

¹⁷ MOLNOS Péter, *Kéretlen támogatók* = Uő., 76.

¹⁸ Füst Milán levele ismeretlennek, Budapest, 1965. december 10-dikén. Füst Milán *Összegyűjtött levelei*, Fekete Sas, Budapest, 2002, 925.

¹⁹ „Önézetemet az a körülmény adja, hogy azon kevesek közé tartozom, akik Derkovitsot nem halála után kezdték nagyra tartani – én őt választottam ki 1920-ban, hogy könyvemet, az »Advent«-et illusztrálja, s azóta is a legmagyobb lelkesedéssel foglalkoztam vele...” – Füst Milán levele Elek Artúrnak, Budapest, 1936., április 8. Uő., 321.

²⁰ „Oelmacher Anna jóval tovább ment [...] A szélesebb nagyközönségnek szánt ismeretterjesztő füzetben fejtette ki, hogy Derkovits típusteremtő erejéhez megfelelő, korszerű formanyelvet talált, s nem öncélú formajátékot művelt.” STANDEISKY Éva, *Kisajátítások, Derkovits a változó időben* = *Derkovits. A művész és kora*, Szépművészeti Múzeum, 2014, 122–135., 128.

²¹ OELMACHER Anna, *Derkovits Gyula hatása a Szocialista Képzőművészek Csoportjára*, Bulletin de la Galerie Nationale Hongroise / A Magyar Nemzeti Galéria közleményei, V, Budapest, 1965.

- ²² DÉSI HUBER István, *Két modern magyar festő: Bernáth Aurél és Derkovits Gyula*, Korunk, 1937/3, 222–228., 222.
- ²³ NAGY Pál, *Derkovits Gyula, a magyar proletariátus festője, 1894–1934*, Korunk, 1957/6. 841–850.
- ²⁴ „a felsorolásból kimaradt a néhány év előtti Magyar Forradalmi Művészet kiállítása, amikor ugyanígy, ugyan-ezen a falakon, a Dalles teremben először láthattunk eredeti Derkovits-festményt, -rajzot, -metszeteket. Emlékezetünkben azonban nem hullott ki az első találkozásnak az élménye – a reprodukciók után az eredeti művel.”
- DIMÉNY István, *A találkozás öröme – Derkovits Gyula bukaresti kiállításán*, Utunk, 1963, november 29., 4.
- ²⁵ „Ennek rendjén jut eszembe egy jellemző dolog, Klee-kiállítás volt Bukarestben. Pár hónap múlva találkoztam Nagy Alberttel. Persze, érdekelte ez is. A kiállítást nem látta, csak néhány rossz fekete-fehér másolatot. Kérdezgetett. Nehéz ügy: hogyan magyarázzam meg, hogyan győzzem meg, hogy ezek a tenyérynyi nagyságú, színpompás képek monumentálisnak – igaznak hatnak? Szentisten, hát lehet egy életművet, vagy akár egy festményt »elmagyarázni«?” *A költő (régí és új) életei*, szerk. KÁNTOR Lajos, Kritérium, Kolozsvár, 2008, 189.
- ²⁶ Hervay Gizella és Szilágyi Domokos levelezése, PIM V.4707/109/69.
- ²⁷ Hervay Gizella és Szilágyi Domokos levelezése, PIM V.4707/109/70.
- ²⁸ Hervay Gizella és Szilágyi Domokos levelezése, PIM V.4707/109/68.
- ²⁹ *A Magyar Irodalom Története*, <http://mek.oszk.hu/02200/02227/html/04/447.html>
- ³⁰ SZILÁGYI Júlia, *Élethelyzetek – halálhelyzetek Hervay Gizella költészetében = Uő, Versenymű égő zongorára*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002, 84–89., 89.
- ³¹ OELMACHER Anna, *i. m.*, 121.
- ³² *Derkovits Gyula*, Bukarest, 1963. Külön köszönet Bányai Évának, hogy elérhetővé tette számomra a katalógust, Portik Pirosnak pedig, hogy lefordította számomra Oelmacher Anna bevezető írását.
- ³³ LESZNAI Anna, *Derkovits Gyula, 1894–1934*, Századunk, 1934/12, 402–404., 404.
- ³⁴ OELMACHER Anna, *Derkovits Gyula*, Bukarest, 1963. – Katalógus előszava.
- ³⁵ BAJKAY Éva, *Személyes tragédiák, megélt történelem = Derkovits, a művész és kora, i. m.*, 176–181. *A Halottsiratás a Dunába ölt Somogyi Béla emlékére készült, de az élesen világitó kék szem egyértelműen derkovitsi jegynek tekinthető. A témának létezik egy fametszet előzménye (1923) és egy rézkarc-változata 1924-ből (mindkettő MNG).*
- ³⁶ DÉSI HUBER, *i. m.*, 222.

PINTÉR JUDIT

A történelem – és a képek – sodrásában

Sára Sándor pályaképe, II. rész

A „BARTÓKI MODELL” MŰVÉSZI KITELJESEDÉSE A HATVANAS ÉVEKBEN

„Képekben gondolkodtunk, és képekben akartunk mindent megfogalmazni” – hangsúlyozta Sára Sándor – mint korábban már annyiszor¹ – Gaál István 2007-es fotókiállításának megnyitóján is.² Mindekelőtt a paraszti kultúra és annak magas színvonalú képi megjelenítése iránt érzett elkötelezettség szőtsi hagyományának folytatása és kiteljesítése jellemezte a kritikusok által bartóki vonulatnak vagy bartóki modellnek nevezett irányzat három kiemelkedő alkotását, Gaál István *Sodrásban* (1963), Kósa Ferenc *Tízezer nap* (1965) és az előbbi két film operatőre, Sára Sándor első, maga fotografálta és rendezte, *Feldobott kő* (1968) című játékfilmjét. Rendezőik a faluról elkerült első generációs értelmiségi egyes szám első személyű, „szerzői filmes” megközelítésében ábrázolták a paraszti világot, a régi és új együttélésének, a hagyományok őrzésének szükségességét hangsúlyozva.

A Tisza menti táj az emberekkel egyenrangú szereplője Gaál István első, jelenkori tematikájú játékfilmjének, amely egy új nemzedék színre lépésének, egy véletlen baleset kiváltotta fájdalmas felnőtté válásának történetét beszéli el az emberi kapcsolatok, a másik ember iránt érzett felelősség analízisére fókuszálva. Gaál és Sára (továbbá a rendező munkatársaként Huszárik Zoltán és írói konzultánsként Gyöngyössy Imre) együttműködésének itthon és külföldön egyaránt nagy figyelmet keltett eredménye volt a korábbi munkáikat is jellemző, irodalomtól függetlenedő autonóm, modernista filmnyelv, a képi költészet tökéletesítése, a környezet, a táj nyújtotta lehetőségek expresszív kiaknázása, a kompozíció, a kameramozgás, a ritmus, a montázs stb. tudatos és kreatív használata.

Sára volt az operatőre a hatvanas évek egyik legeredetibb és legnagyobb igényű paraszti tematikájú vállalkozásának, Kósa Ferenc *Tízezer nap* (1965/1967) című filmjének is. A Csoóri Sándor és Gyöngyössy Imre forgatókönyv-írói közreműködésével megvalósuló filmpozs a Balázs Béla Stúdióban induló fiatal rendezőgeneráció kollektív munkájaként kezdődött, méghozzá Aczél György politikai megrendelésére. A feladat a paraszti élet forradalmi átalakulásának bemutatása lett volna. A BBS tagsága el is kezdte a munkát: a rendezők kirajzottak vidékre anyagot gyűjteni. A kollektív filmből azonban végül szerzői bemutatkozás, a minden politikai rendszerben megalázott, kiszolgáltatott magyar parasztság történelmének három évtizedét formateremtő vizuális eszközökkel és ritka bátorsággal ábrázoló filmes tablója lett – a politikai megrendelésből pedig politikai botrány. Kósa és alkotótársai ugyanis nem szépitették meg a paraszti életnek a harmincas évektől a hatvanasokig ívelő három évtizedes, valóban forradalmi átalakulásának krónikáját, beleértve a földosztás eufóriáját, majd a kollektivizálás drámáját, s legfőképpen 1956 valóban forradalmi eseményét, amelyet ebben a műben neveztek először forradalomnak a magyar film történetében. A szocialista rendszer bűneinek őszinte megmutatásán kívül ez volt a fő oka annak, hogy a film két évig dobozban maradt, és csak a sikeres cannes-i bemutató után (ahol a legjobb rendezés díját kapta meg), bizonyos változtatásokkal – de a „forradalom” szó akkor szinte elképzelhetetlen bennhagyásával – juthatott el a hazai közönséghez. A Csoóri–Kósa–Sára hármas munkái azonban – amelyek közös jegye a társadalmi-ideológiai-politikai konfliktusok személyes és/vagy nemzedéki alapon történő megélése, a múltbeli történelmi-társadalmi traumák kimondatlansága, feloldatlansága okozta belső feszültség oldása volt – ettől kezdve legtöbbször a „tűrt” kategóriába kerültek. Ám a *Tízezer nap* fontossága nem a korabeli cenzurális kanossza-járásának köszönhető. A film a paraszti életforma és tárgyi világ képi megfogalmazása terén alkotott újat, s teremtette meg azt a sajátos, a tradíciót a modernitással szintetizáló stílust, amely az alább idézett értékelés tanúbizonysága szerint még a mai, legfiatalabb korosztály számára is élményt jelenthet. „Kósa műve nemcsak története és történelem-szemlélete, hanem a megvalósítás miatt is kiemelkedő munka. Sára Sándor mint operatőr ismét remekel, tárgyilagos, távolságtartó képei és a korban forradalminak tartott geometrikus kompozíciók,

stilizált díszletek emlékezetessé teszik a *Tízezer napot*: a film szinte minden egyes kockája beleég a néző fejébe. Mindehhez hozzájön a művés, a parasztok szájából furcsának tűnő, filozofikus beszéd. Kósa filmjét a korban ezért is csúfolták »parasztbarokknak« a kritikusok. Ám ha elfogadjuk, hogy egy történelemfilozófiát felvázoló, stilizált realista filmtanulmányról van szó, a szokatlan monológok és dialógusok szervesen illeszkednek a *Tízezer nap* szövetébe.”³

Sára már korai rövidfilmjeiben, de operatőri munkái többségében is elsősorban a vidéki élet egyszerre szociografikus és lírai bemutatására vállalkozott. A *Feldobott kő* mindennek tartalmi és képi összegzése, szintézise volt. A *Cigányok* világát a kényszermosdatás politikailag is bátor, tabusértő jelenete idézi, amelyben Sára alteregó főhőse már nemcsak együtt érez a kiszolgáltatott emberekkel, hanem egyértelműen azonosul velük – s még a rendőrökkel is szembeszáll, hogy fényképezőgépével dokumentálja megaláztatásukat. A politikai körülmények ismeretében ezért tűnik föl igazságtalannak utólag, a mából visszatekintve ennél etikusabb alkotói attitűdöt számon kérni a filmen, ahogy – véleményét mégoly szakmai és tudományos érvekkel alátámasztva – Pócsik Andrea teszi,⁴ hiszen nehezen elképzelhető, hogy akkor bárki ennél többre vállalkozhatott volna!

A *Sodrásban* bizonyára a felnőtté válás drámai folyamatának, a *Tízezer nap* az egyszerű vidéki emberek hányattatásainak ábrázolásában szolgált tapasztalatokkal Sára számára, a *Vízkereszt* hangulatát pedig a tanyavilágban rendezett szabadtéri filmvetítés nagyszabású epizódja fogalmazta meg újra. A vizuálisan rendkívüli erejű, nagytotálok és nagyközelik dinamikájára épülő képsor a paraszti világ megjelenítésében a folyamatosságot is jelképezte, méghozzá többszörös értelemben. A határban felállított hatalmas vásznon a Horthy-korszakban játszódó *Talpalatnyi föld* kockái peregtek, de a történet sokat megélt parasztaiban az ötvenes (hatvanas) évek tanyavilágbeli közönsége is magára ismerhetett.

A főszereplőt, Pásztor Balázst bebörtönözték apja miatt nem vették föl a filmművészeti főiskolára, ezért egy évig – épp a Rajk-per és az erőszakos téveszesítések vészterhes időszakában – földmérőként dolgozott egy tanyaközpont és egy vízi erőmű építésénél. A közben szerzett tapasztalatok nem csupán felnőtté érlelték, hanem abban az elhatározásában is megerősítették, hogy az átélt eseményeket, emberi tragédiákat fotón, majd filmen megörökítse – azok helyett, akik minderről nem tudnak beszélni. Legyen szó akár az előbb jobbágyországban sínylődő, a földosztás után pedig a földhöz való ragaszkodásukért többször meghurcolt parasztról, akár az ő hatalom iránti bizalmatlanságuk és engesztelhetetlen gyűlöletük áldozatául esett, őszintén jó szándékú görög kommunista menekültről, akár a származásuk miatt állandó félelemben és megaláztatásban élő cigányokról. Mindezek ismeretében nem csoda, hogy Sára első rendezése s operatőrként ugyancsak kiemelkedő teljesítménye is közel került a betiltáshoz, amelytől csak a film kényszerűen „optimistára” hangolt epilógusa mentette meg (a főhőst – ahogy egyébként Sárát is – fölvevették a főiskolára, ahol éppen a drámai tapasztalatairól készülő filmje forgatásán veszünk búcsút tőle).

„Számon kérik tőled a történelmet, s igazuk lesz. Kérd számon a történelemtől az embert, s igazad lesz” – hangzik a film mottója, egyben Sára Sándor ars poeticája, amelyhez minden filmjében hú maradt.

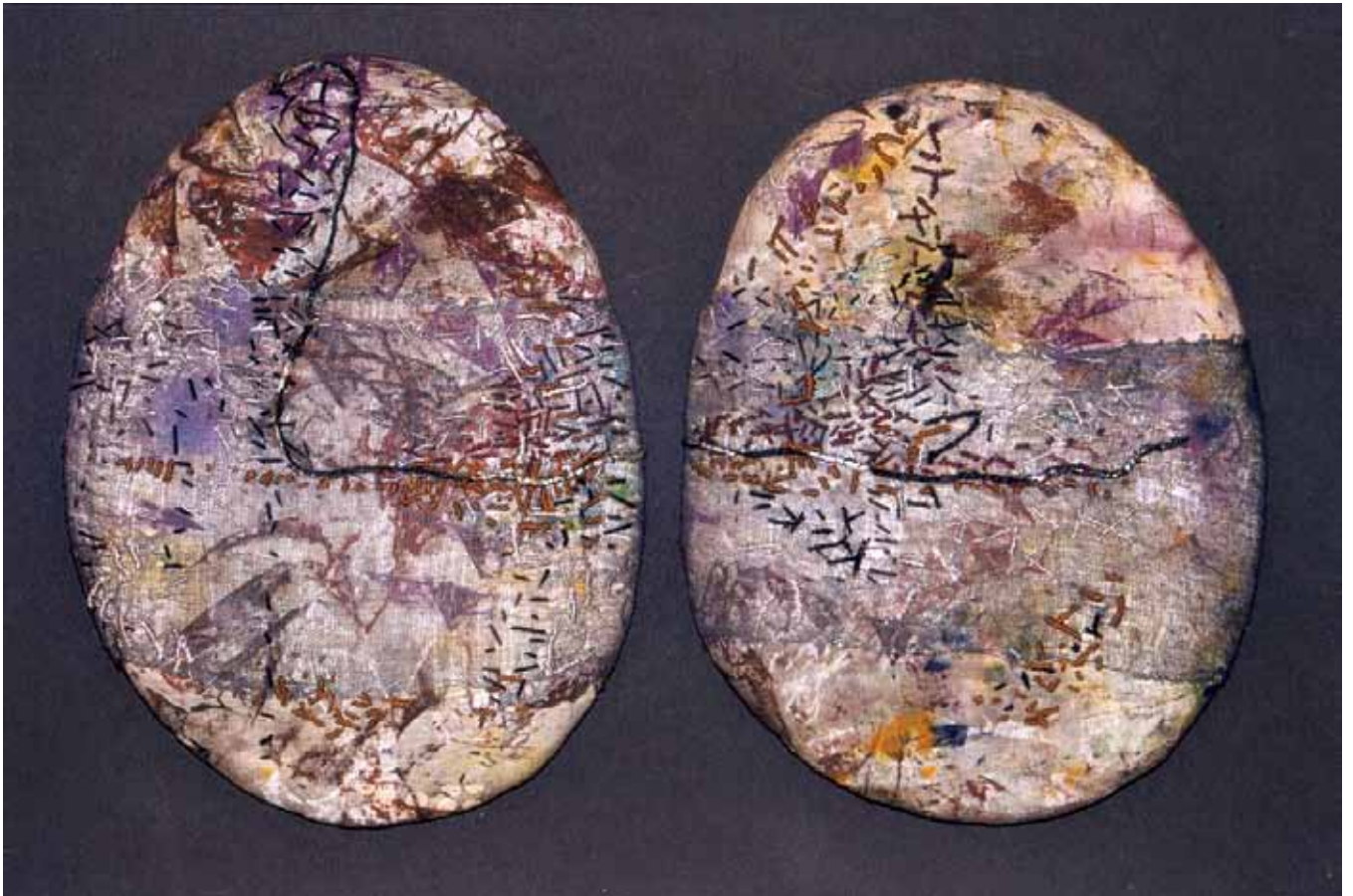
OPERATŐRI CSÚCSTELJESÍTMÉNYEK ÉS RENDEZŐI ÚTKERESÉSEK A HETVENES ÉVEKBEN

A *Feldobott kő* kényszerűen „optimista” végkicsengését valamelyest a keletkezése évéhez, 1968-hoz fűződő, ám hamarosan meghiúsult reformremények is indokolhatták. A rezsim azonban még a reformelképzeléseknél is jobban rettegett a forradalmi tematikát saját sematikus vagy a Jókai-filmek romantikus történelemszemléletétől eltérő módon megközelítő művektől. Pontosan jelezték ezt a – forradalmiság elméleti (és gyakorlati) újraértékelését világszerte elvégző eseményekkel párhuzamosan vagy talán épp azok ellenében – kirobant heves viták és támadások olyan eltérő alkotói attitűdöt és stílust képviselő filmek körül, mint Jancsó *Fényes szelekje* vagy a Csoóri–Kósa–Sára triász Dózsa-filmterve 1968-ban, illetve már a következő nagy művészgenerációt képviselő Magyar Dezső, Bódy Gábor és Dobai Péter forradalomképét tükröző *Agitátorok* betiltása 1969-ben. Ez a nemzedék a *Szociológiai filmcsoportot!* című kiáltvány szellemében, rendszeresen, tudományos alapon, dokumentumfilmes látásmóddal kívánt (elsősorban a jelen) valóságának mélyére hatolni – elutasítva a korábbi nemzedékek hallgatóságos kiegyezését is a hatalommal. Ezzel viszont kiváltották a hatalom jóval erőteljesebb reakcióját, amely a legalantasabb módszerekkel akadályozta

KELEMEN KATA, Tűzkő, 2011; Megjelölt kő, 2012; Páros kő, 2014

tartalmi és nyelvi újításaik kiteljesítését, illetve újra felszította a nemzedékek közötti ellentéteket – és mindez természetesen negatív hatással volt a magyar film további fejlődésére is.

A *Fényes szelek* körüli vita elcsitulása után Jancsó Olaszországban és itthon következetesen folytatta a történelemben újra meg újra megjelenő erőszak és a vele szembekerülő egyén harcának – a nagyközönség ízlésétől egyre távolabb álló – parabolisztikus ábrázolását. Az *Ítélet* című, 1970-ben, Csehszlovákia megszállását, a magyar reformtörekvések lefékezését követően, a brezsnyevi neosztálinista „visszarendeződés” erősödése idején bemutatott filmet a kultúrpolitika inkább megpróbálta elhallgatni – és a cenzorok később is csak ritkán adtak lehetőséget „a magyar történelem könyörtelen örökségét”⁵ kíméletlen őszinteséggel, de közérthetőbb, epikusabb formában feldolgozni szándékozó filmek megvalósítására.

A megváltozott helyzet hatására a hatvanas években indult rendezők változásban bízó, cselekvő filmjeit a parabolikus vagy szimbolikus-allegorikus szemléletű, a jelen nagy erkölcsi és ideológiai kérdéseit a múltba vetítő alkotások váltották fel. Többek között Kósa Ferenc mindhárom, az évtizedben készült filmje (*Ítélet*, 1970; *Nincs idő*, 1972; *Hószakadás*, 1974) ebbe a típusba sorolható.

A fent röviden jelzett gyökeres változások ellenére Sára (és a magyar film) számára a hetvenes évtized rendkívül termékenynek bizonyult, és kiemelkedő eredményeket is hozott. Sára 1970 és 1980 között tíz játékfilmben dolgozott – kettőben rendező-operatőrként, nyolcban operatőrként. Az utóbbi minőségében háromszor nyerte el a magyar filmkritikusok operatőri díját (*Szindbád*, *Nincs idő*, *Tűzoltó utca 25.*), de az Alföldnek a határtalan szabadság és a teljes kiszolgáltatottság érzetét egyidejűleg keltő természeti adottságait tökéletesen kifejező nagytotáljaival, valamint az ártatlanul szenvedő kisgyerek megrendítő közelijeivel bizonyára hozzájárult Ranódy László *Árvácska* című filmje Fődíjához is 1976-ban, Karlovy Varyban. A hetvenes években Szabó István két filmjében végzett operatőri munkájára már korábban utaltunk. A *Virágát a napnak* című első kísérleti filmjében kidolgozott lírai montázs- és plánozási technikáját, mikroszkopikus közelképei festőiségét és zeneiségét pedig Huszárik Zoltán 1970-ben született *Szindbádja* egyedülállóan gazdag és szuggesztív képi világának megteremtésében fejlesztette tökélyre. Ha Sára stílusának egyik végpontja a Gaál- és Kósa-, valamint saját első rendezéséhez kötődő „parasztbarokk”, akkor másik a *Szindbád* szecessziós képi világa. Ez a film szinte mindenben ellentéte az addigi – és jórészt a későbbi – munkáknak: fekete-fehér helyett tobzódóan gazdag színek, totálok helyett nagyközelik, hosszú beállítások helyett gyorsmontázsok, varió helyett belső keretek. Víz és tűz, észak és dél, komor dráma és elégius ironia – egyetlen operatőri szemben.

Kósa Ferenc alkotótársaként három, stilisztikailag eltérő filmben dolgozott. Az *Ítélet*ben az elemzők vizionárius képalkotását emelték ki. „Sára nagy felfedezése az elmosódó, dinamikus megragadott tömegkép: éjjel, lángoló paloták és falvak fényében rohanó sokaság ez, inkább a lobbanó fénypáncsma, az elmaradó fák, kövek, tájak között felsejlő arcok, lábak, kaszák montázsa, mint a forradalmi tömeg szabályos, patentbe fogható jelzése” – írta Almási Miklós.⁶

A *Nincs idő* egyidejűleg konkrét és jelképes börtönének zárt terében zajló összecsapás képi megfogalmazása a humánus igazgató és diktatórikus helyettese között Sárának a szatirikus és groteszk stilizáció iránti érzékét tanúsítja. „A börtönbeli karácsony a film elején vagy az ásatáson tett látogatás a film végén ezúttal elsősorban látványként emlékezetes, s miként az a bizarr »kiállítás« is, amelyen egymás mellett sorakoznak a néhány napos kórházi »szabadság« reményében lenyelt tárgyak... A párhuzamosan futó, egymást erősítő groteszk, szatirikus és parabolikus stilizációból fakadó ironikus szemléletmód a *Nincs időt* mégis egységes látomássá fogja össze”⁷ – fogalmazta meg Gelencsér Gábor.

A *Hószakadás* második világháború (bármely háború!) idején, a Kárpátok hegyei között játszódó erkölcsi példázatában Sára az ember és természet misztikus egységét ritka vizuális kifejezőerővel, Szóts Istvánt idéző módon ábrázolt táj látványvilágának és a balladai hangulatnak megalkotásában volt a rendező segítségére.

A hetvenes évek konkrét társadalmi-politikai valósága azonban az ideologikus, morális vagy mitikus ábrázolás helyett sokkal inkább az ironikus-szatirikus szemléletmóddal való megközelítésre vált (volna) alkalmassá – ha engedték volna. A paranoid, humortalan hatalom számára ugyanis ez a látásmód még kiszámíthatatlanabb veszélyeket rejtett. Bizonyítéka ennek az általában támogatott Bacsó Péter Rákosi-diktatúráról szóló, 1969-ben készült *A tanú* című filmje hosszas „jelzése”, a többnyire a túrt kategóriába sorolt rendezők mindössze három jelenkori parabolája (*Egy örült éjszaka*, Kardos

Ferenc, 1969; *Magasiskola*, Gaál István, 1970; *Holnap lesz fácán*, Sára Sándor, 1974) majdnem, s az új nemzedéket képviselő Gazdag Gyula *Bástyasétány '74* című operett-paródiája tényleges betiltása.

Noha Sára addigi és későbbi rendezői és operatőri látásmódjától – legalábbis az elkészült művek tanúbizonyossága szerint – távol állt a satirikus ábrázolásmód, Páskándi Géza – az 1956-os magyar forradalom melletti kiállásáért hat évig bebörtönzött, a Ceaușescu-rezsim által is üldözött, majd 1974-ben Magyarországra áttelepült kitűnő író – közreműködésével vállalta a jelenkori viszonyokat satirikusan bemutató filmmel járó kihívást. A *Holnap lesz fácán* egy, a világtól elzárt, látszólag békés szigeten játszódik. Ide vonul vissza egy középkorú (értelmiségi) házaspár, ám a remélt nyugalmat és pihenést váratlan események zavarják meg, amelyek nyilvánvalóvá teszik idegenkedésüket mind a manipulatív hatalmi téboly kisszerű és erőszakos képviselőjétől, mind az eszményeiktől oly távol álló fiatalabb nemzedéktől. Sára maró kritikája, karcos iróniája tulajdonképpen senkit, saját nemzedékét sem kíméli. A film a különböző korosztályokat és embertípusokat – nagyszerű színészi alakításokban – pontosan skicceli föl, szinte tobzódik a dialógusbeli és képi lelemények, gegek sokaságában (a film operatőre Jankura Péter). A cenzorok nyilván magukra ismertek az erőszakos népboldogító főszereplőben, s ahol tudták, gáncsolták a film útját, amely végül valószínűleg csak Gazdag „operettjének” betiltása miatt kapott zöld utat. A film körüli huzavona elvette Sára kedvét a jelenkori történetektől, pedig aki újranézi a *Holnap lesz fácán*t, meggyőződhet arról, mennyire érvényes ma is.

E kitérő után Sára Sándor ismét a múlt felé fordult, s 1978-ben elkészítette a rendezőként és operatőrként egyaránt óriási feladatot jelentő *80 huszárt*, a mindenekelőtt Andrzej Wajda lengyel történelmi tablóihoz hasonlítható, ám sajnálatos módon – kevés kivételtől eltekintve – szintén folytathatatlanak bizonyult alkotását.

„A história csak akkor teljesíti a feladatát, csak akkor lesz az élet tanítómestere, ha nemcsak véres csaták és királyok koronázási évszámait lajstromozza, hanem felerősítve tovább hirdeti, nem hagyja felejteni morális tettek, eszméjüket bátran megvalló igaz emberek, elnémított mártírok üzenetét” – foglalta össze lényegretörően a történelemszemléletét Szóts István a *G. B. L. Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pere és vértanúsága* című forgatókönyve előszavában.⁸ „A történelmi lecke szép és tagolt fölmondása helyett mi azt a torokszorító érzést akartuk az emlékezet aljáról fölszabadítani, amely nemcsak ebben az egyetlen történetben ráz meg és kísért bennünket, de szinte végigköveti történelmünk minden nagy kezdeményezését: fölkészülés nélkül, vérbe boruló aggyal ugrani bele a cselekvés örvénylő mélyvízébe.” Ezek már Csoóri Sándor szavai a *80 huszár* című, Sára Sándorral közösen írt film kapcsán.⁹ Szóts klasszikus dramaturgiájú, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése utáni véres terrort idéző történelmi forgatókönyveihez – amilyen az Objektív Stúdió felkérésére a hetvenes évek végén készített *Batthyány... vagy Az aradi 13* – fő célkitűzését tekintve tehát nagyon közel áll Sárának filmje. A kivégzett magyar miniszterelnök és az aradi vértanúk, illetve a Kárpátokon át emberpróbáló körülmények között a magyar szabadságharc megsegítésére igyekvő huszárszázad tragikus sorsa egyaránt a történelem külső erői által satuba fogottak harcát jelképezi a kötelességtudat és a lelkiismeret, a katonai eskü és a hazaszeretet, vagyis a magyar sors vissza-visszatérő, jelenig ható dilemmáival. A Sára operatőri kiválóságáról is újabb tanúbizonyosságot tevő *80 huszárnak* a természet az emberekkel egyenrangú főszereplője: a zöldellő völgyek, csupasz sziklák, ködben úszó hegycsúcsok, valamint a gazdáikéhoz hasonlóan megrendítő sorsú lovak ugyanúgy „játszanak”, mint a remek férfi színészcsapat.

„A jelenetkezésben, plánozásban, színkezelésben minden elem sűrített és funkcionális. Ahogy egyetlen, mozdulatlan totálban, a fenyvesek alján a (szökés tényét itt még leplezni tudó) magyar század és a levadászásukra készülő osztrák dragonyosok hosszú hömpölygéssel, szó nélkül elvonnak egymás mellett, több mint félelmetes. Amikor a kamera egy hatalmas, lassú svenkben a magyar huszárok tekinteteként végigpásztazza a Tatra jeges csúcsait mint előttük álló feladatot, ebbe a képbe Sára a magyar történelmi létsorsot fogalmazza bele. A hetvenes évek végén mindenki értette, hogy 1956, '68, a kelet-európai lét történelmi abszurditását sűríti konkrét metaforába a lengyel zavargások vérbe fojtását követő gyönyörű, absztraháló gyászkép, amint a tér ablakainak csipkefüggönyei mögött gyertyák tucatai jelennek meg. De ilyen a film végi körsvenk is a magyar huszárok fejfáival, amely előtt Bódogh főhadnagy törött kardjával tiszteleg. – Ezekkel a képekkel a történelmi tragédiákat túlélő nemzeti akaratot sugározza a film, miközben minden illúziókeltéstől megfosztja a képet” – olvasható Fazekas Eszter elemzésében.¹⁰

RABÓCZKY JUDIT RITA, Giotto angyalai, 2007 (részlet)

VARGA PATRÍCIA MINERVA, ...ha esteledik, 2014

STEFANOVITS PÉTER, Férfi szív, 2001

STEFANOVITS PÉTER, Rejtőző kereszt, 2002

EF ZÁMBÓ ISTVÁN, Örök gyógyító szerelem, 2014

AKNAY JÁNOS, Emlék, 2014

AKNAY JÁNOS, Festőangyal, 2007

Sára és Csoóri a madéfalvi veszedelemről is szeretett volna hasonlóan nagyszabású történelmi filmet készíteni, ám pénzühiányra hivatkozva többször elutasították a tervet (a filmnovella 1974-ben a *Tiszatájban*, 1979-ben az *Alföldben*, végül Sára születésnapj tanulóanyagában¹¹ is megjelent).

A TABUDÖNTŐ TÖRTÉNELMI DOKUMENTUMFILMEK ÉVTIZEDE

Mivel az ilyen szemléletű történelmi filmekre nemcsak pénz, hanem politikai igény sem volt, hiszen az erdélyi téma sokféle érzékenységet sérthetett volna, a tétlenség vagy a kompromisszumok helyett Sára ismét egy kihívóan bátor és dacos fordulattal reagált. Döntését így indokolta: „Miótan nem tudtam elkészíteni ezt a látványos, nagyszabású filmet, úgy döntöttem: jó, akkor leegyszerűsíttem a filmgyártást, és a lehető legolcsóbb filmeket fogom elkészíteni. A legegyszerűbb filmkészítés az, amikor a kamera előtt ül egy ember, és beszél. Ezt tovább már nem lehet egyszerűsíteni. Így kezdődött, dacból, aztán számomra is egészen meglepő eredményt hozott.”¹² Sára valóban „szülőatyja” lett a nyolcvanas évek legnagyobb hatású ún. beszélőfejes dokumentumfilmek irányzatának, amelyben a látványbeli visszafogottságot a riportalanyok megrendítő emlékei ellensúlyozzák. Sára heroikus vállalkozásainak állandó operatőre, Kurucz Sándor nem tud, de bizonyára nem is akar elszakadni ezektől a Sára korai fotóit idéző meggyötört, ráncos, szenvedő férfi- és asszonyarcoktól, amelyek szavaiknál is őszintebben árulkodnak az átélt szörnyűségekről és a felidézésük közben a lelkükben dúló viharos érzelmekről. Ezekben a – Sára mellett elsősorban Ember Judit, a Gulyás testvérek, a Gyarmathy Lívia–Böszörményi Géza, az Erdélyi János–Zsigmond Dezső alkotópáros vagy Schiffer Pál által jegyzett – hosszú-dokumentumfilmekben először esett szó a magyar közelmúltnak nemcsak a játékfilmekben, hanem még a társadalomtudományi kutatásokban is kényszerűen elhallgatott legsúlyosabb tragédiáiról, tabuiról.

Az első nagy vállalkozás a – Nemeskürty István 1972-ben megjelent könyve óta – már (legalább részben) feloldott egyik legnagyobb korábbi tabutémának, a 2. magyar hadsereg Don-kanyarbeli kálváriájának szentelt film volt. Ennek „melléktermékeként” született meg 1981-ben a *Néptanítók*. A volt pécsi Püspöki Tanítóképző 1930-ban végzett növendékeinek őszinte vallomásai először adtak hírt a „nemzet napszámosságának” a 20. századi történelem során elszenvedett súlyos megpróbáltatásairól s ennek ellenére megőrzött emberi és erkölcsi tartásáról. Sára azonban az egész országban felkutatatta a Don-kanyar túlélőit, s az évtizedekig „Hitler utolsó csatlósaiaként” üldözött és megfélemlített, akkor már idős emberek többségét sikerült szóra bírnia. A hihetetlenül gazdag és egyedülálló anyagot Marx Józseffel, az Objektív Stúdió vezetőjével elvitték a televízióba, ahol elsősorban Hanák Gábor vállalta a szigorú időrendet követő, 25 részes *Krónika* című sorozat elkészítését 1982-ben. Sára úgy szerkesztette meg a hatalmas anyagot, hogy több, egymást nem is ismerő résztvevő elevenítette föl, s ezzel egyben hitelesítette ugyanazt az eseményt. A hadseregpáncsok, a vezérkari tisztok, a tábori lelkészek, a munkaszolgálatosok, az orvosok, az állatorvosok, a hadapródok és a bakák eltérő szempontból alkotta meg a kollektív emlékezet korális eposzát. A sorozat televíziós sugárzását – szovjet tiltakozásra – néhány rész után leállították, és a *Pergőtűz* című öt részes moziváltozatot is csak egy moziban és rövid ideig vetítették, de így is rendkívüli hatást gyakorolt a korabeli közgondolkodásra.

„A megszólalók mellett ott áll az áldozatok mindenkori morális hitele. Az alkotóknak sikerült átörniük a hallgatás falát, visszaadták a katonák múltját, ez fontos érdeme a filmnek. Igyekeztek apolitikusak maradni, a humánusot emelve ki a történetekből. Ez a hozzáállás az, amely maradandó alkotássá emeli, függetlenül a benne fellelhető és kritika tárgyává tehető narratív keretektől és érzelmi elkötelezettségtől” – cáfolja Sárközy Réka¹³ a *Krónika* „történelmi realitásával”¹⁴ szemben mostanában felmerült kételyeket.

1984–85-ben Sára valószínűleg meg Huszárk Zoltán egyik tervét a világhírű Bábolnai Gazdaság múltjáról és jelenéről, benne Burgert Róbert, a szovjet modell helyett a világban élenjáró agronómiai normák követését makacsul és soha (főleg a rendszerváltozás óta!) nem látott sikerrel kiküzdő elnök portréjával.

1987-ben készült az újabb, *Sír az út előttem...* című négyrészes filmpoz vagy inkább megrendítő balladafüzér a bukovinai székelység szenvedéstörténetéről, amely a madéfalvi veszedelemmel kezdődött 1764-ben, amikor a vérengzést túlélte elődök Erdélyből Moldvába, majd Bukovinába menekültek, s a második világháború alatt vett újabb tragikus fordulatot, mikor a már otthonuknak érzett Bukovinát is kénytelenek voltak elhagyni. A négy rész címe – *Hazátlanok, A hadak útján, Keresztúton, A hazatértek* – a vándorlás négy stációjára utal. A magyar hatóságok azzal biztatták a Bukovinában

már a munkatáborba hurcolás veszélyétől fenyegetett „hazátlanokat” az „áttelepülésre”, hogy Magyarországon végre igazi hazára lelnek. Az öregekkel, gyerekekkel és minden mozdítható javaikkal 1940-ben útra kelt földönfutókat azonban nem az ország belsejében, hanem déli határvidékén – a „hadak útján” –, a Bácskából elűzött szerbek házaiban helyezték el, amiért 1944 ősztől a háború végét követő „hazatérésig” – teljesen ártatlanul – rettenetes „keresztutat” kellett végigjárniuk. A szerb partizánok elhurcoltak és meggyilkoltak 42 férfit, a többiek pedig sárban-vízben, hóban-fagyban, étlen-szomjan vánszorogtak Magyarország felé a német, román, szerb, orosz és magyar katonák kegyetlenkedéseinek, s ami még fájóbb volt számukra, a civil lakosság közönyének, olykor ellenséges érzelmeinek kiszolgáltatva. Ami pedig a háborút követő letelepedésük után „itthon” történt velük, mindössze abban különbözik a magyar parasztság megpróbáltatásaitól, hogy mivel ők még náluk is jobban ragaszkodtak az oly sok szenvedés árán szerzett földcskékjükhöz, velük még keményebben bántak Rákosi pribékjei. Ezeknek az elképzelhetetlen szenvedésekre való visszaemlékezéseknek a mai néző számára talán a legmegrendítőbb, egyben a legfontosabb tanulsága az, hogy a túlélők még a legdrámaibb epizódokat is mennyire árnyaltan képesek felidézni, ami azt is jelzi, hogy az átélt mérhetetlen kínszenvedések ellenére meg tudták őrizni együttérzésüket mások (mindenekelőtt a hozzájuk hasonlóan otthonaikból elűzött egyszerű szerb vagy sváb emberek) iránt.

Annál sajnálatosabb, hogy Sára Sándornak a *Sír az út előttem...* kapcsán 1988-ban tett alábbi nyilatkozata óta a helyzet korántsem javult:

„Mind a négy rész elfogadása megtörtént, az illetékesek gratuláltak, lelkesedtek, majd azt mondták, hogy a forgalmazással gondok lesznek; s kezdődött az ismerős nóta: túl hosszú a sorozat. Nem tagadom, kellemes érzés, ha a Játékfilmszemlén díjjal jutalmazták az embert; az elfogadó testület tagjai vállon veregetik. De hát a filmes nem azért dolgozik egy-egy ilyen munkán éveken át, hogy kéttucatnyi szakmabeli dicséretét bezsebelje; mert amíg a film nem találkozhat a valódi közönséggel, az olyan, mintha nem is létezne.

Azt természetesen minden felnőtt, felelősen gondolkozó állampolgár – pláne, ha művésznek tartja magát – pontosan tudja, hogy tekintettel kell lennie más nemzetek érzékenységre. Értésültem róla, hogy sajtótámadások érték szomszédos, baráti országokban a *Keresztúton*-t is. Nem fog különösebb meglepetésként érni, ha hasonló visszhangokat kelt majd a film most bemutatandó két további része – más országokban. De ha a kisebbségi elnyomást szóvá tenni – egyesek szemében – egyet jelent a vad nacionalizmussal (amivel írókat megvádoltak Illyés Gyulától az *Erdély története* szerzőiig), akkor nemhogy csökkenni, de növekedni fog ama bizonyos »történelmi fekete dobozok« száma, amelyek nyitogatása pedig minden értelmes, a jövőben gondolkozó ember elemi érdeke és kötelessége...

A művészi alázattal, becsületesen filmszalagra rögzített valóság – az igazság – nem megy ki a »divatból«.”¹⁵

Sára az 1989-es változások, a palánkok, falak, tabuk ledöntése után is rendíthetetlenül folytatta a „történelmi fekete dobozok” nyitogatását. A beregi síkságról a terület Szovjetunióhoz csatolását megelőző hónapokban elhurcolt és szovjet lágerekben elpusztult ártatlan magyarokról (*Csonka Bereg I-II.*, 1989); a bénán is hosszú évekig szibériai munkatáborban sínylődő Keményfi Béláról, akinek egyetlen bűne az volt, hogy leventeként Nyugatra vitték (*Te még élsz?*, 1990); a nyugati, amerikai és francia hadifogságba esett, többségükben szintén Nyugatra terelt fiatal leventék Magyarországon ugyancsak elhallgatott szenvedéseiről (*Lefegyverzett ellenséges erők I-II.*, 1991); a legártatlanabban, a magyar és szovjet hatóságok által már a háború után elhurcolt magyar lányok és asszonyok kálváriájáról (*Magyar nők a Gulagon I-III.*, 1992); a Somogy megyei Csurgó néhány lakójának tragikus sorsáról a kommunista diktatúra, majd az 1956-os forradalmat követő megtorlások során (*Aki magyar, velünk tart I-II.*, 1993); az ugyancsak Gulagot túlélte nőkről és férfiakról (*Nehézsorsúak I-XIV.*, 2004); végül egy, a „felszabadító” szovjet hadsereg erőszakos cselekedeteinek áldozatául esett család még élő nőtagjáról (*Memento*, 2006). Ám valamennyiük sorsa „memento”, kivételes erejű tiltakozás minden múlt-, jelen- és jövőbeli háború és diktatórikus rendszer ellen.

Noha ezek a filmek fontos szerepet töltek be a rendszerváltást megelőző és követő néhány év közgondolkodásában, azóta sajnos – gyakran az igazsággal együtt! – „kimentek a divatból”, miközben a mai – főleg fiatal – nézők el sem tudják képzelni, hogy dédszüleik-nagyszüleik milyen poklokot jártak meg. Ezek a személyes vallomások pedig talán a történelemkönyveknél erőteljesebben hozzájárul(hatná)nak tragikus múltunk feldolgozásához és a magyar történelem – immár az ő jövőjüket fenyegető – „zsákutcáinak” elkerüléséhez.

A nyolcvanas években Sára a korszakos jelentőségű történelmi dokumentumfilmekén kívül a két régi barát egy-egy filmjét fényképezte. Kósa Ferencsel *A mérkőzést* (1981), amely a hatalmi erőszak jelenlétét és tragikus következményeit tárta föl egy vidéki kisvárosban 1956 nyarán, alig néhány hónappal a forradalom kitörése előtt. Végül utolsó játékfilm-operatőri remeklését, *Orfeusz és Eurýdiké* mitikus történetének egyszerre archaikus és modern látvánnyá varázsolását Gaál István operafilmjében, 1985-ben.

Sára a *Tüske a köröm alatt* (1987) című film rendezésével (forgatókönyvíró: Csoóri Sándor, operatőr: Kurucz Sándor) riasztó képet fest a késő Kádár-kori vidéki Magyarországról – a rendszerváltás utáni „vadkapitalizmus” viszonyait is előre vetítve. A számára egykor oly otthonos táj sivár pusztasággá változott, a múltból még megmaradt, felújított hófehér falú parasztházakat most többnyire a fővárosból a „vissza a természetbe” illúziójától vezérelt értelmiségiek lakják. A múlt tovább élő sötét árnyaival és diktatórikus eszközeivel szembeni tehetetlenség azonban immár örökre megfosztja őket a menekülés, a cselekvés – és a szabadság – reményétől.

„ENGENM ŰGY NEVELTEK:

VANNAK FELADATOK, AMELYEKET AZ EMBERNEK ELVÁLLALNI – KÖTELEZŐ”

1989, a gyökeres változásba vetett hit, a végre elnyert szabadság rövid eufóriáját – mint a magyar történelemben már annyiszor – csalódások, az országot mindinkább megosztó politikai események követték. A „szekértáborok” közötti szakadék mind áthidalhatatlanabbá mélyült. Sára Sándor azonban makacsul tovább járta a saját útját. A lanyhuló érdeklődés ellenére a kilencvenes években is folytatta a már említett történelmi „fekete dobozok” nyitogatását, s három játékfilmet is rendezett a történelem kegyetlen erőivel szemben tehetetlen egyszerű emberek tragikus sorsáról – az egész életművét jellemző elkötelezettséggel és stílári igényességgel. Domahidy Miklós svájci emigrációban írt és Magyarországon csak a rendszerváltás után megjelent kisregényei alapján két film készült. A háború végnapjait mindenáron túlteni akaró, ezért morális vétség elkövetésére kényszerülő katonaszökevényekről szóló, a fiával, Sára Balázssal közösen fotografált *Könyörtelen idők* (1991) tudatosan komponált fekete-fehér totálképei a nézőben az „űzött vad” asszociációs láncot indítják el. A Rákosi-diktatúra idején a magánélet legvédettebb zugaiba is behatoló félelem és gyanakvás légkörét ezzel szemben a *Vigázók* (1993, operatőr: Sára Balázs) szereplőinek arcát, tekintetét, mozdulatait fürkésző közelik hangsúlyos használatával érzékelteti.

Sára Sándor életének különös idűszaka volt az a hét év (1993–2000), amíg a televízió „mindent elárasztó rágógumi-képeit” legszívesebben betiltásra ítéltő¹⁶ képalkotó művész a napi politikai csatározások egyik fő célpontjaként indult Duna TV elnöke volt. Sára azonban – ismét a rá jellemző „csakazértis” indulattal – néhány év alatt egy, korábban (és főleg azóta) elképzelhetetlen valódi közszolgálati, sőt kulturális televíziót épített föl a munkatársaival, amelynek érdemeit ma már egykori legádázabb ellenfelei is kénytelenek elismerni. Szakmai elképzelései igazolásaként hiába ítélte azonban 1999-ben az UNESCO a csatornának a *Világ legjobb kulturális televíziója* címet, Sára Sándor mégsem maradhatott elnök. A televíziót nem objektív tájékoztatásra és értékközvetítésre, hanem manipulálásra és népbutításra használó (bármely) hatalomnak ugyanis nem a hozzá hasonló erős és autonóm személyiségekre van szüksége.

Sára Sándor szoros együttműködést valósított meg a Duna Televízió és az értékes dokumentumfilmeket gyártó Dunatáj Alapítvány között, de ő hívta életre 1995-ben a Balázs Béla Stúdióhoz hasonlóan a fiatal filmesek számára filmkészítési lehetőséget biztosító Duna Műhely is, amelyben már működése első évében egy cannes-i Aranypálmát érő rövidfilm, Iványi Marcell *Szél* című munkája született. A számos hazai és külföldi fesztiváldíjas Duna Műhely 2010-ben (az önálló Duna Televízióval együtt) megsűntették. A hazai és határon túli magyar televíziósok-filmesek szakmai továbbképzésére 2000-ben ugyancsak Sára kezdeményezésére alapított Dunaversitas Egyesület azonban azóta is működik, a részben hozzá kapcsolódó és 2015-ben 15. alkalommal megrendezett Lakitelki Filmszemlével együtt.

Elnöksége alatt egyetlen játékfilmet forgatott a *Magyar nők a Gulagon* egyik tragikus családtörténete alapján. *A vád* (1996, operatőr: Sára Balázs) fogadtatása szélsőséges volt, amiben a jogos esztétikai kifogások mellett nyilvánvalóan az ország megosztottsága is szerepet játszott. Az erőszak néha valóban feleslegesen túl naturalis ábrázolását azonban nemcsak a szovjet katonák nők-

kel szemben elkövetett gáztetteivel vagy a győztes hadsereg vezetőinek a vesztes magyarok iránti s még az ártatlanokat sem kímélő gyalázatos fellépésével, vagyis a múlt legtovább elhallgatott borzalmaival való (első!) nyílt szembenézés szándéka, hanem a film készítése közben folyó balkáni háború brutalitása elleni tiltakozás is indokolhatja. Sára abban bízva örökítette meg a tragikus sorsú család történetét játékfilmben, hogy több emberhez eljut, mint a dokumentumfilmek. Hasonló cél vezette a Gulag-tematikát lezáró *Transzszibériai álom* című dédelgetett filmtervét is, amelyet azonban nem tudott megvalósítani.

Részben Szóts hatására, aki többször nekifutott egy Kőrösi Csoma Sándorról szóló filmtervnek, Sára is beleásta magát Kőrösi Csoma életébe. Még Dardzsilingbe is eljutott a sírjához, de végül az ő terve sem valósult meg. Indiai utazásai azonban mély nyomot hagytak benne, s látható eredményei is maradtak. Noha az anyai ágon magyar származású indiai festőnőről, Amrita Sher-Gilről szóló kész forgatókönyvből sem lett játékfilm, legalább az életét és művészetét érzékenyen feldolgozó háromrészletes dokumentumfilm elkészült 2001-ben.

Sára Sándor pályáján mindig kiemelt jelentősége volt a fényképezésnek, de fotós szenvedélye – ha részben kényszerűségből is – újra hevesen fellángolt az utóbbi másfél-két évtizedben. Indiában mindkét gépe vele volt, az Amrita-filmen kívül ott forgatta az *Indiai képsorok I–V.* című dokumentumfilmet is 1997-ben, de a sok érdekes arc láttán gyakran inkább letette a kamerát, és csak fotózott. „Az utca volt a terepem. A teljes nyilvánosság. Az utcán lehetett fényképezni, az esetleges tiltakozás ellenére. Az utca az elesetteké, a szegényeké, a kiszolgáltatottaké. Zárt helyeken gazdagabb környezetben, ahova nemigen kerültem, kedvem sem lett volna fotózni”¹⁷ – vallja Sára az ezredforduló körül. Pontosan ugyanazt gondolja és cselekszi tehát, mint 1950-ben, 1960-ben és azóta is. Mindig.

1993 óta sok-sok itthoni és külföldi kiállításon csodálták meg hazai és indiai témájú fotóit, s 2015 nyarán is egy nagy kiállítás előkészítésével foglalatoskodik. S noha a Nemzet Művésze cím átvétele után készült beszélgetésben „békéesebb, nyugodtabb, emberibb Magyarországot” szeretne,¹⁸ arra a kérdésre, hogy több mint nyolc évtizedet megélt emberként boldog-e, a rá mindig jellemző dacos méltósággal válaszol: „Igen, tulajdonképpen az vagyok. Igen. Van ugyan egy-két film, amit elkészítettem volna, de nem jött össze, és már nem is fog létrejönni, de ez már nem tölt el szomorúsággal és keserűséggel, hiszen magamban ezeket a filmeket is elkészítettem.”¹⁹ A magyar film(kultúra) pótolhatatlan vesztesége, hogy mások számára láthatatlanok maradnak.

JEGYZETEK

¹ Ld. Számvetés az örökséggel. *Beszélgetés a Tízezer nap alkotóival*, Filmkultúra, 1967/3, 12, 14.

² *Képekben gondolkodtunk. Kincses Károly beszélgetése Gaál Istvánnal és Sára Sándorral = Sodrásban. Gaál 80*, szerk. PINTÉR Judit, SHAH Gabriella, Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2014, 179.

³ BENKE Attila, *Tízezer nap történelem*, <http://www.kortaronline.hu/2014/04/film-tizezer-nap/20945>

⁴ PÓCSIK Andrea, *A Sára-életmű korai darabjainak szerepe a filmemlékezetben = Pro patria. Sára 80*, szerk. PINTÉR Judit, Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2014, 197.

⁵ CSOÓRI Sándor, KÓSA Ferenc, *Kíméljük-e magunkat az igazság súlyától?*, Filmkultúra, 1968/5.

⁶ ALMÁSI Miklós, *Ha a hit az egyetlen fegyver...*, Filmkultúra, 1970/3. 82.

⁷ GELENCSÉR Gábor, *Forradalmi mito(ideo)lógia = A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében*, Osiris, Budapest, 2002, 161.

⁸ SZÓTS István, *G. B. L. Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pere és vértanúsága*, Magvető, Budapest, 1987, 18.

⁹ <http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/CSOORI/csoori00246a/csoori00449/csoori00449.html>

¹⁰ FAZEKAS Eszter, *Tájarok és emberarcok = Pro patria, i. m.*, 314.

¹¹ CSOÓRI Sándor, SÁRA Sándor, *Gyászba öltözött csillag = Pro patria, i. m.*, 71–111.

¹² PINTÉR Judit, *Képek sodrásában. Beszélgetés Sára Sándorral*, Metropolis, 2000/1.

¹³ SÁRKÖZY Réka, *A Krónika humánuma = Pro patria, i. m.*, 370.

¹⁴ DOMBRÁNDY Lóránd, *Emlékezés egy negyedszázad előtti krónikára. A 2. magyar hadsereg katonáinak vallomása az 1943. januári harcokról és a történeti realitás*, Hadtörténeti Közlemények, 2011. június.

¹⁵ ZSUGÁN István, *Fekete dobozaink*, Filmvilág, 1988/2.

¹⁶ PINTÉR Judit, *Képek sodrásában, i. m.*

¹⁷ SÁRA Sándor, *India, a szépség koldusa*, Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény Alapítvány, Budapest, 2009.

¹⁸ JEZSÓ Ákos, „Békéesebb, nyugodtabb, emberibb Magyarországot szeretnék.” *Beszélgetés Sára Sándor filmkészítővel = A Magyar Művészeti Akadémia Évkönyve 2014*, MMA, Budapest, 2015, 74.

¹⁹ *Uo.*, 77.

SIPOS LAJOS (1939) Budapest

SIPOS LAJOS

Kifejezés vagy nyelv?

Egy fejezet Berda Józsefről

Fernando Pessoa *A lírai költészet négy fokozata* című írásában a lírai szövegalkotás négy fázisát különíti el. Gondolatmenete szerint az első fokozatban a „heves és érzelmes vérmérsékletű költő ösztönösen vagy átgondoltan kifejezi vérmérsékletét és érzelmeit”, rendszerint egyhangú verseket ír, szűk „skálán” dolgozik. A költői lét második fázisában nagyobb a képzelőerő, változatosabb a tematika, a vérmérséklet és a stílus azonban egységessé teszi a műveket. A harmadik fokozatban az intelligencia meghatározóbb, az alkotó a műveiben általában elszemélytelenedik, „nem azért érez, mert érez, hanem mert azt gondolja, hogy érez”; műveinek egységét kizárólag a stílus azonossága őrzi. A negyedik fázisban a szerző intellektuális ereje a meghatározó, ugyanakkor erőteljes a képzelőereje is, „tökéletesen elszemélytelenedik”, nemcsak átérzi, hanem át is éli azokat a lelkiállapotokat, amelyeket közvetlenül nem tapasztalt meg.¹

Azok az autodidakta költők és írók, akik közé Berda is tartozott, versben először legszemélyesebb érzelmeiket fejezték ki. Vagy az áldozatos és megértő anyát emelték verzhőssé (verstárggyá), mint Kassák és Berda, vagy az őket gyerekként körülvevő teret, tárgyakat, embereket, mint a *Tizenhét szilfa alatt* című versében Sinka István, vagy a *Szombat este hazafelé* című emlékező költeményében Veres Péter. A szövegek kifejezték annak a társadalmi-szellemi csoportnak a háttérvonásait (common background characteristics), ahová a szerzők tartoztak.

A leendő költők személyes sorsukat sem egyformán ítélték meg. Veres Péter negyvennyolc éves koráig fizikai munkából tartotta fenn magát, esti-éjszakai olvasó volt, s munkát nem találó napjaiban-heteiben írt. Sinka István alkalmi munkákat vállalt, időről időre megkísérelte élete külső körülményeinek rendezését. Kassák Lajos került be közülük leghamarabb a professzionális kultúra világába. Költő, író, 1915-től folyóirat-szerkesztő lett, részesévé vált az avantgárd nemzeti mozgalomnak, 1920 után bekerült a német és francia avantgárd folyóiratok szerkesztőbizottságaiba, antológiáiba, számon tartott festő vált belőle, másokkal együtt kezdeményezte a *Manifesztum* sorozatot, amelynek egyik szerkesztője Hevessy Iván, a másik Palasovszky Ödön lett.² Berda egyikük életstratégiáját sem választotta, nem választhatta. Nem volt csavargó munkanélküli, a francia művelődéstörténetből ismerhető „clochard”, aki már egy állandó lakásban is a szabadsága korlátozását élte meg. Bejelentőlapja és érzelmei szerint egyetlen helyhez kötődött, Újpesthez, de gyalogtúráin „otthon volt” a Pilisben, a Börzsönyben, a Mátrában, a Zemplénben, a Bakonyban és a Mecsekben, sokszor megfordult Cegléden, Egerben, Szegeden, Szentendrén, Visegrádon, Székesfehérváron, Vácott, Debrecenben, Pécsen, Celldömölkön, Szigligeten, Keszthelyen, Fóton, az újpesti Vörösmarty Társaság tagjaként járt Balassagyarmaton, ahol felolvasott műveiből, Esztergomban, ahová különösen szeretett elmenni. Választott városában meg a hegyekben, erdőkben, réteken, más városok utcáin sokféle tapasztalati élményt élt meg. Ezek egy része közvetlen versinspirációvá vált.

Ugyanakkor nem érintették meg az életidejében ható líratörténeti irányzatok. Nem foglalkoztatta a népnemzeti költészet szövegformáló gyakorlata. Nem vonzotta Czóbel Minka (1855–1947) szecseszió iránti érdeklődése, Komjáthy Jenő (1858–1895) filozofikus szimbolizmusa, Zempléni Árpád (1865–1919) „turáni eszméje” (természetesen elképzelhető, hogy nem is ismerte műveiket). Nem befolyásolták igazán a Nyugat első nemzedékébe tartozók egymáséitól látványosan különböző poétikái, köztük a Kodályt Zoltánt és Bartók Bélát eszménynek tekintő Balázs Béla archaizáló népiessége. Ugyanúgy nem befolyásolták igazában az 1920 előtti és utáni avantgárd irányzatok. És nem hagyott nyomot versgondolkodásában Csizmadia Sándor (1871–1929) és a Népszava köré csoportosuló költők és írók társadalmi változást sürgető politikai költészete sem.

Részlet a Napkút Kiadónál megjelenő monográfiából.

Ezek a törekvések, amelyek közül mások egyet vagy többet átvettek, esetleg továbbépítettek-árnyaltak, Berda József pályakezdő verseire és az 1930 utáni költészetére nem voltak számottevő hatással. A *Késő tavaszi este* típusú verseiben, akárcsak József Attila a *Homály borult az erdőre...* és az *Amióta...* című alkotásaiban, kipróbálta a versjátékok formáját, időben megelőzve a más költészetesztétikára épülő Weöres Sándor-féle játékos verseket. Végigpróbálta a nyugatos költők verstpasztalatait. Programosan értelmezte magának a Kassák-féle szabadverset, amelyre Füst Milánnál, Palasovszky Ödönnél és a *Biblia* kötetlenebb szövegeiben egyformán található mintát. Nem hatott rá közvetlenül az 1920-as évek végétől hozzánk elérkező „új tárgyiasság” (neue Sachlichkeit) és az 1930-as évtized közepén kibontakozott „új klasszicizmus” inspiráló hatása sem.

Berda költészetére sem az első két évtizedben, sem az utána következő szakaszban nem volt jellemző a látványos poétikai váltás. A nemzedékéhez tartozó többi költő esetében ez másként volt. Erdélyi József például – első verseinek kézírataiból látszik ez – először szabadabb ritmusú verseket írt, amelyeket aztán az új népiesség poétikája szerint ütemhangsúlyos, azonos szótagszámú versekké írt át. József Attila első alkotásaira hatással voltak a népdalok felező nyolcasai, a nyugatosok Adytól Füst Milánig, főleg azonban Juhász Gyula. 1922 után több szabadverset is írt. 1930-tól trochaikus, jambikus, anapestikus, hexamateres, esetenként bizonytalan (kevert) ritmusú szövegeket alkotott.³ Ilyés Gyula ellentétes utat járt be. Az 1928-as *Nehéz föld* kötetlenebb ritmusú szabadverseitől fordult a költő az évtized közepén az újnépies poétikához. A harmadik nemzedékbe sorolt Radnóti Miklós az avantgárd poétikai gondolkodást váltotta föl az *Újhold* című kötetében az új klasszicizmus esztétikájával és poétikájával.

Berda József költészetében az 1930-as években nagyobb teret nyert az egyre biztosabban megformált szabadvers. Ugyanakkor programosan vagy sem, de írt ütemhangsúlyos verseket is. Az 1937-ben megjelent *Emelt fővel* című kötetben előfordul szótagszám-tartó felező nyolcas szöveg, a *Torzkép*. Az 1939-ben kiadott könyvben van szótagszám-váltó alkotás. Ez utóbbi két strófából álló vers első részében 4 + 4-es és 4 + 2-es sorok váltakoznak. A 4 + 2-es sorok végén a tiszta rímhez legközelebb álló (László Zsigmond fogalmát idézve) „tiszta asszonáncok” vannak, azaz a magánhangzók egyezése mellett a szótagkezdő vagy befejező mássalhangzók legalább egy képzési mozzanatban megegyeznek. Ezen túl a szakasz második–negyedik–ötödik–hatodik–hetedik–nyolcadik sorának a végén az azonos szótagképző „e” magánhangzók különös játékos rendszert is formáznak. Ebben a rendszerben a tiszta asszonáncok az ún. „spanyol asszonánccal” alkotnak egy hangzáseggyüttest. Ugyanebben a *Sötétség* című kötetben, a *Vallomásokban* az ütemhangsúlyos ritmusú szótagváltó szöveg játékosan csapongó formában jelenik meg. Előfordul ugyanakkor a versekben időmértékes sor vagy részlet, ami – természetesen – következhet a magyar nyelv karakteréből is. Egyetlen példa is demonstrálhatja ezt az 1930-as *Öröm* című kötetből, a *Fiatalember* utolsó sora:

– ◡ ◡ | – ◡ ◡ | ◡ | – ◡ ◡ | –
bölcs megadással elemésztí magát

Ebben az ereszkedő, daktilikus lejtésű sorban van három daktilus és két csonka versláb.

Ezen ritmusrendszeri változatok mellett a gondolatkifejező versek beszédmódja nem változott. A költő képzelőereje nőtt, és fontosabb lett a szövegek gondolatisága,⁴ a szövegek mélyszerkezetében tetten érhető tájékozottság és olvasottság (Pessoa szavaival: a szerző intelligenciája).

Jól mutatja ezt a módosulást a versbeszélő pozíciójának változása.

A pályakezdő évtized verseiben az alkotások grammatikai alanya rendszerint azonos volt a biográfiai „én”-nel. A költő egyes szám első személyben a maga privát érzését, örömét, bánatát, nyomorúságát, életeseményét foglalta szavakba.

Az 1930–1939 közötti versekben a grammatikai „én” nem jelent narratológiai pozíciót. Vannak önértelmező, önmegértést célul kitűző alkotások. Ilyen – a kötetek időrendjében haladva – az *Ó, fiatatság!...*, *Szilveszteri fürdőben*, *Tízéves voltam*, *A költő ellágyul*, *Köszönöm néktek az életem*; *A gyermek élni fog*, *Lélek (Lelekemnek mondom...)*, *Józan kísértés*, *Merengő sorok a fiúról, aki voltam*, *Fáradtság*, *Irgalmas szegénység*; *Kísértés átka*, *Piruló önmagam előtt*; *Arcom a tükörben*, *Panaszkodó levél*, *Szegénységem*; *Aba-Novák Berda képe alá*; *Ne csodálkozz rajtam (Gúnyolódás)*, *Aludni volna jó (Kórházi órák)*, *Vízafogó*, *Öröm*, *Félelem*, *Fanyar vigasztalódás*, *Örök gyermek*, *Szegénység*, *Filozófia*. Az önértelmező, önmegértést ambicionáló szövegek között több olyan van, amelyikben a vershelyzetet

megteremtő lírai „én” kívülről tekint a szöveget megalkotóra, s mintegy felszámolja a beszélő és az alkotó „én” azonosságát. Az önnön létének megértésére irányuló szándék az alkotásban így egyszerre leírás, a vershős kívülről való láttatása és a vershőssel való azonosulás.

Önarckép, 1929

*Idegen ő
és mégis ismerős,
ödöng a város
uccáin, keres valakit,
valakit, aki szereti őt, de
senkit sem talál, csak
töprengő önmagát, – s most fél,
nagyon fél szegény,
apját-anyját elveszítette
és azóta
fáradt mosollyal bolyong a világban...⁵*

Az önmegértést, önértelmezést tematizáló versek egy része a vegetatív létezésben örömét lelő lírai-biográfiai „én”t idézi. Ilyen ebből az évtizedből az *Ünnepi alkalomra*, a *Húsleves dicsérete*. És ilyen az *Imádságosan*.

*Finom ebédek s vacsorák ízes illatát
szagolja képzeletem: sült húsokét
s fűszeres levesekét, amint párolognak
az ünnepi asztalon. S látom a rétesek
és bukták tornyos tállait s kidülledt szemekkel
már is rohannék, mint boldog kutya
a zsíros konc után, hogy végre felüvöltsek
dühödt örömben: dicsértessél te
méltóságos bendő, ki megvidámítod
borra-öntözött friss gerincemet
az örök életre, amen.⁶*

Berda ekkor már nem csak „testével kapcsolódik a világhoz”, amint írta róla a Nyugat 1929. április 16-i számában az *Egyedül* című kritikájában Illyés Gyula. A *Hedonista* című vers megsejdi annak a lehetőségét, hogy a biológiai létezést itt már általánosabb összefüggésben, a test és a lélek harmóniájában képzelje el.

*Ó evés gyönyörűsége! Legméltóbb dolgom
dicsérni téged: im megint nemes cselekedetre
készülök én! – Bizseregj has: itt gőzölög
előtted a fűszerrel-teli leves s a legfinomább
töltöttkáposzta; hitemre! – belémtolakodnak mindjárt.*

*Ó becses fáradság, most hát a jó levest szürcsölöm,
s aztán te kerülsz sorra ízes káposzta! Csak lassan,
utoljára jön a fejedelmi töltelék!*

*Hej, a töltelék a disznóból! Érzed-é,
kocsonyás tejjé melegedik benned, majd
kipattan a bőrödön s hirtelen tűzbeborult
tested egészséges lányokra gondol...⁷*

Az életvezetésnek a test és a lélek harmóniáját eszménynek tekintő formája régi gondolata az emberiségnek. Az i. e. 7. évszázadban élő Arkhilokhosz a *Költő és katona* című epigrammájában a harcot már nemcsak a dicsőség terepének tekintette, de hozzákapcsolta a küzdelem árán megszerzhető kenyér és „iszmaroszi bor” dicséretét.⁹ A 4–3. század fordulóján Arisztipposz azt állította, az ember csak az érzetek által a testben keltett alanyi hatásról szerezhet tudomást. Minden érzet lehet mérsékelt, ekkor gyönyört okoz, ha túl erős, fájdalmat kelt, ha pedig egészen gyenge, közömbösen hagy. Az ember élvezetre vágyik, egyedüli jó az élvezet, ami nem más, mint a természetnek megfelelő jó. Arisztipposz gondolatrendszerében, amelyet ő maga hedonistának nevezett, legfőbb etikai szabálya a minél több testi és szellemi gyönyör megszerzése. A helyes életvezetés a filozófus etikája szerint a kétféle öröm közötti értékviszony megítélése, az értékviszonyok közti kívánatos arány belátása (görögül: frónészisz), amelyet csak a filozófia biztosíthat.⁹ Hasonlóan vélekedett a kortárs Platón művének, a *Lakomának* egyik szereplője, Erüximakhosz.¹⁰ Az i. e. 4–3. századbeli Epikurosz nem az érzéki élvezeteket hirdette. Felfogása szerint az ember örömet (görögül: hédoné) és boldogságot keres. Az érzéki élet legfeljebb eszköze lehet az okos életnek, mint ahogyan az okos élet biztosítéka az emberi sorssal együtt járó szenvedés kerülése is. Etikájának középpontjában a benső nyugalom, a zavartalanság (görögül: ataraxia) foglal helyet, s nem az élvezet. Felfogása szerint a test „természetes és szükségszerű” örömei: az evés, ivás, a szexuális kielégülés csupán sokrétűbbé teszik az örömet. Ha az ember ennél többet kíván, „természetes és nem szükségszerű” élvezeteket, például több és jobb ételt és italt, akkor kellemes, ám fölösleges érzetekhez jut. Epikurosz etikájában harmadikként szereplő fokozat az olyan tárgyak birtoklására törekvés, amelyeknek semmi hasznuk.¹¹

Az élet élvezésének, az élvezetek mikéntjének kérdése ott élt Petronius verseiben, még később Rabelais *Gargantua és Pantagruel* című regényében. Ez utóbbiban hosszú leírást lehetett például olvasni arról, milyen hatása van „a lábán elfogyasztott gabonából” készített „könnyen emészthető ételnek”. Ez „megörvendezteteti a szemet, meghozza az étvágyat, gyönyörködteti az ízlést, megerősíti a szívet, csiklandozza a nyelvet, felüdíti az arcbőrt, feszíti az izmokat; csendesíti a vért, tágítja a rekeszizmot, felrisszítja a májat, rekedéstől megszabadítja a lépet, könnyíti a vesét, hajlékonyá teszi a keresztcsontot, mozgékonyá a csigolyákat, kiüríti a húgycsövet, kitágítja a spermaedényeket, összehúzza a herék izmait, megtisztítja a hólyagot [...]; segít emészteni, bőfogni, büdösíteni, szellenteni, vizelni, tüsszkölni, [...] lélegzeni, horkolni, izzadni, [...] és ezer más jó tulajdonsága is vagyon.”¹²

Nem valószínű, hogy Berda mindezeket a szerzőket olvasta volna. Nehezen tétélezhető fel, hogy amikor a vers beszélője magára vonatkoztatta a „hedonista” vagy az „epikureus” jelzőt, pontosan tudta volna: ezek nem azonos jelentésű szavak. Az azonban valószínűsíthető, hogy ismert görög verseket; talán költőket is, lehet, hogy olvasta Platón *Lakomáját*, valószínű, hogy a mindig éhes szegény embernek tájékozott barátai Hajdu Henriktől, Hevessy Ivántól különböző patrónusokig és nemzedékének tagjaiig felemlgették a felsorolt szerzőket, esetleg másokat is, akik a vegetatív létezés, az ételeket és az evést versbe foglalták. Feltételezhetően utaltak Epikuroszra, talán görög és latin szerzőkre meg Rabelais-ra, a vegetatív létezés eszköz és nem cél voltára. Az ételek és az evés spontán öröme mindenestre ott van a versekben (*Ünnepi ebéd, Imádságosan, Kísértés átka, Vendégszeretet, Panaszkodó levél, Ünnepi ebéd elé, Húsleves dicsérete*).

Az alkotásokban legalább ilyen mértékben szövegszerűen is feltűnik a lírai „én” magánszólam, a női és a férfitest helyenként ódai hangú megjelenítése, megszólítása, dicsérete (*Nyár, Örökkévaló lobogással, Piruló önmagam előtt, Két térdem dicsérem most, Fürdőben, Önmagam előtt, Gizella*).

Tetten érhető a versekben a szövegek alkotójának panteisztikus vonásokkal vegyített, jelenség-szinten elgondolt, a valamikori ministráns emlékeit őrző naiv népi katolicizmusa. Eszerint a világot „Isten” teremtette (a katolikus teológia úgy tartja, ez a Szentháromságot: az Atyaistent, Jézus Krisztust és a Szentlelket jelenti mint egységes, egyetlen teremtő princípiumot). A teremtő „Isten” uralja, vigyázza és irányítja a mindenséget és az ember személyes sorsát, a „végítélet” napján pedig ítél majd „elevenek és holtak rettentő serege fölött...” (*Filozófia, Pünkösöd elé*). A „Teremtőt” érzékeinkkel nem lehet felfogni (*Szent Ágoston*). Az emberrel kapcsolatos tervei kiismerhetetlenek, az ember nem ismerheti fel a maga életének titkát. A hívőt a fennvalóhoz az „égi kegyelemért” elmondott fohász kapcsolhatja csak (*Szomorúság, Isten előtt állsz...*). A „lélek” az Istentől jött „legszebb ajándék” (*Szegény testem halj meg!*), amely a „menny és pokol közt társalog” (*Lelekemnek mondom*), s amelyre ráragyog „Mária asszony áldott titka” (*Rorate*).

„Mária Asszony”, a liturgiában és a közbeszédben Szűz Mária, Szeplőtelen Szűz a magyar népéletben, különösen az Erdélyi-medencében élő székelyek gondolat- és lelkvilágában kitüntetett helyet foglalt el. Nem kizárólag Jézus anyja, de Magyarország és a magyarok védasszonya. A Kárpát-medencében lévő katolikus templomok oltárképein, freskóin és seccóin új és új tartalmakkal telítődött. Megjelenítik mint Egek Királynéját, Csodatévő Máriát, Szeplőtelen Szüzet, Kalászos Máriát (akinek köpenyére búzakalász mintázatot festettek, ami egyszerűen a gazdag aratás óhajának megtestesítője volt), Köpenyes Máriát (aki védelmet adott a köpenye alá bújt üldözötteknek), Boldogságos Asszonyt és Boldogasszonyt. A 20. század első felében, Berda bő életidejében a költőnek Mária Jézus anyját, a magyarországi Mária-kegyhelyeket, a kegyhelyek felé tartó búcsúkat, a búcsúk felelgetős fohászait, *Az Úr anygala* és *Az anygali üdvözet* imákat jelentette. Berda több versének vershőse is Szűz Mária lett. Például így:

Sancta Dei Genitrix

*Nehéz szépségű gyümölcsünk lett
A te méhed titkos gyümölcse. Mezítlen
Istengyermekeket fogantál az ember
ártatlan gyermekének, hogy méltó
hajléka légy terhed bimbózó kegyelmének*

*Szegény és gazdag szóban dicsértessél te
Boldogságos Asszony! Áldassék a te
választott fájdalmad, melynek örömét
köszöni néked a gyarló világ. –
Virágozz csak, lombosodj előttünk
szentséges egyszerűség! Az Ige
testté lőn benned s áldott lettél már
mindörökre az asszonyok között...¹³*

A vers címe *Az Úr Anygala* latin nyelvű imádságból került a szöveg homlokára. Az eredeti latin ima első két sora így alakul: „Ora pronobis, sancta Dei Genitrix, / ut digni efficiamur promissionibus Christi.” Ugyanez magyarul: „Imádkozzál érettünk, Istennek Szent anyja, / hogy méltók lehessünk Krisztus ígéreteire.” *Az anygali üdvözet* második és negyedik strófája így hangzik:

*Üdvözlégy Mária! Kegyelemmel
teljes, az Úr van teveled, áldott
vagy te az asszonyok között, és áldott
a te méhednek gyümölcse, Jézus.
[...]
És az Ige testté lőn
és miköztünk lakozék.*

Berda József *Sancta Dei Genitrix* című versének nem csak ez a két Mária-fohász az előszövege (pretextusa). A vers, amely odafordulás az ima, a magasztalás és a fohász műfajához, szóalakjaival és szó szerkezeteivel visszakapcsolódik korábbi Mária-énekekhez. A „titkos gyümölcs”, azaz a „Szűzen szülés” misztériuma ott van a 12. századi Pray-kódex egyik latin nyelvű szekvenciájában, magyarul az *Égi anya* című versben, a 15–16. század fordulóján Csanádi Albert *Himnusz a boldogságos Szűz üdvözlétéről* című alkotásában.¹⁴ Jézus anyja a címzettje egy „közbenjáró imádságnak” (depositumnak) a 18. század elejéről, amelynek – miközben hamarosan a magyarok első himnusza lett – azonnal két változatát jegyezték le. Az első variációnak *A Boldog Szűz Máriához* a címe, leírója ismeretlen.

*Boldog Asszony anyánk,
Régi nagy patronánk,
Nagy ínségben lévén
Igy szólít meg hazánk:
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el szegény magyarokról!*¹⁵

A másik változat Lancsics Bonifác (1674–1737) neve alatt közölt, 1714-es időjelölésű szöveg.

Ének a boldogságos szűzről...
(*Boldogasszony anyánk...*)

*Boldogasszony anyánk, régi nagy patrónánk,
Nagy ínségben lévén így szólamlík hazánk:
Magyarországról, Pannoniárúl
Ne feledkezzél el árva magyarokról!*¹⁶

Berda naiv népi katolicizmusa az egyházi szertartások és imák szóalakjain, fordulatain, grammatikai formáin épült fel.¹⁷ E nyelvhasználati mód tetten érhető a *Sancta Dei Genitrix* című versben is. A szenvedő szerkezet („dicsértessél te”), az archaikus szóalak és grammatikai forma („áldassék”, „lőn”) már a megírás idején is a passzív szó- és jelkészlethez tartozott. Ugyanez volt a helyzet a mondategész szerkezetével is. A második strófa első mondatában („Szegény és gazdag szóban dicsértessél te | Boldogságos Asszony!”) a szerkezeti központ az állítmány („dicsértessél”). Ennek a függvényében épül fel a szövegrész. Az állítmányhoz kapcsolódik az alany („te”). Az alany–állítmány szó szerkezethez (a predikatív viszonyhoz) járulnak a mondatrészek. Az állítmány tartományához kötődik a módhatározó („szóban”), ehhez két, egymással mellérendelő kapcsolatban lévő jelző („Szegény”, „gazdag”). Az alany értelmező bővítménye, az „Asszony”, ami jelzős szó szerkezetet (szintagmát) alkot a „Boldogságos”-sal.

1930 és 1939 között megjelent kötetekben folyamatosan felbukkannak archaikus vagy archaizáló formák (esetleg ugyanebben a funkcióban nyelvjárási alakok). Csupán mutatóba: „látván te vigyázod utaimat, virágozzon | te Magas Urad kívánata szerint” (*Szent Ágoston*); „Magasztaltassál ó, legvigasztalóbb csengés: | Mária Asszony áradó, tiszta hangja!” (*Harangszó májusi estén*); „Soha jobb fiú nem voltam én: láttad vón | teljes éccakán át kiáltottam-kurjantottam” (*Reggeli penitencia*); „[...] ijedten tűnődik; | vaj’ miként szabadulhatna tőlük” (*Szemérem alázata*); „s lám, még egyik se | sejti-tudja, vaj’ ki akarja azt végül” (*Gyümölcsoltás*); „s aztán úgy borítsa el félelmes fényével | az elalélt tájat, mintha Isten maga szállnék le” (*Pünkösöd elé*); „Ha enmagát utálná így énekelne ő:” (*Erkölcs*); „[...] kellemetes, akár a hajnali harmatban ázott | illatos erdő!” (*Hódolat*).

A gondolkifejező versek sorában az önértelmező alkotások, a vegetatív létezés örömét szavakba foglaló szövegek, a költő naiv népi katolicizmusát reprezentáló művek mellett különleges hely illeti meg az emberi szabadságvágyat tematizáló verseket. A szabadságigény, a szabadságvágy az első vers megjelenésétől, tehát 1922-től jellemezte a költőt. Ez akkor magánérzelem, magánvágy volt. Annyit jelentett csupán, hogy a nap minden perce fölött ő akart rendelkezni. Tudatában volt annak, hogy a művének megalkotására és kimunkálására a nap huszonnégy órájára van szüksége, hiszen azonközben is alkot, ha éppen az utcán kóborol, a hegyeket járja, kocsmaszáznál iszogot, netán barátaival beszélget.¹⁸

Az 1932-ben öt megszólító pamflet, amelyben elmarasztalóan hivatkoztak szlovák származására, az *Örökkévaló szagok éneke* miatt ellene „közszemérem elleni vétség” címen indított eljárás, az *Egy politikai arcképhez* című vers okán volt bírósági eljárás, az utóbbi két ügyben ellene hozott ítélet, a Sallai-Fürst-per kapcsán kibontakozott mozgalom, tágabb körben Hitler hatalomra jutása, az 1934-ben hozott nürnbergi törvények, amelyek „meghatározták”, kik tekintendők zsidónak, akiktől megvonták állampolgári jogait, 1938-ban Ausztria bekebelezése, Magyarországon az I. zsidótörvény kihirdetése egyre nyilvánvalóbbá tették, hogy a közszabadság forog veszélyben. Ennek megfelelően Berda 1935 és 1939 között megjelent versesköteteiben és verseiben egyre több utalás van a szabadságigényre, az emberhez

méltó élet utáni vágyra, a közösségben elgondolt életre, az erkölcsi világrend és a társadalmi igazság érvényesítésére. Két vers a maga gondolati teljességében és az egyre biztosabb költői beszédmódban mutatja ezt. Az egyik az 1936-ban elkészült *Békesség* (amelyik az 1940-ben megjelent *Béke* című kötet nyitó verse lett), a másik a *Szeress már minket, Szabadság!*, a *Sötétség* című kötet egyik meghatározóan fontos verse (amelyik 1939-ben a kolozsvári Korunkban jelent meg először).

A *Békesség*nek két változata ismert. A kéziratban olvasható első fogalmazványban hosszú és rövid sorok váltakoznak. A hosszúak 10 és 9 szótagosak, Berda szabadverseinek ez a kedvelt sorhosszúsága, a rövidiek 4 és 3 szótagúak. A szöveg versszerűségét, a rendszerelvűségét növeli, hogy a 10 és 4 szótagú sorok a szöveg első négy sorát, a 9 és 3 szótagúak a második négy sorát adják. A sorvég és a mondatvég nem esik egybe, a sorokat nem csendítik össze rímek. A hagyományos versszerűségre utaló jellegzetességek miatt (sorhosszúság), a kétféle szövegtípus belső tagozódása okán versmértékőrző (mikrometrikus) lazított félszabad vers.¹⁹

A kötetben megjelent változat a következőképpen alakul:

[Békesség]

*Elmúlt életem, úgy emlékszem rád,
mint a gyermek,
kit megcsókoltak olykor,
majd máskor összeverték.
Így volt ez jól,
így lettem végre férfi én, –
ha újra születnék,
ismét így kezdeném!²⁰*

Az eltérő hosszúságú, de rendszert mutató verssorokból a nyomtatásban 10, 4, 7, 7, 4, 8, 6, 6 szótagszámú sorok lettek, a második és negyedik, valamint a hatodik, a hetedik és a nyolcadik sor záró szótagjának magánhangzója azonos, a hetedik és a nyolcadik sorban az utolsó szótagok nyitó mássalhangzója is megegyezik. A hívó rím, az „én” egyetlen szótag, erős nyelvi és gondolati pozícióban van, az utána következő két válaszoló rím mellékmondatot zár. A vers egészében a sorok utolsó szótagja mondatzáró pozícióban van. A soronkénti gondolategység és az utolsó szótagok szabályossága, az utolsó három sor asszonáncain túl, jellemzőek a második–negyedik és a harmadik–ötödik sorra is. A sorhosszúságok eltérő voltát a rímszerkezet és a sorvég–gondolatvég egybeesése ki egyenlíteni látszik. A *[Békesség]* mindezen érzetek és látszatok ellenére mértékkapcsoló lazított szabadvers. Ereszkedő, emelkedő és közömbös verslábakból álló sorok egyformán vannak a szövegben (az elsőre az 1. és 2., a másodikra a 3., 5., 7. és 8. sor a példa, a harmadikra az 5.).

A *Szeress már minket, Szabadság!* kézírata elveszett vagy lappang, a szövegnek a kötetben és folyóiratban azonos változata van meg.

*Te csodálatos,
soha el nem érhető s megfoghatatlan
szívárványa az elpusztíthatatlan égboltnak:
Szabadság! gyönyörűséges Szabadság!
Szabad-e még köszönteni téged? Szabad-e
hitet vallani: örülni, hogy örök sugaraddal
ránkmosolyogsz majdan?
Most szeress, most válts meg minket te büszke, –
csúf századunk kitagadottja!
Köröskörül a sötétség hatalmai terpeszkednek immár,
Ököl és bomba hirdeti jogát az Ember birodalmában!
Szajháké a szó, – hiába küzd a józan értelem;
sötétséggel szemben a fény! Hiába könyörög
a kisebztett száj, mely tiszta forrásodból akarná
csillapítani szomját: nincsen segítség! nincs vigasztalás!*

*Hiú álmunk: Szabadság! drága Szabadság! Szállj
perbe értünk Isten előtt s jöjjön el már a te országod,
hol fény lesz újra a fény s ember lesz végre az ember,
ki meggyalázta enmagát e koldusi korban, mely
a halál jegyében született!*²¹

Feltűnő, hogy ebben a himnikusan szárnyaló versben, amelynek befejező része (zárlata) felidézi (evokálja) a *Máté evangéliumából* az Atyának elmondandó imát, mégpedig egyetlen sürgető-kérő szó beiktatásával és a nyomatékosító névmás kitételével („jöjjön el már a te országod”), hányszor és miképpen fordul elő a „szabadság” és a „szabad”, s miként válik az ezek által kifejezett gondolat versképző elemmé. A gondolat középpontba kerülésének 1939-ben van világoka: az 1936-tól 1939-ig tartó spanyol polgárháborúban a rövidesen egymásnak feszülő két nagyhatalom: Németország és Szovjetunió a Kondor légió repülőgépeivel, valamint „önkénteseivel”, „nemzetközi brigádjaival” már harcban áll egymással. Németországban napirenden vannak a zsidók ellen szervezett pogromok. Csehszlovákiától a Német Birodalomhoz és Magyarországhoz csatoltak részeket, Magyarországon az I. zsidótörvény kihirdetése után nem sokkal, 1939. május 5-én kihirdették a II. zsidótörvényt, amely már nem vallási, hanem kifejezetten faji diszkrimináció volt.

A zsidóság elleni politikai és jogi fellépés, a nyilvánosságban megjelenő antiszemitizmus nem csak morális és történelminek mondott okokból volt elfogadhatatlan a katolikus Berda József számára. Újpesten, ahol a város 1940-ben kiadott alapítólevele arról rendelkezett, hogy „minden megtelepedő [...] mindenféle gyárokat szabadon állíthatnak, és akár minémű kézi mesterségeket vagy kereskedést [...] szabadon folytathatnak”, továbbá biztosította „minden hit, vallás és nemzet különbsége nélkül” való jogegyenlőséget,²² az 1930-as évek végén hozzávetőlegesen a lakosság 20%-a volt zsidó vagy rendelkezett zsidó felmenőkkel (szemben az 5% környéki országos átlaggal). A költő személyes tapasztalatai alapján nem azonosította a zsidóságot a modernitás, a kapitalizmus, a liberalizmus megtestesítőjeként, nem fogadta el a két világháború közti hivatalos magyar politikát legitimáló „judeobolsevizmus” eszméjét.²³ A mindennapi életét könyvvásárlással, egy-egy kötet erőteljes felülfizetésével ugyanis jelentős részben az újpesti vagy valamelyik budapesti izraelita hitközség tagjai biztosították. Voltak köztük „első osztályú mecenások”, amint Berda maga nevezte őket, például a bőrgyáros Wolfner család, Sternthal Miksa bútorgyáros, Aschner Lipót, az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. vezérigazgatója, akitől kérte, a Részvénytársaság állapotjék meg vele rendszeres havi támogatásról;²⁴ a „másod osztályú mecenások”, ügyvédek, orvosok, üzem- és üzlettulajdonosok 20–50 pengős túlfizetéssel vásárolták meg a köteteit. A „harmad osztályú mecenások” 5–10 pengővel vagy térítésmentesen elvégzett munkával, esetleg ebéd- vagy vacsorameghívásokkal segítették. Az antiszemita politika és törvények az ő számukra jelentett személyes fenyegetést. Arra a körre, amelynek tagjai közül sokan hozzájárultak ahhoz, hogy Berda csak a versírással foglalkozhassék. A költő részéről ez volt a „Szabadság” mindenek fölötti kívánásának személyes oka.

A személyes érintettség a magyarázata a *Szeress minket, Szabadság!* beszédformájának, az „én”–„te” lírai közlésviszonynak. A szövegbeszélő úgy helyezi bele magát a romantikus költemények egyes szám első személyű beszédpozíciójába, hogy – a közösséggel való sorsazonosságát kifejezendő – a szövegben négyszer a „mi”-ben jeleníti meg magát (a hetedik sorban: „ránkmosolyogsz”; a nyolcadikban: „minket”; a tizenhatodikban: „álmunk”; a tizenhetedikben: „értünk”), háromszor pedig az „én”-t és a „mi”-t a legtágabb, legáltalánosabb formába: az „Ember” fogalmába helyezi. A megszólított „te”, a címbe beemelt, a szövegben négyszer nyomatékosított „Szabadság” a negyedik és a tizenhatodik sorban látszólag azonos grammatikai formában jelenik meg. Ez nem tiszta formájú ismétlés (nem geminatio), ugyanis mindkét esetben a megismételt, felkiáltójellel nyomatékosított „Szabadság” szónak van jelzője, meghatározó tagja. A negyedik sorban meglévő kiegészített, háromszavas ismétlésnek van egy fokozatos intenzitású, három soron át előkészített, pozitív hangoltságú, a fohász meghallgatását sugalmazó szövegkörnyezete. A tizenhatodik sorban feltűnő ismétlés más sor- és szövegkörnyezetben jelenik meg. Először is nem tölti ki magában az egész sort. A sorindító jelzős szerkezet („Hiú álmunk:”), még inkább az ismétlést záró, a gondolatot és a mondatot következő sorban folytatató áthajlás („Szállj | perbe értünk Isten előtt”) kettévágja a versbeszéd jelen idejét és a versben megalkotott világot (a valóságnak tekinthető

empirikus tisztázatot), amelyben „az empirikus (szerzői) tapasztalat teljes egészében beépül a fikcióba”.²⁵ Az egyik pólus a „Szabadság”, a „soha el nem érhető”, a „gyönyörűséges”, ami-aki képes lehet az emberiség megváltására, aminek-akinek országában „lesz újra fény s ember lesz végre az ember”. A másik, a szabadságot tagadó „koldusi kor”, hol „a sötétség hatalmai terpeszkednek”, „Ököl és bomba hirdeti jogát”, „Szajháké a szó”, s ahol „nincsen segítség”, „nincs vigasztalás”. A tizenhatodik sorban megjelenő háromszavas ismétlés, ennek a közvetlen szövegkörnyezete és a műegész mint imaszerű fohász látszólag reménytelen könyörgéssé vált. A zárlat látszólagos reménytelenségét a szövegegész grammatikai és retorikai felépítettsége, a himnikusan hangzó, imádságos hangulatú befejezés egésze bízó reménységgé változtatja. Konstruálódik ugyanis egy határozott világrend. Ennek első lépcsőjén vannak az emberek, akik közbenjáróként a Szabadsághoz fordulnak, a Szabadság, akárcsak a katolikus liturgiában a közbenjáró szentek, Istentől kéri az emberhez méltó földi élet megteremtését.

A *Szeress már minket, Szabadság!* című vers ünnepélyességét erősíti a ritmusformák változtatása.²⁶ A szöveg gondolkodástörténeti centruma a tizennyolcadik sor, amely egyidejűleg ütemhangsúlyos és időmértékes ritmusú, azaz szimultán sor. Ütemhangsúlyos olvasásban így alakul:

hol fény lesz | újra a | fény || s ember lesz | végre az | ember

Időmérték szerinti olvasásban emígy:

– – | – – | ◡ ◡ – | – – | – – | ◡ ◡ – | ◡
hol fény lesz újra a fény s ember lesz végre az ember

Az első kilenc sor a beszélő homogén szövegű odafordulása a megszólítottához. Mértékkapcsoló lazított szabadvers ez a rész, szabálytalan hosszúságú (5, 12, 14, 11, 13, 15, 6, 11, 9 szótagszámú) sorokkal. Az utána következő részben, az „én”–„te” névmásokkal leírható lírai közlésviszony megváltozik. Ebben a részben lesz az „én”-ből „mi”, aztán „ember”, s a monológnak indult vers dikciója módosul, dialógusszerűvé válik a szöveg. A versbeszélő résztvevője lesz az általa konstruált beszédkonfliktusnak a „gyönyörűséges szabadság” és a „sötétség” között, a fohászban kifejeződő bizodalomnak és e bizodalom szertefoszlásának. Ezt az érzést bizonyára a szöveg második részének ritmusváltásai is erősítik. A tizedik és tizenegyedik sor mondatos új szabad vers, ahol a sorvég egybeesik a mondatvéggel. A tizenkettedik és tizenharmadik sorban a mondatvég és a sorvég nem azonos, nem egyeznek meg szótagszámban sem; ez a rész a lazított szabadversre példa. A többszörösen összetett mondat esetében a mondat két és fél sor terjedelmű is lehet, ilyen a tizenharmadik–tizenegyedik–tizenötödik sor, ahol a sorvégek szószerveket (szintagmákat) vágnak ketté. A tizenötödik sor időmértékes rendszerű szabadvers ereszkedő és emelkedő verslábakkal. A következőképpen:

– ◡ | ◡ ◡ – | – | – – | ◡ – | – – | ◡ – | ◡ –
*csillapítani szomját! nincsen segítség! nincs vigasztalás!*²⁷

Berda József 1930–1939 között megjelent alkotásai azt jelzik, a verset változatlanul gondolat kifejezésnek tekintette. Költészete annyiban módosult ebben a periódusban, amennyiben gondolkodása mélyült, újabb és újabb műélményei, művekről való eszmecseréi, olvasmányai révén bővült az irodalomról, zenéről, szobrászatról vallott tapasztalati tudása. Szövegei folyamatos mérlegelést, javítást, pontosítást, jobb és jobb megoldások keresését mutatják.

JEGYZETEK

¹ Fernando PESSOA, *A lírai költészet négy fokozata*, ford. PÁL Ferenc = *Uő, Önelemző elméleti írások*, IBISZ, Budapest, 2001, 144–146.

² KASSÁK Lajos, PÁN Imre, *Izmosok. A modern művészeti irányok története*, Napvilág, Budapest, 2003, 235–237.

³ HORVÁTH János, *Rendszeres magyar verstan*, Akadémiai, Budapest, 1969, 197–199.

⁴ Vö. BERDA József *Összegyűjtött versei*, s. a. r. dr. URBÁN László, Helikon, Budapest, 2003, 173., 190–191., 196.

⁵ *Uo.*, 71.

⁶ *Uo.*, 113.

⁷ *Uo.*, 80.

⁸ *Görög költők antológiája*, szerk. FALUS Róbert, Európa, Budapest, 1959, 66.

⁹ MÁRTON Jenő, *A görög irodalom története*, Stampfel Károly kiadása, Pozsony–Budapest, 1900, 65.

¹⁰ PLATON, *Lakoma = A görög latin próza mesterei*, vál. SIMON Róbert, Európa, Budapest, 1964, 65–68.

¹¹ EPICUROS, *Levelei*, ford. KÖVENDI Dénes, SÁROSI Gyula, Budapest, 1946; POMOGÁTS Béla, *Berda József bátorsága = Uő, Sorsát kereső irodalom*, Magvető, Budapest, 1979, 342.

¹² RABELAIS, François, *Gargantua és Pantagruel*, ford. BENEDEK Marcell, Szépirodalmi, Budapest, 1965, I, 164–165.

¹³ BERDA József *Összegyűjtött versei*, i. m., 99.

¹⁴ *Régi nagy patrónánk. Magyar Mária versek*, vál., szerk. ANTALÓCZY Lajos, LISZTÓCZKY László, Főegyházmegyei Könyvtár [kiadása], Eger, 2000, 17., 29.

¹⁵ *Hét évszázad magyar versei*, összeáll. KLANICZAY Tibor, PÁNDI Pál, KIRÁLY István, SZABOLCSI Miklós, szerk. DOMONKOS Mátyás, Magyar Helikon, Budapest, 1966, I, 595.

¹⁶ *Régi nagy patrónánk. Magyar Mária versek*, i. m., 72.

¹⁷ A költő „jellegzetesen evangéliumi, szentírási szókapcsolatairól”: RÓNAY László, *Berda József = Uő, Mítosz és emlékezet. Esszék, tanulmányok századunk magyar irodalmáról*, Vigília Kiadó, Budapest, 1997, 77–78.

¹⁸ Vö. VARGHA Kálmán, *Berda József*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 67–68.

¹⁹ KECSKÉS András, SZILÁGYI Péter, SZUROMI Lajos, *Kis magyar verstan*, Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1983, 103–132.; VILCSEK Béla, *Szabadvers és szabad vers napjaink költészetében*, Kortárs, 2010/9.

²⁰ BERDA József *Összegyűjtött versei*, i. m., 207.

²¹ *Uo.*, 192–193.

²² Újpest Alapítólevele, 1840. ápr. 5. = *Újpest. Írások a település történetéből*, szerk. KADLECZOVITS Géza, SIPOS Lajos, Újpesti Értelmiségi Klub – Újpesti Helytörténeti Alapítvány, Budapest, 1993, 8–24.

²³ EGRY Gábor, IGNÁCZ Károly, KONOK Péter, SIPOS Balázs, *A Horthy-korról*, Napvilág, Budapest, 2015, 126–128.

²⁴ Kadlecovits Géza személyes közlése, 2015. augusztus.

²⁵ Paul de MAN, *Olvasás és történelem*, ford. NEMES Béla, Bp., Osiris Kiadó, 2002, 156.

²⁶ VILCSEK Béla, *Szabadvers és szabad vers napjaink költészetében*, www.kortaronline.hu/2010/09

²⁷ Vö. MEGYER Szabolcs, *Három Berda-vers = Irodalomtanítás*, szerk. SIPOS Lajos, Pauz – Universitas Kulturális Alapítvány, 1994, I, 410–415.

MONOSTORI IMRE

Elkötelezett érték közvetítés

Fodor András: Megfejtett párhuzamok –
Összegyűjtött esszék II.

Hálásak lehetünk a Gondolat Kiadónak, hogy vállalta s szépen teljesíti Fodor András verseinek, esszéinek, kritikáinak, könyvismertetéseinek, műfordítás-elemzéseinek összegyűjtött kiadását – ez a jelenlegi vaskos kötet az összszorozat negyedik darabja –, s hálásak lehetünk a sorozat szerkesztőjének, az életmű újra számba vevőjének, gondozójának, Fodor Jánosnak; édesapja minden bizonynyal büszke lenne az e kötetbeli szerkesztői teljesítményre is.

Mi sem kézenfekvőbb, mint a szülőföld és a pályakezdés éveinek tükröztetésével kezdeni az összeállítást. Ám ebben a tükröztetésben nemcsak a természetes kronológia (praktikusan is fontos) tiszteletben tartásáról van szó, hanem a költő és esszéíró Fodor András egész életét és munkásságát meghatározó, legalábbis erősen befolyásoló hatásrendszer bemutatásáról. És talán különös: ezeket az élményeket már sokszor hallhattuk-olvashattuk, sőt talán mi magunk is átélhettük Fodor András számtalan utalása, elbeszélése, leírása jóvoltából, mégis újra meg újra elsőrangú élményt jelentenek. Kibontakozik ugyanis egy tisztán átélhető s racionálisan is jól értelmezhető szellemi-érzelmi-intellektuális vonulat, amelynek során megérthetjük: hogyan húzta ezt a tiszta és fogékony lelket és morális alkatot a természeti világ vonzereje más egyéb szépségek: a művészet, a művelődés, az emberi kapcsolatok tartalmassága, embert formáló értékvilága felé. Kaposmérő, Pusztaberény, Lengyeltóti, Buzsák: az utólagos költői-esszéírói felidézések hihetetlen pontossága, részletessége és művészi ereje arra vall, hogy ezek a tájleírások egyszersmind élményekké is váltak benne. Nemcsak érzelmi, morális, intellektuális, hanem költői-művészi élménnyé. S a természeti, emberi, közösségi élmények mellett megjelentek a szellemi hatóerővé beépülő egyéb élmények: a könyvek – mindenekelőtt a *Biblia* –, a zenék, a filmek s a falusi közösségi kultúra értékei is.

A kaposvári gimnáziumi évek már a megnövekedett szellemi szomjúság évei voltak: feszült boldogsággal – noha mostoha körülmények között –, mohón nyúl minden, a keze ügyébe kerülő nyomtatott írás után. Majd egyszer csak H. Kovács tanár úr a kezébe adja József Attilát. Aztán a diák Fodor korai verseit – ízes szegedi tájszólással – ekként minősíti: „Röndös kis dolgok. Igazán röndösek. Élvezettel olvastam őket.” De érzékelhetőek voltak a kaposvári „szuntyerben”, illetve a gimnáziumban Kodály, Haydn, Stravinsky, Bartók és Cézanne, Van Gogh, Gauguin meg Egy József munkái, s a szellemük is persze.

A tanítói, tanári pálya egész élete során vonzotta Fodor András. (Miként vasutas édesapja is már jó korán megállapította, hogy a tanári és az orvosi hivatás a legszebb, a legfontosabb.) Azaz mindannak az önmagában felhalmozott és felhalmozódott szellemi energiának a láthatóvá tétele, amely szellemi energiák napról napra, évről évre növekedtek benne. Tanító társakra vágyott első sorban. Szépen mondja ezzel kapcsolatban: „a Kollégiumon [ez már az Eötvös] kívül igazi atyai barátaim azok lettek, akikben a pedagógus véna is elementáris volt: Németh László, Szervánszky Endre, Vekerdi László...” Ez az átadó-átvevő szereptudat – a tehetség korai megnyilvánulása mellett – nagyon fontos sorsalakító erő Fodor András életében. Gondoljunk csak bele: vajon maga a költészet, egyáltalán az irodalom, a műfordítás – sőt a művészetek bármely formája – nem ezeken a mély emberi ösztönökön alapszik, vajon nem ezekre épül: *megmutatni*, ami bennünk a legfontosabb átadandó érték?

Az Eötvös-kollégiumi évek már egyértelműen a kibontakozás korszakát jelentik. Szinte korlátok nélkül, teljes szabadsággal (még a politikai viharfelhők ellenére is). És változatlanul nagy mohósággal, nem apadó szomjúsággal. Ha volt ebben az országban valaha valódi liberális szellem, az Eötvösben az volt. Klasszikus, tanítandó formákban, nem elhamisítva, nem a visszajára fordítva.

Elhangzott a kötet bemutatóján, a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2015. november 4-én.

Hogy őt magát idézzük újra: „Ilyen volt az előítélet- és dogmaellenességnek, a külső tekintélyt is a belső meggyőződés mérlegén mérő szkepticizmusnak az előgyakorlata, mely lelkiismereti és szellemi szabadságunkat erősítette.” S ez az élményvilág is beleépült személyiségébe: a szabadság, a szolidaritás, a jóra való törekvés etikája, a többre törés serkentő vágya és még számtalan más, a paraszti és a polgári kultúrához tartozó életevidencia és szakmai-művészi életprogram-töredék.

Mi sem bizonyítja fényesebben ezt a közös élményt, elkötelezett értékkeresést és -közvetítést, mint az a – szó szerinti értelemben vehető – páratlan figyelem és törődés, amellyel Fodor András később a magyar költészet szárnypróbálgató tehetségeit (és már befutott jeleseit) figyelte, szemlélte és értékelt. Ennek a hosszú folyamatnak (és költőt próbáló energiaátvitelnek) az irodalmi dokumentumai adják e szóban forgó kötet következő ciklusait. Feltérképezte és termései alapján bemutatta például Magyarország – szó szerint értendő – összes nem budapesti irodalmi műhelyét, alkotóközösségét, bontakozó kezdő tehetségeit: nem kevésszer (sőt feltűnően sokszor) azokat is megemelve, akiből sohasem lett költő. (Ebben az összegyűjtött kötetben többségben vannak a tehetségként fölfedezett, ám azóta költőként eltűntek, ekként névtelenek.) Ezt a különös paradoxont ő tudhatta, ő ismerhette a legjobban. Ám egyáltalán nem valamiféle költőiskolát akart működtetni! Hanem egy igazán fontos jelenségre fölhívni a figyelmet, arra, hogy a költészet, a művészet – bármely, akár csak szerény, de mégis létező formájában és bármelyik zugában az országnak – gazdagabbá teszi az embert s a közösséget. S legalább még egy valamit érzékeltet ezzel az életszemléletével: a nagy költészet majdnem mindig széles, lappangó, de mélyen ható kulturális alapozó közegre épülve jelenik meg s terjed szíjjel; az ország számtalan pontján keletkezett apróbb-nagyobb értékek az idők távolában erősítik egymást, talán még össze is érnek s össze is adódhatnak. Szellemükben, létfelfogásukban, felhajtóerejükben s különösen befogadói mivoltukban egészen biztosan. A nemzeti kultúra ugyanis egy és oszthatatlan. S ha ez így van – gondolhatta Fodor András –, nemcsak az elitréteg, a felső „merítés” a fontos, hanem a lentebbi, a távolabbi is, a végek teremtő ereje ugyancsak ide, a nemzeti kultúra körébe tartozik. Ez talán nyilvánvaló. Ám tartok tőle, hogy manapság ezt a szinte már közhelyes igazságot – talán lustaságból, talán érdektelenség miatt, talán a pénzhiányra való hivatkozással, de az is lehet, hogy pusztán az elit-góg miatt – hajlamosak vagyunk elfelejteni vagy figyelmen kívül hagyjuk. Ezt azért is említhetem erős meggyőződéssel, sőt hosszú évek személyes tapasztalatainak birtokában, mert szűkebb pátriám érdeklődő közönsége és a Komárom-Esztergom megyei irodalmi folyóirat, az Új Forrás számos alkalommal élvezhette Fodor András szellemi és gyakorlati segítségét: irodalmi antológiák, elsőkötetesek bemutatói, rendezvények, irodalmi utazások számomra példaadó szereplője, segítője, ha tetszik: őrző jó szelleme volt ő a nyolcvanas évek közepétől haláláig. És leteszi voksát abban a vitában is, amely arról folyt, talán folyik még ma is: vajon mi a feladata az ún. „vidéki” folyóiratoknak, műhelyeknek? Két elvetendő szélsőséget említ ezekben az írásaiban: a „konténeres” szerkesztést, amelynek során a készre csomagolt budapesti árut ki se kell bontani, csak továbbítani; s a másikat: a dilettáns helyi nagyságok állandó szerepeltetését. Nos, ezek helyett ő nem győzte hangsúlyozni a régiószemléletet: a hely legjobb szellemeinek térben és időben akár távoli változatait keresni s a legjobb színvonalon megmutatni. Persze – tudjuk – ez a legnehezebb, ámde a legszebb és leghasznosabb. Ugyanígy gondolkodik a tájegységek kultúrája, irodalmának története vonatkozásában: gyönyörűen körberajzolja, bemutatja, hogy ennek az országnak valamennyi tája gazdag az évszázadok óta ott született irodalom terméseinben. S ezek már szinte helytörténeti tanulmányok ebben a gyűjteményben, a szerző otthonosan és nagy kedvvel mozog Debrecen, Pécs, Békés megye, Kecskemét, Nyíregyháza, Észak-Magyarország, Vas, Somogy, Tolna, Győr-Sopron, Zala... – egyszóval a teljes vidéki Magyarország irodalmi jelenében. „Merthogy kultúra csak régióban dajkálódhat” – mondotta többször. Sőt tovább: „Az ország régiókból áll, s a nagyvilág mindinkább éhezik a jellegzetes régiók kapcsolódási alkalmaira.” „Lehet kételkedni ebben a régimódi bizakodásban – fűzi hozzá más helyütt –, de szerintem az irodalom jövő nagyvárosa sem épülhet csupán imperatori fölényrel kijelölt sugárutakból. Összekötő átjárókra is szükség lesz, különben a kultúra élő szervezete is elmerevedik, műemlékké válik.” S már a nyolcvanas évek közepén arra is figyelmeztetett, hogy „észre kell vennünk a veszélyt, hogy a világ az értelmes és érzékeny fejek valamiféle nagy közös háttérzajba való egybemosása felé halad”. Ez tökéletes megérzés: nézzünk csak körül manapság közeli s távoli környezetünkben!

Persze ne higgyük, hogy Fodor András csakis a régiók irodalmával, irodalmi életével volt elfoglalva, hogy csak ezzel törődött. Szó sincs róla, hiszen ebben az esetben éppen a többféleképpen

megmutatkozó teljesség iránti erős igényének súlyos sérülése következett volna be. Éppen ellenkezőleg: a budapesti irodalmi életnek is ő volt az egyik igen markáns szervezője, éltetője (gondoljunk például a legendássá vált Fészek-estekre, könyv- és folyóirat-szerkesztői működéseire, az írószövetségi irodalomszervező, valamint a könyvtárosi munkájára), ezeken kívül számtalan kritikát, elemzést, esztétikai értékelést írt neves – budapesti és nem budapesti – kortársairól. Azaz szemmel láthatólag a kortárs magyar irodalom és az ebben való részvétel teljességében gondolkodott.

Dicsérrünk kell ennek a szóban forgó, „összegyűjtő” kötetnek a szerkesztőjét azon szemlélet s gyakorlat miatt is, amelynek során Fodor András irodalmi értékvilágának összetevőit és az egyes értéktartományok színeit az egymásból kinövő, táguló körök mintájára szerkeszti meg, mutatja be: az egyes fejezetek, szerkezeti egységek ugyanis ekként vezetnek a hazai régiótól – a nagyvilágig. (De utalhatunk a kötet címére is, ez is valami hasonló gondolati formát sugall: *Megfejtett párhuzamok*.) A kötet – valamivel kisebbik – második fele ugyanis már az európai költészetnek Fodor András általi megközelítéseiről, sok esetben meghódításairól szól. Nem kevésbé érdekesen, nem kevésbé színesen, nem kevésbé tanulságosan, mint a hazai irodalmi meghódításokkal kapcsolatosan. S még valami elhagyhatatlanul ide való megjegyzés: az európai költészetben otthonosan mozgó Fodor András egyértelmű szépséggel és igazsággal hitelesíti a magyarországi régiók irodalmi életét kutató, tehetségeit felkaroló, életüket segítő, törekvéseiket támogató Fodor Andrást.

Világirodalom, műfordítás! Bizonyára kőkemény művészeti (esztétikai és nyelvi) mesterségek ezek. Sokszor hivatkozik erre a műfordító Fodor András. S nála ennek a szakmának, hivatásnak és művészetnek úgyszintén megvannak a sokszor hivatkozott előzményei egészen fiatal korából, például Puskin: *Ruszlán és Ludmila*. Majd később a többi nagy orosz: Nyekraszov, Lermontov, Jeszenyin, Paszternak, Tvardovszkij, Zabolockij; aztán a nagy angolok: Shelley, majd Thomas, Auden, Larkin, Hughes. És a többiek Kelet-Európából: bolgárok (Javorov), lengyelek (Różewicz), szlovákok (Rúfus) és tovább...

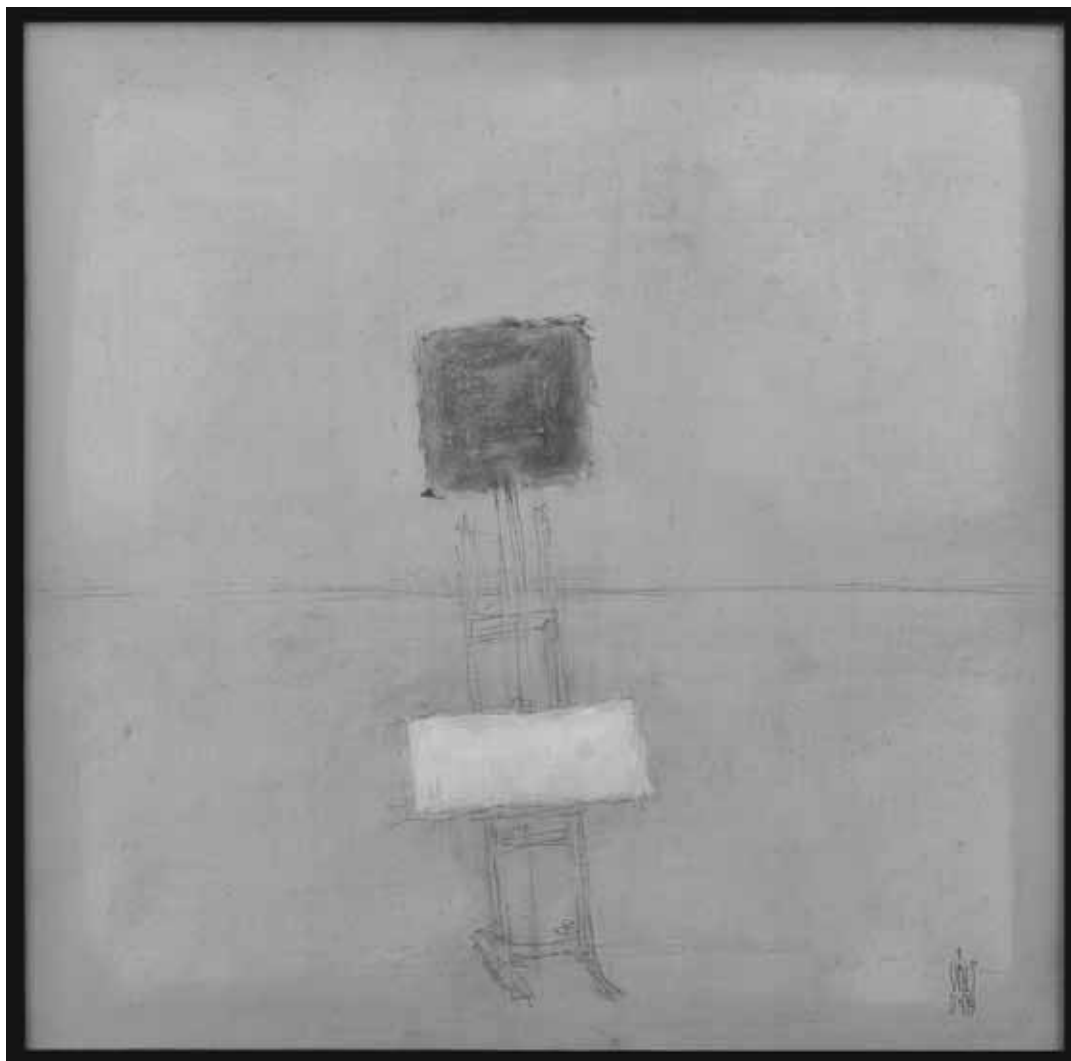
Szokása, jó gyakorlata szerint Fodor András műhelyt formál egy-egy megismert európai költőtársa költészetének bemutatása, elemzése, értékelése köré. Műhelytanulmányok sorozata alakult ki ekképpen – igen élvezetes, nemritkán bravúros nyelvi környezetben, mindemellett irodalomtörténetileg is sokat s maradandót kívánt adni. Verselemzéseit számos esztétikai kérdést érintenek. Az egymás mellé helyezett fordításvariációk nemegyszer csillogóan szellemesek. S közben beúszik még ide, a versek közé legalább két testvérműzsa ajándéka: a képzőművészet (látomásosság) és az úgyszintén költészeti evidencia: a zene. A vers zenéje. Komoly irodalomtörténeti stúdiumok nyomát és eredményét látjuk egy-egy kedves költője portréjának felvázolása közben: nyomába ered (nemegyszer mint oknyomozó utazó konkrétan is) valamelyik költőtársa vagy -elődje mindennapi életének (esetlegesen a temetőlátogatást sem iktatva ki), hiszen – mint tudjuk – a megértés alapfeltétele a megismerés. Fodor András – itt is – szenvedélyes érdeklődő s szenvedélyes megértő és értő kíván lenni. Hiszen aggályos mérlegeléssel ügyel például arra, hogy ne egészen saját magát írja bele fordításaiba. Legalábbis ne elsődlegesen. Hanem minden ízében a választott költőjét, az ő gondolkodását, az ő kultúráját s természetesen az ő anyanyelvének sajátos ízeit, ritmusát, atmoszféráját elevenítse meg, adja vissza. A legnagyobbaknak is próbatétele s nagy diadala a jó műfordítás (mondhatjuk, hogy egyenértékű, vagy ez nem létezik? – ebben Fodor András nem foglal állást), ezt a sugallatot ő maga is érvényesnek tartja.

Az igazán elmélyült stúdiumok az ő számára is a verselemzések. Egy-egy kiválasztott idegen költő egy-egy műalkotását elemzi, önmaga és az olvasó számára; tegyük hozzá, hogy a színvonalas műfordítói munka el sem képzelhető e műhelymunka nélkül. Egy-egy vers munkába vételével, tartalmának kibontásával, gondolati, érzelmi és esztétikai értékeinek föltárásával, majd rendszerezésével jut el a választott nagy idegen végül ismerőssé tételének fázisáig. Egy-egy eredeti versén keresztül a külhoni költő művei egészének az atmoszféráját és jelentőségét is érzékeltetve. Közbe-közbe utal magyar példákra, közismert magyar költői és költészeti jelenségekre, párhuzamokra, illetve hiányokra. Csak egyetlen példa: a lengyel Różewicz lírájával kapcsolatban megjegyzi, hogy „a kortárs magyar líra palettájából nehéz kikeverni ezt a színeképet. Saját leleményen kívül olyan, sokszor egymástól elütő ars poeticákból kellett merítenem, mint amilyen Csorba Győző szűkszavú komorsága, Weöres Sándor, Tandori Dezső frivolon köznapi hangpróbái, Ladányi Mihály illúziótlan groteszkjei vagy a kései Pilinszky »Szálkák«-nak nevezett töredékei.” Lám csak, a jó műfordítás igencsak komplex tevékenység!

Az esszékötet utolsó ciklusa szemléletes címet kapott: *Mások fényében láttam*. A jelzés, az utalás megfejtése nem nehéz: Fodor András ugyanis még egyet csavar az idegen (azaz nem magyar) költők és a műfordítás bemutatásának izgalmain: bevonja az értelmezésekbe más magyar műfordító társak gondolkodását, gyakorlatát és konkrét példáit. Azaz műfordítás-kritikusi szerepkörben lép elénk, bőségesen kifejezésre juttatva műfordítás-elméleti gondolatait és kritikáit. Nagyon szép például az *Anyegin* három (főképpen Bérczy Károly és Áprily Lajos) magyar fordításának összevetése számos eredeti orosz verssor, fordulat közlésével: íme, ezt ekként magyarította, költötte újra Bérczy, s ekként Áprily. (Az érdeklődő költőtárs vagy az egyszerű olvasó – mondani sem kell – újfent el van kényeztetve.) S tovább: még sok-sok költészetesztétikai szépség, érték következik ebben a kötetben; nem magyar nagy költők magyar nyelven a legjobb kortárs magyar műfordítók (Rab Zsuzsa, Lator László, Kálnoky László, Képes Géza, Orbán Ottó, Rába György, Csorba Győző, Garai Gábor és mások) tolmácsolásában, nemegyszer művészetpszichológiai mélységekig hatolva.

Fodor Andrásnak e kötetzáró ciklusként közölt írásaiban ugyanazzal a szeretetre méltó figyelmességgel közelít a jeles, nagy nevű magyar kollégák – nemegyszer versenytársak – művészi teljesítményeihez, azoknak részleteihez, miként láthattuk azt e kötet kezdeti ciklusaiban a jóval kevésbé ismert, avagy a teljesen ismeretlen pályakezdők munkáihoz. Ez az azonos intenzitású odafordulás, ez a „bánásmód”, ez a figyelmesség jóval több, mint magára rótt tanári vagy támogatói-gyámolítói szerep, esetleg kötelesség: ebben a figyelemben és gondosságban az ő eredendő emberi habitusa van jelen, ő ilyen. Valahogyan, valamiért szereti az embereket, szereti a költészetet, a művészeteket, szereti magyarságát, s szereti a nem magyarokat is.

Van tehát mit ellesnünk s – ha tudjuk – megtanulnunk tőle. (*Gondolat*, 2015)

VÁLI DEZSŐ, Gyámolatlan műterem, 2009

KERNÁCS GABRIELLA

Az ötödik gyertya

Ötéves a Székesfehérvári Egyházmegye

Kortárs Művészeti Gyűjteménye

1546, Róma: Alessandro Farnese bíboros, ismert műpártoló híres vacsoráinak egyikét adja, talán a Tiberius császár palotájának romjain kialakított kertjében, talán a méltóságteljes Palazzo Farnesében, a Via Giulia, II. Gyula pápa utcájának tőszomszédságában, ahol a Palazzo Falconieri is áll. Amely 1927-től máig a római Magyar Akadémia otthona, a Trianonban szétdarabolt, földre sújtott ország egyik első talpraállási kísérlete.

Farnese bíboros vacsoravendégei az akkori római szellemi elit tagjai, többek között Annibale Caro költő, klasszikus művek fordítója, ott van Monsignore Paolo Giovio, a híres tudós, kora egyik legkiválóbb filozófusa, nem utolsósorban neves műgyűjtő, akinek érdekes magyar kapcsolata is voltak. 1533-ban hozzá intézi egyik latin nyelvű levelét Szapolyai János király, aki büszke a tudós barátságára, és pártfogásáról biztosítja. (A levelet 2007-ben magángyűjtő ajándékozta a Nemzeti Múzeumnak, s még Antall József fordíttatta le magyarra.) Ott van a vendégek között Giorgio Vasari, akkor már befutott festő, Firenze urának, Lorenzo Medicinek híve, aki az „Il Magnifico”-nak nevezett fejedelemtől így ír: „Kertje tele régiségekkel és kiváló festményekkel, melyeket az úr szépségük miatt vagy tanulmányi célokból gyűjtött össze, s melynek kulcsai mindig Michelangelónál voltak.” A műgyűjteményekre oly fogékony Vasari leghíresebb munkájának születése Farnese bíboros vacsorájához s Paolo Giovio műgyűjteményéhez kötődik, ő ugyanis fölveti: maga alapította múzeumához szívesen csatolná a híres művészek életrajzeit. Itt pattan ki a szikra, amely máig érő fényvel világít: Vasari *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete* című munkája, magyarul: *A renaissance nagy művészei*, Cimabuétól Tizianóig.

A műgyűjteményeknek fényudvaruk van, mint a holdnak. Csodálatos dolgok történhetnek ebben a fénykörben. Fölbukkanhatnak a feledésből rejtőzködő remekművek, fénysugár vetülhet méltatlanul homályban hagyott életművekre, életre hívhatnak újabb remekműveket: a műgyűjteményeknek küldetésük van. A Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Művészeti Gyűjteménye (alapító: Spányi Antal megyéspüspök, kurátor: Reha György) még fiatal, épülő, formálódó kollekciónak, de máris kirajzolódik benne egy alapkoncepció, amelyet így is meg lehetne fogalmazni: „ellentétek egysége”. Mai, darabokra tépett, hisztérikus gyűlölségek által szekértáborokra szabdalt művészeti életünkben értékesnek tűnik ez az alag gondolat, ritka madár ez. A jubiláris kiállítás megnyitó ünnepsége is ennek jegyében zajlott, melynek szép percek voltak azok, amikor Michelangelo szonettjét öt, egymástól különböző, talán különböző oldalon is álló művésztől hallhattuk:

*Kalapácsom a kőből kiszabadítja sorra
a lények benne rejlő formáit: testre testet,
de lendülete Tőle jön, ki százszor nemesebb
s nagyobb énnálam. Markom a szerszámot csak fogja.*

*Mivel minden az Egytől jön, ki az eget lakja,
az örök mozgató, ki kalapácsot nem másolt,
hanem az ideából faragott kalapácsot,
ki a szépséget adta, s aki mindannyiunk Atyja.*

*S mert a pöröly csapása attól hatásosabb, ha
a kovács nem csak izmos, de mentől magasabbra
emeli: én nyomorult is, örökké felnézek,*

*mivel minden munkámmal meddő, befejezetlen
torzó leszek, s magamnak is semmivé kell lennem,
ha nem kapok az égi műhelyből segítséget.*

(Fordította: Faludy György)

Blaskó Péter, Hirtling István, Dörner György, Alföldi Róbert és Törőcsik Mari mondta el Michelangelo szépséges sorait, különböző felfogásban. A kurátor ezt mondta erről: „Íme, nem lehetetlen, hogy szó szerint *ugyanazt* mondják.” Ezt a koncepciót sugározta a jubiláris kiállítás is: Rabóczky Judit Rita és Boldi (Szmrecsányi Boldizsár) szobrászművészek közös kiállítása. Mindvégig váltakoztak és feleltek egymásnak a két művész alkotásai: Rabóczky Judit vonagló, görcsös, expresszív fémmunkái, egy kínoktól gyötört jelen idő, szenvedésbe torzult „itt és most” nézett szembe Boldi hófehéren sugárzó, tömbszerű, sima, „az örökkévalóság üzenete” márványszobraival.

A Kortárs Művészeti Gyűjtemény művei ezen a jubiláris kiállításon csak virtuálisan voltak jelen. Egy kisfilm segítségével sétálgathattunk – képzeletben – a gyűjtemény műtárgyai között. Láthattuk Rabóczky Judit különös angyalszobrai: a *Giotta angyalait*. (2013. szeptember 3. óta a budakeszi Prohászka Ottokár iskola előterét díszítik.) Felhők helyett vasállványokon repülnek Giotto 1305 körül készült, a padovai Capella Scrovegniben lévő freskójának, a *Krisztus siratásának* levegőben bukdácsoló, zokogó angyalai. Sírásba torzult arcuk már Giottónál is szokatlan, túlmutat a középkor kedves, kövérkés puttóin, szoborba áttételük hatásukat még inkább felfokozza.

Ha továbbsétálunk, láthatjuk Aknay János pirosan izzó, különös *Festőangyalát* (2007, merített papír, akril, 140×100cm), érezzük benne szerb templomok gyertyafüstös ikonjait, Vajda Lajos „ikonönarcképeit”, Deim Pál kozmikus sugárzásban álló bábuit, de mindenekelelt Aknay Jánost magát: élénk, tiszta színeivel, égő pirosaival, bársonyos feketéivel, a kevéssel sokat mondás mesterét.

Eszköztárában nagyon másféle Jovián György *Alvója* (2010, vászon, olaj, 170×200cm). Minden nap látott, átélt megrendülés: hajléktalan alszik egy lépcsőn, elgyötört, szakállas férfiarca, széttaposott edzőcipő, viseltes farmernadrág, gyűrött papírban vacsoramaradék. A nagyon hétköznapi, „fotorealista” jelenetet mégis átlengi valami időtlenség, piros pontok hálója fut a képen, időháló szemei? S mintha nem igazán feküdne a lépcsőn, inkább mintha lebegne fölötte, s ha jobban megnézzük, a lépcső sem lépcső, mintha római szarkofág lenne, bevéselt sírfelirat-töredékkel, lehetne akár a Dunai légió katonájának sírköve, az Ister (Duna) szó világosan olvasható. Különös, talányos kép.

Nagyon különbözik tőle, szomorkás alaphangulatában mégis rokon vele Kárpáti Tamás festménye: *Messze a mezőkön* (2009, vászon, olaj, 100×80 cm). Mintha esti harangszó szólna a mély nancssárga, sötét árnyékos képen: rajta útszéli feszület előtt megpihenő vándor? Vagy talán a szelíd Feltámadott? Vagy imába merülő szerzetes? Sötét levelek hullnak, lebegnek az útszéli Krisztus körül, idő-jelképek? Megfoghatatlan, szinte odalehelt, mégis kimunkált látomás.

Somogyi Győző *Szent Mihály*a (2009, vászon, tojástempera, 70×50 cm) mintha a festő színeiben égő szárnyasoltáraitól lépett volna le, amelyeken magyar viseletben a szentek s tájegységek népviseleteiben pompáznak a Krisztust sirató népek. Arany sugarakban áll a bajuszos, hosszú hajú katona-szent, mintha egy magyar végvári vitéz arca nézne ránk, piros köntöse, drágaköves kardja a honfoglaló magyarok viselete is lehetne. Pávaszemés szárnyai kerubszárnyak, mesebeli figura mindenképpen, s a legyőzött sárkány testén pikkelyek helyett az égbolt csillagai. Alatta szépséges imaszöveg, amelynek különös története van:

*Szent Mihály arkangyal,
védelmezz minket a küzdelemben,
a Sátán gonosz kísértései ellen
légy oltalmunk, esedezve kérünk:
parancsoljon neki az Isten!
Te pedig, mennyei seregek vezére,
a sátánt és a többi gonosz
szellemet, kik a lelkek vesztére
körüljárják a világot, isten erejével
taszítsd vissza a kárhozat helyére!
Ámen*

Vatikáni források följegyezték: XIII. Leó pápa (1878-tól viselte a tiarát) éppen szentmiséjét fejezte be egy vatikáni kápolnában 1884. október 13-án. Hirtelen megállt az oltár lépcsőjén, tíz percig szinte önkívületben volt, majd dolgozószobájába sietett, ott imákat vetett papírra, ezek egyike volt az imádság Szent Mihályhoz.

Szép, szigorú, tiszta kép Stefanovits Péteré: *Veronika kendője 2.* (2001, vászon, clorox, 66×65cm). Egy sorozat része, Stefanovitsot foglalkoztatja a téma: a „vera ikon”, az igaz kép megjelenítése. Az egyedül igaz képnek nevezték a *Biblia* köré épülő legendák azt a lenyomatot, amelyet a szenvedő Krisztus arca hagyott azon a kendőn, amellyel vérét, verítékét keresztútja közben könnyöletes asszonyi kezek letörölték. A „vera ikon” szóból született az asszony neve: Veronika. A festő a legenda magját, a kendőt jeleníti meg, érezhetünk rajta fekete Krisztus-arcot, rárajzolódik a keresztalál szimbóluma, körülötte a feltámadás aranysugaras fényköre, utalás későbbi ikonok aranyglóriás fejére.

Stefanovits festménye jellel szublimálódott „vera ikon”, míg Varga Patrícia Minerva különös tájképe úgy szakrális kép, hogy nem is az, s mégis az. Címe: [...az elfáradt bogarak mind hazatalálnak,] ...*ha esteledik* (2014, papír, pasztell, 70×100cm). Magunkban csendesen folytathatjuk József Attila versét:

*S az Úr
Nytott tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban
Ott áll az útjuk végén...*
(Csak a tenger jött el)

Súlyos, mélykék ég alatt aranyló búzaföld talán, a búzakarász is Krisztus-jelkép, „Én vagyok az életnek kenyere” – mondja Jézus *János evangéliumában* (6,48), aranyfényű kalászok lebegnek az Esztergomi Keresztény Múzeum *Kalászos Madonnájának* köpenyén, Varga Patrícia Minerva sejtelmes hangulatú, nagy erejű tájképén arany hullámokba rendeződnek.

Szinte teljesen eszköztelen kép Váli Dezső *Gyámoltalan műterem* című festménye (2009, farost, olaj, 60×60cm). Sok éve már, hogy szinte szerzetesi alázattal csak műterme fényeit, hangulatait festi, itt halvány színrajzállványon egy készülő fehér és egy fekete kép: fény és árnyék, imák csöndje, meditáló órák magánya lebeg körülötte. Törékeny, esendő kép.

És végül a gyűjtemény vidám crescendója, ef Zámbo István képe: *Örök gyógyító szerelem* (2014, farost, olaj, 50×70cm). Ő volt a szentendrei Vajda Lajos Stúdió kócos fiataljai között az, akiről Barcsay Jenő azt mondta: „Igen nagy tehetség, csak bírja mindvégig ötletekkel.” Úgy tűnik, ef Zámbo bírja. Mer csúfondáros grimaszokat vágni, igen komoly szimbólumokból jóízű tréfát csinálni. A kép közepén piros szív, amely annyiszor tűnik fel a búcsúsok zászlóin, falusi olajnyomatokon mint Krisztus szíve-jelkép, itt a szívformában határozottan fölfedezhetünk egy formás feneket, alatta viszont láb-szárcsont, „memento mori” ef Zámbo módra? És kétoldalt a szentendrei művészetben annyira szeretett ikon-fejek, itt persze narancssárgával pötytyözve, kettéhasadva (meg kell szakadni a szerelemtől?), de a festő kék cérnával nyomban össze is varrja őket.

Ellentétek üdítő egysége a fehérvári gyűjtemény, nem nagyzenekar, inkább szólóhangszerek, csellók, hegedűk, fuvalák csendesen gyűrűző dallamát érzi itt az ember. Jó nézni, jó hallgatni.

KELEMEN LAJOS

Tóth Erzsébet:
A szálló por, a hulló csillagok

Nap, 2015

KELEMEN LAJOS (1954) Kaposvár

Mintha sorsrokonaiért sorolná Tóth Erzsébet (szinte esendőségük érvéül) azokat az ellentmondásokat, amelyekből csaknem hiánytalan lírai rajz kerekedik ki arról a figuráról, aki nemhogy elnyomná lényre kettősségét, ellenkezőleg: megunhatatlanul tüzezi. Már vagy jó pár ezer éve a *légi semmi* és lelke nyersanyagának faragásából és alakítgatásából él. Ő a poéta. Ráadásul Tóth Erzsébet művében megszorozva. Tessék: *Költők, szegények* – tessék: az örök versenymagatartás dacára a céh értékskálájáról nem hiányzik mégsem az empátia! Látjuk a másként (lírai átélés híján) lerajzolhatatlan, dadogó definíciókkal körbelövöldözőt, de ilyen módon soha el nem talált szerzetről: kiféle, miféle.

Kétségkívül kivételes, amellet egyszerű lélek. Melyik költőkre ismerhetni rá az *auxészis*-portré alapján? Csak ő maga az, Tóth Erzsébet? Egy típus? Valószínűleg hiába a többes szám, a *Költők, szegények* haragos szomorúsága nem mond, nem is mondhat mást: a költő név alatt (állítólag) egyéniségek (tehát testetlen titkos életek) tobzódnak. Emez egy maroknyi port, a másik univerzumokat rakna helyre. Világos, hogy e tobzódást összefogni, értelmezni egyetlen képben bajos. „hiszen ki játszik bennünk legtöbbet a legszebben? / költő, angyal, színész, ember / ő játszik, él, szeret, táncol és fáj / isteni vegyületekben” (*Visszament angyalnak*).

Éltek és nyilván élnek is érdekes költők. De a típusukon túl az, ami fontosságra jut, még a legrokonabb lelkű költőkben is *különlévő* dolog. A mű számít. Az akarat, amely folyton dolgozik, s minduntalan paradoxonokat és analógiákat vet fel. A *Költők, szegények* is efféle, kissé ideges gesztussal zárul: „Szabadság, szerelem. / A többit vihetitek.” Csodálatos, példaszzerű, távlatos, de egyúttal nem elomló ideál-e a közös viaskodás a gyönyörű álmokért a nagy Petőfivel? Ma, a valóság fényénél a tetemes összegű maradék, a szabadság, szerelem is egy komplexum és a világ is, és külső összefüggésükben (mivel emezt a túlcsonduló érdek, amazt annyi szeszély és szabad érzelm jellemzi) aligha bizonyos, hogy egységbe hozhatók. „A többit vihetitek” – ez pedig úgy dekadens, ahogy van. Akármit jelentsen a *többi*, Tóth Erzsébet túlságosan nagylelkű. Ha ugyanis vihetik (bármiféle érdekek, lélek fölötti ha-

talmak) azt, ami élet, vagy értéket óv, előbb-utóbb a szabadság sem marad csonkítatlan; ráerőltetik, hogy jobban fest térdepelve, a szerelem pedig arra jó, hogy megcsalják.

Egyébiránt a szabadság, szerelem ismerős alúziója azt is elárulja, hogy a mai Tóth Erzsébet milyen élénk párbeszédben áll a pályakezdő Tóth Erzsébettel. Emlékszünk az *Üzenetek* jó harminc évvel ezelőtti kifakadására? „Eljön ide Jane Fonda és Angela Davis, / de Petőfi csizmáját nem húzta föl senki.” A lázadókra, egykori lázadói énjére rezonál az érett lírikus? Önhűsége nyilatkozik? Vagy a lankadatlan álmodozó kapaszkodik foggal-körömmel egy okvetlenül megtartandó nosztalgiába?

Úgy látszik, a sorsdöntő, igazán életbevágó lelki tények (szabadság, lázadás, szerelem, a lehetlennel való konspiráció) túlérésére nem a nemes fájdalom az egyetlen válasz. Tóth Erzsébetnél az egykori rajongás („Imádkozni a hegyek lábához térdelnek”) helyébe, mivel *A szálló por, a hulló csillagok* ideje jött el, egy sajtósági erőfeszítés lép; valami egyéni fazonú, a szenvedélyeit továbbörökítő, de a sztoicizmushoz közeli magatartás, amely keserves derűvel és gyötrelmes nosztalgiával szuggerálja, hogy ami volt, az van is („átfújja testem legtitkosabb zugait is / biztosan lesz tartalék levegője” – *Szalad, szalad a nyár*). S ha van, ki tudja, mert nincs kizárva, valóságából tán újra igazságot lehet csinálni. A hit – nemde – a halhatatlanságra irányuló fogadás.

Halhatatlanság. Határozottabb hely ez, semhogy gúnyosan lemosolyoghatnánk. Meghaladni az időszerű, éppeni végest: nem valahol ebben rejlik a cselekvés (emelkedettebben mondta: az alkotás) elerendő minősége?

Hogyne éreznék a nem okvetlenül akkurátus nyelvű Tóth Erzsébet szavai mögül, micsoda belső tusával igyekszik fönntartani a jogot érzelmek, gondolatok és elbogatellizálhatatlan értékek szentségére. És annak a rém egyszerű, de alig hatastanítható ténynek a drámaivá tételére (a dráma az erősek műfaja!), hogy az élet a külsőségeken bukik. Az érzelmvesztett, gondolatlan, szentségtelen külső sivárságon. *A pszeudón*, amely fájdalomnélküliséget ígér. „isten veletek szépségeim /

lazac, hamvas rózsaszín púderek / bronzosítók és napvédők / sápasztók és élénkítők / kendőzők és kiemelők / pá, varázsszavak / dior, loreál, max factor / szempillaspirálok / [...] nem kell már természetes fény" (*Utolsó kendőzés*). Ez a személyes valóságrajz egy korézés aktképe. Persze: zavaró, hogy háttérben a nyitott, kitért tér nem annyira a szabadságot, mint inkább a mértéktelenséget idézi; *lepapírozva minden*, és „tiéd minden / a puszták népe / a pusztas ország / a pusztába kiáltott szó / a pusztas, pusztas szó / pusztas szó vagyunk / még titokban őrzünk” – kántálja *A pusztas szó*. S mennyire jelképes, hogy éppen egy régi (itt újra közölt) versből hangzik vissza: „abban a belső hangban jobban bízik” (*Megszületik augusztusban*).

Hasonlóan e műhöz, *A szálló por, a hulló csillagok* jó egyharmada újrázás; az *Aliz már nem lakik itt* című kötetből átemelve, kevés híján egy teljes fejezet bővíti az új verseket. S amennyire valószínű, hogy nem véletlen az ismétlés, olyan pompásan összekovácsolódik a minapi hang, a dacos képviselői líra, a megkapó érzelmesség, a használatba venni merészelt pátosz a valóban friss költemények kimódolt, tarkabarka felszíniességét csúfoló tónusával. Ugyanígy: aligha véletlen például József Attila, Camus, Nagy László, Csoóri, Nagy Gáspár, Görömbei András szellemi jelenléte – név szerint, egyszersmind szó és szolgálat szabadsággal összefüggő szimbólumaiként. Nevük teret és időt is asszociál: „ami ott és akkor termett, / azóta mindenhonnan hiányzik” (*Nagymama pirítósa*).

E roppant hiányérzet egy darabig magával sodorja az embert. De méltatlan lenne, ha egész létezését hiányain búsongó nosztalgikába illesztené. Hatalma a költő, aki egyidejűleg igenli s perli is az életet; továbbá („Szent István intelmei sem segítenek eldönteni / holnap kedd lesz-e vagy szombat / megint összecserélték a napokat”; „jöjjön a sportos, a laza / a fekete, a szürke / fesztiválokra jó lesz / kolbászfesztivál, lecsókarnevál / Mária-pörkölt”) újból és újból rádöbben körünk szörnyű ideiglenességére. A groteszk, az abszurd kalandorainak fölényével szemléli a kort, amelynek talán egyetlen újonnan nyert misztériuma a kétkulacsosság. E kor, miközben folyvást haladásról és fejlődésről papol, oly csodálatosan képes elleplezni reális perspektíváihoz való viszonyát, amely abban merül ki: megéri-e a másnapot.

Tóth Erzsébet nagyszerű költői *trouville*-ja, hogy ezt a nyers, alakoskodó valóságot szembesíti annak színesre pingált attribútumaival. Nyers verseket ír. Stilizálásának (mert minden alkotó stilizál) voltaképpen a nyersesség, a közvetlen beszéd az egyetlen titka. S ami – túl már a stíluson – a vers mélyén zajlik, vagyis tisztán a kvalitás hozadéka, az ad még egy titkot. Lendületes természetűnek ismert költőről lévén szó, az ő misztériuma a titkot fonákjáról vevő szerepforma. S lám, nem is olyan nagy kár *A szálló por, a hulló csillagok* fanyar, ironikus, imitt-amott társalgásszerű beszédmódjáért, mivel e sajtóságos orációban a metafizika megszakítatlan feszültsége vibrál. Megszoktuk, hogy Tóth Erzsébetet többnyire vagy nagy végokok, vagy köznap tárgyak állítják meg; most azonban mintha egyre erősebben távolodnék például a köznapival polárisan együvé tartozó szemléletformától. Másképp válogatja, forgatja, szublimálja kifejezéseit? Nem igazán. Az, ami legfrissebb verseiben történik, nem egy értelmileg ripsz-ropsz levezethető költői eljárás, nem ennek nyomán fordul át a vers a tapasztalati határokon. A költő számára a metafizika nem akart alkotói aktus eredménye, hanem már az élményben adva van. „elég lenne valami friss levegő / ami hamvas / gyöngéd barackossá / varázsolná arcunkat [...] csak a korom, a füst van... / kínokból horgolt ráncok az arcon / fűrődjünk hát, amíg lehet / amíg nem kapcsolják ki a fűtést / a meleg vizet / és meghagyják a kádat is / erősen be van építve a falba / csak akkor vihetik, ha a házat is viszik” (*Illatok emlékében*). Nem rebben fel itt a szavak eresztékeiből némi karkai szorongás?

Meg kell értenünk e metafizikát. Tudniillik valahonnan, a teremtésből származtatott közös értékekre vonatkozik. Sőt: fura rebelliót mér ki rájuk. Az élménylíra, a kollektív egység hangjától sem idegenkedő költészet mestere, akire legjobban végtére mégiscsak a szeretet igéje illik, s aki olyan romantikusan volt kifelé energikus, élményeivel immár egyre beljebb, a szellem zónáiba húzódik. Legmélyebb iróniája éppen az, hogy többnyire átfutó életpillanatokat feszít az élet legmagasabb határértékeiig.

Szabadság, szerelem – meglepő-e, ha e kettőről idekint olykor úgy érezhetni, a kétség láncoltjai? De bent, mintegy szívbeli elismertetés által, mindkettő, külön-külön is, még mindig: kifogyhatatlan ősgazdagság.

LUKÁTS JÁNOS

Hendi Péter: Alteregó

L'Harmattan, 2015

LUKÁTS JÁNOS (1943) Budapest

Hendi Péter ezúttal is kalandtúrára invitálja olvasóit. Nem hajmeresztő lélegzetelállításra – bár ki tudja?! Talán nem is invitál, csak társulni lehet hozzá. Nem ördögösség ez a társulás, de nem árt, ha az olvasónak is van valami a tarsolyában, ha tudja például, hogy merre volt a hetvenes években a budai Mészöly söröző, a genfi Pickwick Pub, és hogy mennyit számolhatnak a Boulevard Saint-Germainen egy baracklekváros üvegért. Ezek – meg még számos hasonló fontosságú tényező azért szükséges lehet a sikeres Hendi-túrához.

Emlékeivel és élményeivel Hendi Péter meglehetősen pontossággal tűzi ki a túra fordulópontjait és pihenőállomásait. A pontosításhoz jó időmérő eszköz és (néha nagy, néha egészen apró léptékű) térkép szükségeltetik. Az idő neve, amelybe meghív, és amelyben megvendégel: a 20. század második fele, a teret pedig Európának nevezik, közelebbről Svédországnak, Svájcnak, Franciaországnak, esetenként Prágának, Bécsnek – a gondos együttutazó (vagy egyre inkább: olvasó) bizonyosan találni fog további ismerős helységneveket.

Hendi nem feltétlenül maga kalauzol, gyakran alkalmaz alteregókat – vállalkozó kedűeket és megfontoltabbakat. Kaland (illetve: novella) múltán aztán pihenteti őket, máskor újabb megbízást ad nekik. Bár volt, akit „meggondolatlanul” elveszejtett egy hídomásban, aztán feltámasztott (vagy politikusabban szólva: rehabilitált). Szabó Erasmus talán a kultúra iránti fogékonyságát sugallja jó emlékeztető keresztnévvel, Gál Ferenc a hétköznapiságot, időnként maga az emlékező (az író) is az alteregók sorába lép, Én néven nevezi magát, és elmegy Aradra vagy a tengerpartra, a sor itt nem ér véget.

Mondhatnánk: kedélyes rejtőzködés ez, ki-, be- és átbújás más-más személyiségekbe, ő maga azért ilyen utasításokat ad a használatukhoz: „Abban sem vagyok egészen biztos, hogy ki vagyok én”, később belátja: „Az embernek vállalnia kell a teremtményét.” Az alteregó – mondhatnánk – azonos a szerzővel. Azért bánjunk óvatosan ezzel a megálapítással: az *alter-egó* egy másik én, és ha másik éntre van szükség, akkor az az én már nem azonos úgy általában az *én*-nel. Az alteregók mintha ismernek egymást: szót váltanak a másik alteregóval, sőt

idézgetnek egymástól. Az alteregók részben korokhoz kapcsolódnak (például a hamvas ifjúsághoz), részben országokhoz, nyelvekhez, kultúrákhoz. Személyes élményekhez vagy éppen személytelen helyszínekhez. Az alteregó lehet akár egy személyes névmás, akit nem könnyű ragozni (Én elment Aradra), vagy a történelmi kínossággal szembesítő – nem ezek, hanem mi: – *Mi bementünk Csehszlovákiába*.

Hendi nem magyaráz feleslegesen, feltételezi olvasóiról, hogy tisztában vannak a tér- és időcserepek alkotóelemeivel. Saját magát helyezi bele ezekbe a hajdan volt helyzetekbe, de olyan bősséggel ontja (osztja) az élményeket-élmékeket, hogy hitelesen életre kelnek egykori közintézmények (bárok, könyvtárak, lóversenypályák) és az emlékező által bejárt városok (benne parkok és sikátorok, hotelek és pályaudvarok). Sőt a megidézett szereplők is elevenné galvanizálódnak, pedig talán régen levonultak az élők színpadáról, és bizonyosan csak az író ismerte őket. Miközben biztos benne az olvasó, hogy valóságos személyek valóságos arcát, hanghordozását, szövegét hallja-látja maga előtt. A diszkrétén mindenhol megbúvó-jelenlévő Hendi Péter a biztosíték erre. De nem az *író* Hendi Péter, dehogyan – a kelenföldi diákfiú, a nagy reményű jurátus, a menekülő és a beilleszkedő, a révből érő és a révből inkább csak körültekintő, nyugtalan világgjáró.

A könyv írója és alteregói különös barátságban élnek az idővel (vagy talán az *időkkel*, ha van ennek a fogalomnak többes száma, de biztosan van!). Hendi állandóan kiválasztja a végtelen idő egy hajdani darabját, amelyik az ő gyermek- vagy ifjúkorában esett, vagy egyszerűen csak esett valamikor (bár ő pontosan megjelöli, hogy mikor), és aztán azt az időt kezdi élni és éltetni a történet szereplőivel. Annak a korszaknak a szokásait (szlengjét, vendégelői árait, rádióhíreit, focieredményeit, a női divat kelméit – szóval a legfontosabbakat) mind ismeri és használja. Az akkor esett dolgokat, az akkor élt személyeket szigorúan későbbi szemmel nézi, higgadt elmével ítéli meg, még ha nem is némi kaján összekacsintás nélkül. Közben száll az idő, esetleg több titkos rekesze nyílik meg, tíz, húsz évvel később esett dolgok világítják meg (vagy éppen árnyalják

be) a hajdan kezdődött történetet. Mindezt azért végül valamilyen módon mindig le kell zárni, ami történhet negyven évvel a kezdetek után (ami akkor sem több egy fél emberéletnél), vagy akár korábban, de akkor várható, hogy a helyszínek és szereplők egy másik novellában ismét ráköszönnek az olvasóra.

Az ember sorsa és az íróé közel halad egymáshoz, nem azonos és nem felcserélhető (és nem is két párhuzamos, amelyek – ugyebár – sohasem találkoznak). A világba vetett ember keresi a talpalatnyi földet, időnként megtalálja, időnként változtatásra vágyik, valahol – azt mondja – célhoz ér. Az író nem hengeg és nem nyugszik, dolgozik csendben, mint egy bűvópatak, és ki-kibukkan a felszínre. Hendi Péter, az ember otthonos a világ más-más helyszínein, az író akkor lesz otthonos, amikor megírja, amikor hitelesíti országait, városait, élete huzamosabb vagy alkalmi szereplőit. A sok ország, sok város több foglalkozást, több munkahelyet is jelent, Hendi nem útirajzot ír, nem naplót, nem is készít lelkes tájleírást. Kell neki a környezet, amelyben találkozni lehet emberrel (baráttal, ellenféllel, csak sűrűlni való fél-idegennel), ahol lehet nevetni és boszszankodni, lehet továbbgondolni bölcs és ostoba mondatokat, lehet drukkolni magyarnak is, svédnek is. Helyszínei között feltűnően sok a „köztéri helyszín”: a budapesti Anna presszó és a Jégbüfé, a József Attila Színház társalgója, az a rövid útszakasz Genfben, amely a Szomszédok utcájától a Nemzetek teréig terjed. És villamos, vonat, taxi, repülő, pályaudvar, uszoda, bank, vagyis csupa olyan helyszín, ahol idegenbe botolhat az ember. Olyan ember, aki az idegenben lehetséges ismerőst lát, akit talán érdemes megismerni, akit talán érdemes megírni, barátnak megtartani. Mert mindez nagyon fontos, ha valaki nem a szülőföldjén éli az életét, és kevés, akit a saját Duna-parti anyanyelvén szólíthat meg. A magát ilyen helyzetbe hozott ember (a neve lehet Hendi, lehet Erasmus, lehet Én) persze képes egy-egy további nyelvet is „előrántani”, de az író ezt nem mindig teheti meg, ő írni mégis leginkább azon a bizonyos anyanyelven képes, amelyikhez nemigen lehet alteregókat találni.

Hendi Péter, az író ebben a kötetben harmincöt tárcanovellát tesz közzé. Az elsőben bemutatja az

írót (a „pókot”), az utolsóban útjára bocsátja – a szerkesztés íratlan szabályai szerint. Tárcait – mint esett szó róla – gyakran az idő(k) távolába helyezi, Európa térképére szurkálja fel szarkasztikum gombostűvel, mindezzel valójában azt bizonyítja (dehogy bizonyítja, egyszerűen elhitheti, ránk beszél!), hogy értelmes emberi gondolkodásmóddal a világ több pontján lehet esélyünk a kellemes túlélésre. Hendi nem kedélyes és nem megalkuvó, de nem is kérlelhetetlen purifikátor – ismeri és elfogadja múlt és jelen magyarhoni és európai kínálatát. Mindezt kellő mértékig minősíti, és a történet, amint életre kél a papíron, több lesz önmagánál, több lesz az egyszeri (vagy egykori) eseménynél. Talán az időtől, amelyet átélt a szerző emlékezetében, amíg átfőrtékelődött, amíg megért, hogy „művé” változék? Vagy az alteregóktól, a különféle, mégis egyazon irányba mutató szemlélettől, amely többszínűvé, többretegűvé változtatja a történetet?

Mit jelent írni, érdemes-e tollat venni a kézbe, vagy magunk elé emelni a számítógép billentyűzetét? – valójában minden író minden leírt mondat közben fölteszi magának ezt a kérdést, és a mondat végéig meg is felel rá. A kérdés és a válasz „életfontosságú”, az írást életformául (életcéllul) választó ember számára létkérdés, tükör ön-arca elé, minden mondat egy-egy lépés önmaga felé. Különösen fontos lehet az olyan író számára, akinek a földrajzi és történelmi közeggel, de főként legfőbb eszközzel, a nyelvvel folyamatos küzdelmet kell folytatnia:

a szülőföldjén kívül élő alkotónak. Hendi Péter ezt így fogalmazza meg: „Magyarul írni egy genfi kávéházban számomra azt jelenti, hogy az vagyok, aki vagyok, és talán jobban az, mint máskor bármikor.” Bizonyosan sokat próbált *ember*, és gondolatait sokszor, sokféleképpen megfogalmazó *író* szavai ezek – győztes szavak, de nehezen kivívott győzelemé, amelyért minden alkalommal újra meg kell küzdeni. Vajon az egzisztenciális révbe érés föltétlenül jelenthet-e az író számára valódi siker

teret, vajon „az öt nyelv bírása” jelenti-e írói eszközei gyarapodását, az élmények és emlékek gazdagítják-e az „időnek kútját”, amelyből az író merít? Hendi Péter újra és újra mérleget von (magáról, művéről, a valódi és a tünékeny sikerről), és óvatossággal derűlátással végül is megállapítja: „mégiscsak sikertörténet volt itt létezésem”.

